

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Klinger András</i> : A munkapiac válasza a népesség öregedésére és más társadalmi-gazdasági változásokra	191
<i>Tóth Pál Péter</i> : Magyarok és külföldiek	224
<i>Nánási Irén</i> : A környezeti tényezők vándormozgalmat befolyásoló szerepe	250

KÖZLEMÉNYEK

<i>H. Richter Mária</i> : A népesség becslése évközi időpontokra. A kanadai népesség-továbbszámítási modell adaptációja	273
<i>Vavró István</i> : Kábítószerrel történő visszaélés miatt elítéltek (1991–2000)	304
<i>Veres Valér</i> : A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében	319

FIGYELŐ

<i>Blazovich László</i> : Városok az Alföldön a 14–16. században (<i>Antal Tamás</i>)	338
---	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Schulz, R.</i> : Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerungsstrukturen, Entwicklungen und deren Determinanten. (A demográfiai helyzet 2000-ben. – A világ népessége, struktúrák, fejlődés és ezek meghatározói.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 145–171. p. (Sz. G. S.)	342
<i>Schimary, P.</i> : Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssatz zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: Handbuch der Demographie. (Új utak a demográfia? – Mueller, U. – Nauck, B. – Diekmann, A.: A demográfia kézikönyve 1–2. köt. Berlin: Springer, 2000. c. könyvének ismertetése.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p. (Sz. G. S.)	343
<i>Finkle, J.L. – McIntosh, C.A.</i> : United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century. (Az ENSZ népesedési konferenciái: a 21. század politikai teendőinek kialakítása.) Studies in Family Planning, 2002/1. 11–23. p. (Sz. K.)	344
<i>Harbison, S.F. – Robinson, W.C.</i> : Policy implication of the next world demographic transition. (A világ legközelebbi demográfiai átmenetének politikai kihatásai.) Studies in Family Planning, 2002/1. 37–48. p. (Sz. K.)	344

- Goldstein, J.R.*: Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach. (A fokozatos demográfiai átmenet népességet érintő tényezői: egy alternatív megközelítés.) *Demography*, 2002/1. 65–73. p. (M. Á.) 345
- Bretz, M.*: Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen. (A népesség-előrejelzések pontosságáról.) *Wirtschaft und Statistik*, 2001/11. 906–921. p. (Sz. G. S.) 346
- Clarke, A.L. – Low, B.S.*: Testing evolutionary hypotheses with demographic data. (Fejlődési hipotézisek ellenőrzése demográfiai adatokkal.) *Population and Development Review*, 2001/4. 633–660. p. (M. Á.) 347
- Gisser, R. – Wild, H.*: Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse. (Természetes népmozgalom 2001-ben. Előzetes eredmények.) *Statistische Nachrichten*, 2002/4. 258–264. p. (Sz. G. S.) 348
- Ladstätter, J.*: Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse. (Külföldiek Ausztriában: A 2001. évi népszámlálás előzetes eredményei.) *Statistische Nachrichten*, 2002/1. 8–13. p. (Sz. G. S.) 348
- Tammilehto-Luode, M.*: Disclosure contour for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. (Adatvédelem a népességi statisztikában. A célok újrafogalmazása és a kialakított módszerek a Finn Statisztikai Hivatalban.) *Statistical Journal of the United Nations ECE*, 2001/4. 329–336. p. (M. Á.) 349
- Caldwell, J.C. – Philips, J.F. – Khuda, B.*: The future of family planning programs. (A családtervezési programok jövője.) *Studies in Family Planning*, 2002/1. 1–10. p. (M. Á.) 350
- Thornton, A. – Young DeMarco, L.*: Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s. (A családi kérdések megítélésnek négy évtizede az Egyesült Államokban az 1960-as évektől az 1990-es évekig.) *Journal of Marriage and Family*, 2001/4. 1009–1037. p. (Sz. K.) 351
- Sweeney, M.M.*: Two decades of family change: the shifting economic foundations of marriage. (A házasság változásának két évtizede: eltolódás a házasság gazdasági alapjaiban.) *American Sociological Review*, 2002/1. 133–147. p. (Sz. K.) 352
- Goldscheider, F.K. – Hogan, D. – Bures, R.*: A century (plus) of parenthood changes in living with children 1880–1990. (A szülő státusz évszázados változása a gyermekekkel való együttélésben, 1880–1990.) *History of the Family*, 2001/4. 477–494. p. (Ó. P.) 353
- Buber, I. – Kytir, J.*: Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich. (Tapasztalatok az anyaság és az apaság, valamint a gyermekvállalási kedv köréből. – A 20 és 40 év közötti szülők vizsgálatának eredményei Felső-Ausztriában.) *Demographische Information* 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 20–38. p. (Sz. G. S.) 356
- Henkens, K. – Grift, Y. – Siegrems, J.*: Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women. (Változások a nők munkaerő-kínálatban Hollandiában 1989–1998 között. – Házasságban, illetve élettársi kapcsolatban élő nők esete.) *European Journal of Population*, 2002/1. 39–57. p. (Sz. K.) 357

<i>Faron, O.</i> : Father-child relations in France: changes in parental authority in the nineteenth and twentieth centuries. (Apa-gyermek kapcsolat Franciaországban: az atyai hatalom változásai a 19. és a 20. században.) <i>History of the Family</i> , 2001/3. 365–375. p. (Ő. P.)	358
<i>Schimary, P.</i> : Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie. (Az öregedés népeségsszociológiai nézőpontból. – Gondolatok a demográfia és a szociológia összefonódásáról.) <i>Demographische Informationen</i> 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p. (Sz. G. S.)	359
<i>De Vos, S. – Sandefur, G.</i> : Elderly living Arrangements in Bulgariy, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania. (Az időskorúak életkörülményei Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Finnországban és Romániában.) <i>European Journal of Population</i> , 2002/1. 21–38. p. (M. Á.)	360
<i>Portrait, F. – Linderboon, M. – Deegs, D.</i> : Life expectancies in specific health status: results from a joining model of health status and mortality of older persons. (A különböző egészségi állapotokban várható élettartamok: eredmények az öregkorúak egészségi állapotának és halandóságának modelljéből.) <i>Demography</i> , 2001/4. 525–536. p. (Sz. K.)	361

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	362
Demography	363
European Journal of Population	364
Genus	364
Journal of Marriage and Family	365
Population	367
Population and Development Review	367
Population Studies	368
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	368

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>András Klinger</i> : Labour market responses to population ageing and other socio-demographic change	191
<i>Pál Péter Tóth</i> : Hungarians and foreigners	224
<i>Irén Nánási</i> : The role of environmental factors influencing migration	250

ARTICLES

<i>Mária H. Richter</i> : Population projection for reference dates. An adaptation of Canadian population estimation model	273
<i>István Vavró</i> : Number of persons condemned of drug misuse (1991–2000)	304
<i>Valér Veres</i> : Demographic situation of ethnic Hungarians in Romania as mirrored in the preliminary data of the population census in 2002	319

CHRONICLE

<i>László Blazovich</i> : Towns on the Great Plane in the 14 th – 16 th centuries (<i>Tamás Antal</i>)	338
--	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Schulz, R.</i> : Die demographische Lage im Jahr 2000. – Weltbevölkerungsstrukturen, Entwicklungen und deren Determinanten. (The demographic situation in the year 2000. – Structures of world population, development and its determinants.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2001/2. 145–171. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	342
<i>Schimary, P.</i> : Die Demographische auf neuen Wegen? – Ein Besprechungssatz zu: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: <i>Handbuch der Demographie</i> . (Demography on new ways? – A debate on: U. Mueller, B. Nauck, A. Diekmann: <i>Handbuch der Demographie</i> . Vols 1–2., Berlin: Springer, 2000.) Demographische Informationen 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 108–117. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	343

- Finkle, J.L. – McIntosh, C.A.*: United Nations population conferences: Shaping the policy agenda for the twenty-first century. *Studies in Family Planning*, 2002/1. 11–23. p. (K. Sz.) 344
- Harbison, S.F. – Robinson, W.C.*: Policy implication of the next world demographic transition. *Studies in Family Planning*, 2002/1. 37–48. p. (K. Sz.) 344
- Goldstein, J.R.*: Population momentum for gradual demographic transitions: an alternative approach. *Demography*, 2002/1. 65–73. p. (Á. M.) 345
- Bretz, M.*: Zur Treffsicherheit von Bevölkerungsberechnungen. (Accuracy of population forecasts.) *Wirtschaft und Statistik*, 2001/11. 906–921. p. (S. G. Sz.) 346
- Clarke, A.L. – Low, B.S.*: Testing evolutionary hypotheses with demographic data. *Population and Development Review*, 2001/4. 633–660. p. (Á. M.) 347
- Gisser, R. – Wild, H.*: Natürliche Bevölkerungsbewegung im Jahr 2001. Vorläufige Ergebnisse. (Natural population movement in 2001. Preliminary data.) *Statistische Nachrichten*, 2002/4. 258–264. p. (S. G. Sz.) 348
- Ladstätter, J.*: Volkszählung 2001: Ausländer in Österreich. Vorläufige Ergebnisse. (Population Census 2001: Foreigners in Austria.) *Statistische Nachrichten*, 2002/1. 8–13. p. (S. G. Sz.) 348
- Tammilehto-Luode, M.*: Disclosure contour for demographic statistics. – Redefined guidelines and development of methods at statistics Finland. *Statistical Journal of the United Nations ECE*, 2001/4. 329–336. p. (Á. M.) 349
- Caldwell, J.C. – Philips, J.F. – Khuda, B.*: The future of family planning programs. *Studies in Family Planning*, 2002/1. 1–10. p. (Á. M.) 350
- Thornton, A. – Young DeMarco, L.*: Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: the 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 2001/4. 1009–1037. p. (K. Sz.) 351
- Sweeney, M.M.*: Two decades of family change: the shifting economic foundations of marriage. *American Sociological Review*, 2002/1. 133–147. p. (K. Sz.) 352
- Goldscheider, F.K. – Hogan, D. – Bures, R.*: A century (plus) of parenthood changes in living with children 1880–1990. *History of the Family*, 2001/4. 477–494. p. (P. Ó.) 353
- Buber, I. – Kytir, J.*: Erfahrungen mit Elternschaft und Kinderwunsch. – Ergebnisse für 20- bis 40-jährige Mütter und Väter in Oberösterreich. (Experiences on the parenthood inclination – Results of a study on parents aged 20 and 40 years in Austria.) *Demographische Information* 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 20–38. p. (S. G. Sz.) 356
- Henkens, K. – Grift, Y. – Siegrems, J.*: Changes in female labour supply in the Netherlands 1989–1998. – The case of married and cohabiting women. *European Journal of Population*, 2002/1. 39–57. p. (K. Sz.) 357
- Faron, O.*: Father-child relations in France: changes in parental authority in the nineteenth and twentieth centuries. *History of the Family*, 2001/3. 365–375. p. (P. Ó.) 358
- Schimary, P.*: Altern aus bevölkerungssoziologischer Perspektive. – Anmerkungen zur Verschränkung von Demographie und Soziologie. (Parents in the perspective of combining demography and sociology.) *Demographische Informationen* 2001. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. 59–68. p. (S. G. Sz.) 359

<i>De Vos, S. – Sandefur, G.</i> : Elderly living Arrangements in Bulgariy, the Czech Republic, Estonia, Finland, and Romania. <i>European Journal of Population</i> , 2002/1. 21–38. p. (<i>Á. M.</i>)	360
<i>Portrait, F. – Linderboon, M. – Deegs, D.</i> : Life expectancies in specific health status: results from a joining model of health status and mortality of older persons. <i>Demography</i> , 2001/4. 525–536. p. (<i>K. Sz.</i>)	361

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	362
Demography	363
European Journal of Population	364
Genus	364
Journal of Marriage and Family	365
Population	367
Population and Development Review	367
Population Studies	368
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	368

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A MUNKAPIAC VÁLASZAI A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSÉRE ÉS MÁS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOKRA*

KLINGER ANDRÁS

1. A népesség öregedése hosszú távú kihívásokat állít a társadalom elé, olyanokat, amelyek az öregedési folyamat előrehaladásával növekszenek. Ezek között két kulcsfontosságú, egymáshoz kapcsolódó kihívás van:

- a) az idősebb személyek részére készült programok pénzügyi fenntarthatósága és
- b) valamennyi népességcsoport magas szintű gazdasági aktivitása, beleértve az időseket is.

Ezek és a többi kihívás hosszú távú, fenntartható gazdasági és társadalmi politikákat kívánnak. A politikák között azok a legfontosabbak, amelyek lehetővé teszik, hogy a munkapiac alkalmazkodjék az öregedés kihívásaihoz. Az alkalmazkodás középpontjában a munkaerő és a foglalkoztatás emelése áll.

2. Az ENSZ-EGB tagállamainak a demográfiai öregedésről szóló Miniszteri Konferenciája (Berlin, 2002. szeptember 11–13.) első ízben tekinti át a helyzetet és készül egy olyan stratégia elfogadására, mely a népesség öregedésével kapcsolatos gazdaság- és társadalompolitikai válaszokkal foglalkozik, nagy figyelmet szentelve a gazdasági, munkapiaci és ágazati kérdéseknek és politikáknak.

3. Ez a cikk a népesség öregedésére adott munkapiaci válaszokat elemzi, továbbá foglalkozik más társadalmi-gazdasági változásokkal is, különös tekintettel a nők hozzájárulására az általános gazdasági aktivitás jövőbeni emelkedését célzó erőfeszítésekhez.

4. A tanulmány a következő tématerületekre összpontosít:

- a) Az öregedés Európában – múlt és jövő.
- b) Férfiak és nők részvétele a munkapiacon – múlt és jelen és a várható jövőbeli alakulás.
- c) A gazdasági aktivitás növekedésének akadályait elhárító politikák, különös tekintettel a női foglalkoztatottságra.

* A United Nations Economic Commission for Europe (Egyesült Nemzetek Szervezete Európai Gazdasági Bizottság = ENSZ-EGB) 27. Közgyűlésén 2002. május 7-én megtárgyalt „issue paper” magyar változata.

A) DEMOGRÁFIAI ÖREGEDÉS – MÚLT ÉS JÖVŐ

1. Az öregedő világ

5. Az Egyesült Nemzetek Népesedési Osztályának egy újabb kiadványában (1) az egész Föld népességének öregedési folyamatát a következőképp összegzi:

a) A népesség öregedése precedens nélküli folyamat, nincs ehhez hasonló az emberi történelemben. Az idősebb személyek (60 éves és idősebb) arányának növekedését a fiatalok arányának csökkenése kíséri (15 év alattiak). 2050-re az idősebb személyek száma a történelemben először az egész Földön meghaladja a fiatalokét. Sőt, a fiatalok és az idősek arányának ez a történelmi fordulata a fejlettebb régiókban már 1998-ban megtörtént.

b) A népesség öregedése átütő erejű, általános jelenség, ami minden férfit, nőt és gyermeket érint. Az egyes országok idősebb korcsoportjainak tartós növekedése mind abszolút számban, mind a munkaképes korú népességhez viszonyítva közvetlenül kihat mind a generációk közötti, mind az azokon belüli egyenlőségre és szolidaritásra, ami viszont a társadalmak alapját képezi.

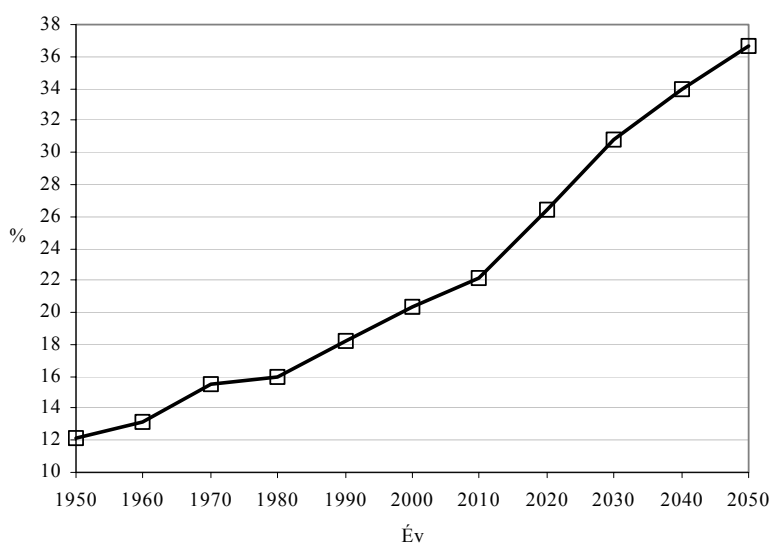
c) A népesség öregedése mélyreható folyamat, átfogó következményekkel az emberi élet számos területén. Közgazdasági vonatkozásokban az öregedésnek hatása lesz a gazdaság fejlődésére, a megtakarításokra, a beruházásokra és a fogyasztásra, a munkapiacra, a nyugdíjakra, az adózásra és a generációk közötti transzferekre. Társadalmi vetületekben az öregedés befolyásolja az egészséget, az egészségi ellátást, a családösszetételt, az együttélési formákat, a lakhatást és a költözéseket. A politika területén a népesség öregedése befolyásolhatja a választási magatartást és a képviseletet.

d) A népesség öregedése tartós folyamat. A huszadik században tovább folytatódott az idősebb emberek arányának növekedése, és ez a trend várhatóan tovább folytatódik a huszonegyedik században is. Az öregek aránya például az egész világon az 1950-es években 8 százalék volt, 2000-ben 10 százalék, és az előreszámítások szerint 2050-re 21% lesz.

2. Öregedés az ENSZ-EGB országokban 1950 és 2050 között

6. Az ENSZ-EGB régióban új reprodukciós magatartásra történő áttérés, ezt követő termékenységsökkenés kezdődött el. Ugyanakkor a régióban lévő országok tapasztalták először a halandóság tartós csökkenését és a meghosszabbodott élettartamot. Ennek eredményeként a népesség „öszülése” Európában és Észak-Amerikában, valamint Japánban nagyobb volt, mint a Föld többi részén.

Történetesen ugyanez a demográfiai folyamat a népességszám jelentős csökkenéséhez vezet számos országban.

I. A 60 éves és idősebb népesség aránya Európában, 1950–2050 (százalékban)
Proportion of population aged 60 and over in Europe, 1950–2050 (in per cent)

7. Az utolsó 50 évben nagyon erős öregedési folyamat ment végbe az ENSZ-EGB legtöbb országában. Európában a 60 éves és idősebb személyek aránya 1950-ben még csak 12% volt, 2000-ig 20%-ra nőtt. Az idősök abszolút száma közel 2 és félszeresére emelkedett, miközben a teljes népesség csak 30%-kal nőtt ez alatt az 50 év alatt. Még jelentősebb, hogy a fiatalok, 15 év alattiak részaránya 26%-ról 17,5%-ra csökkent, számuk is 30%-kal kevesebb, mint 50 évvel ezelőtt. A munkaképes korú 15–59 éves népesség aránya nem változott ezen idő alatt (végig 60% körül volt), és abszolút számuk is csak egyharmadával nőtt 1950-től 2000-ig.

8. Az öregedési folyamat nem teljesen azonos módon alakult a régióban. 50 évvel ezelőtt a mainál sokkal nagyobbak voltak a különbségek az idősök arányában. A 60+ évesek arány 1950-ben Közép-Európában mindössze 9% volt, a kontinens keleti és déli részén 10–11 %. Ugyanakkor már 15%-ot figyelhetek meg Észak- és Nyugat-Európában, Észak-Amerika közepén. Az elmúlt 50 év alatt az öregek abszolút száma ott nőtt gyorsabban, ahol arányuk alacsonyabb volt. Például Közép-Európában több mint megháromszorozódott az idősök aránya, több mint 2 és félszeres lett Kelet- és Dél-Európában és Észak-Amerikában is. Nyugat-Európában a változás mértéke „csak” 90%-os, Észak-

Európában 60 százalékos. Az eltérő fejlődés okán – ami jelentős volt a fiatalok között is – 2000-ben a regionális eltérések sokkal kisebbek, mint 50 évvel előbb. Az idősök legmagasabb aránya ma Dél- és Nyugat-Európában található (22%). Kicsivel alacsonyabb Európa északi részén (20%), 18–19% Közép- és Kelet-Európában és csak 16% Észak-Amerikában.

9. Ám az elmúlt 50 év során az öregedési folyamat sokkal kevésbé volt drámai, mint az előrejelzett változások (2). Európában az előrebecslések szerint több mint 220 millió lesz az öregek száma 2050-re, Észak-Amerikában pedig 120 millió. Ez közel 40%-os növekedést jelentene a következő 50 év során, miközben Európa teljes népessége várhatóan 15%-kal csökkenni fog. A fiatal népesség száma közel egyötödével lesz alacsonyabb. Kibontakozik egy teljesen új, a múlttól nagyon eltérő jelenség is: kisebb lesz a munkaképes korú népesség száma, 2050-re a jelenlegi létszámnak csak a kétharmadát becsülik. Mindeközben az idős népesség várható aránya 37% lesz (a jelenlegi 20%-kal szemben), ami több mint 80%-os növekedés, szemben az utolsó 50 év alatti kétharmados növekedéssel. Az is jelentős dolog, hogy a következő 50 éves időszakban a fiatal népesség aránya egy kicsit lassabban csökken (18-ről 14%-ra), mint a munkaképes korú népességé (ami most 63%, de az előrejelzés szerint 49%-ra mérséklődik).

10. Az előrejelzések szerint az európai régiókban bekövetkező jövőbeli változások kevésbé lesznek differenciáltak, mint az elmúlt fél évszázadban. A legtöbb régióban az idős népesség száma felével fog nőni, csak Észak-Európában jeleznek valamivel magasabb növekedést (kétharmadost), Észak-Amerikában pedig az idős népesség száma a 2000-es számhoz képest megkét-szereződik (miközben itt a teljes népesség is több mint egyharmadával növekedik, míg Európában már egy egyhatodos csökkenést jeleznek). 2050-ben az idősök aránya a legmagasabb Dél-Európában lesz (40%, szemben a jelenlegi 22%-kal), valamivel alacsonyabb Közép- és Kelet- valamint Nyugat-Európában (36–37%, szemben a jelenlegi 18–22%-kal). Legalacsonyabb lesz az arány Észak-Európában (34%). Észak-Amerika marad a „legfiatalabb” rész az ENSZ-EGB régióban 27%-os idős népességgel, szemben a jelenlegi 16%-al.

11. Az öregedési folyamat jobban interpretálható, ha nemcsak az idős népesség arányát elemezzük, hanem annak relatív súlyát is a munkaképes korú népességhez viszonyítva. Ezt általában úgy hívják, hogy időskori függőségi arány, ami az idősebb személyek (60 éves és idősebbek) száma osztva a munkaképes korúak számával (15–59 évesek). Ez jelenti a potenciális dolgozók eltartási terhét az idősök vonatkozásában. A demográfiai öregedés hatása észlelhető az eltartottsági arányban is, ami eddig is emelkedett és a növekedés tovább folytatódik. Európában – a munkaképes korú népesség stabil aránya miatt – az időskori függőségi arány viszonylag lassan nőtt az utóbbi 50 év alatt, 20-ról 33-ra (kétharmaddal). Ennél sokkal nagyobb hatása lesz a 15–59 évesek jelzett csökkenésének és az idősök aránya növekedésének a jövőben. 2050-ben

az időskori függőségi arány már 74 lesz, ami közel két és félszeres növekedést jelent a következő 50 év során (és különösen 2030 után). Eközben az általános, a fiatalokat és az időseket egyaránt tekintetbe vevő eltartottsági arány nem nőtt jelentősen az utolsó 50 évben (még ha valamivel alacsonyabb is 2000-ben, mint 1950-ben). Ez a termékenység erős csökkenése, ezáltal a fiatal eltartottak mérsékklődése miatt történt így. Am 2050-re itt is váratlan helyzet alakul ki: *több* lesz az eltartott (nem-munkaképes korú), mint a munkaképes korú (a teljes eltartottsági arány 102 lesz). Az eltartott csoportban az idősek részaránya erősen emelkedik: az öreg/fiatal arány 1950-ben csak 46 volt, jelenleg már öreg túlsúlyt mutat (az arány 116 volt 2000-ben), de hihetetlenül magas lesz 2050-ben, 264 öreg várható mindez 100 fiatallal szemben. A jövőbeli munkaerőpolitikai megfontolásokat ezekre a drámai változásokra kell alapozni.

12. A múltban viszonylag nagy különbségek voltak a régiókban az öregek eltartottsági mutatói között, 50 évvel ezelőtt 14–16 volt Közép- és Kelet-Európában, 24–25 Észak- és Nyugat-Európában, Dél-Európa és Észak-Amerika a két érték között helyezkedett el. 2000-ben az eltérések valamivel kisebbek voltak. Legalacsonyabb arányokat Észak-Amerikában (26) és Közép-, valamint Kelet-Európában (28–30) figyelhetünk meg, a másik három régióban magasabbak, de nagyon hasonlóak (34–36). Az időskori függőségi ráta növekedése legnagyobb volt Közép-, Dél- és Kelet-Európában (kétszer annyi, mint 50 évvel ezelőtt), a legalacsonyabb Észak-Európában és Észak Amerikában (itt a növekedés kisebb, mint egyharmad-rész). A helyzet más lesz a következő 50 év során, a ráta mindegyik régióban kétszeres, sőt két és félszeres lesz a jelenlegihez képest.

13. Európában az utolsó 50 év alatt az idős népesség sokkal gyorsabban nőtt, mint a teljes népesség. A 60+ évesek száma évente 1,2 százalékkal nőtt, miközben a fiatal népesség fogyott, és a munkaképes korú népesség száma is lassabban emelkedett. A következő 50 év alatt a 60 éves és idősebbek létszám-növekedése az eddigiekhez hasonló marad (évi 1,1%), de a másik két csoport népessége csökkenni fog (évi 0,8%-kal).

14. Az öregedési folyamat kiterjedése jellemezhető az átlagos életkor növekedésével is. Európában a népesség átlagos életkora 1950-ben 28 év volt, ami 8,5 évvel, csaknem 38 évre nőtt 2000-re. Az előrejelzés további 12 évnyi növekedést mutat a következő 50 évre, ami azt jelenti, hogy az átlagos kor 2050-ben közel 50 év lesz. 1950-ben a regionális eltérések egészen jelentősek voltak: miközben az átlagos kor csak 26 év volt Közép- és Kelet-Európában, már 35–36 év Észak- és Nyugat-Európában. Ma más a helyzet: legalacsonyabb még mindig a fent említett két régióban (37 év), de a különbségek csökkentek a legmagasabb értéket képviselő három régióban (ahol az csak 38–39 év). 2050-re Dél-Európában várható a legmagasabb érték (52 év). Észak-Amerikában ez a mutató mindig alacsonyabb, és 2050-re csak 41 évet jósolnak.

15. Az idős népesség maga is öregszik. A leggyorsabban öregedő korcsoport Európában a legöregebb öregeké, akik 80 évesek vagy afölöttiek. 50 évvel ezelőtt csak a teljes népesség 1%-a tartozott a legöregebb öregek csoportjába, jelenleg 3%, és 2050-re Európában a teljes népességnek 10%-át fogják képviselni. Ez azt jelenti, hogy a század közepén az idős személyek több mint negyede 80 éves vagy idősebb lesz (jelenleg ez a részarány csak 15%).

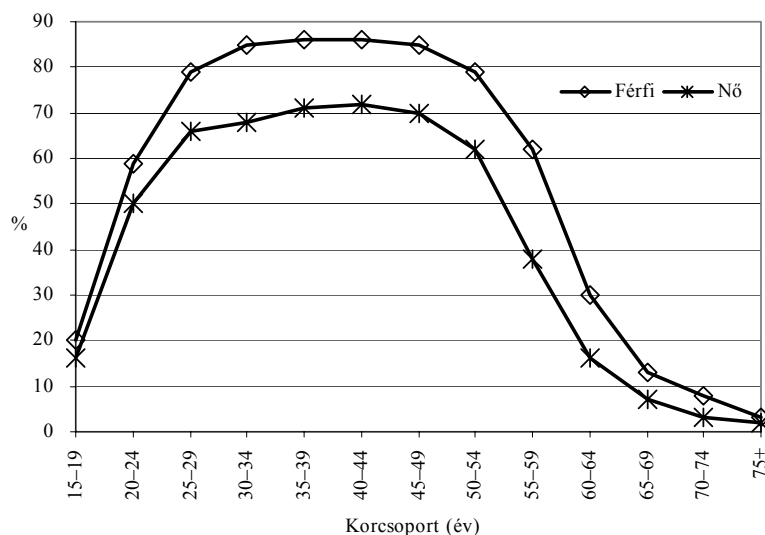
16. Az európai idős személyek többsége nő, mivel a nők születéskor várható átlagos élettartama magasabb, mint a férfiaké. A nők között jelenleg az idősök aránya 23%, szemben a férfiak 17%-ával. 2050-re a különbségek csökkennek, mert az előrejelzések szerint a férfiak születéskor várható átlagos élettartama gyorsabban nő, mint a nőké, de bizonyos eltéréseket még akkor is meg lehet majd figyelni. Mostantól számított 50 év múlva az idősök eme aránya – a teljes női népességben – 40% lesz, szemben a férfiak 33%-val. Emiatt az idős népességben belüli női többség 60-ról 56%-ra csökken.

17. Konklúzió: az európai korösszetétel jövőbeli kilátásai, különösen a munkaképes korú népesség jövőbeli csökkenő, az idős és a nagyon idős népesség folyamatosan és jelentősen növekvő száma és aránya szükségessé teszi, hogy újragondoljuk a kontinens teljes gazdasági és társadalmi politikáját. A gyorsan növekvő időskori eltartottsági arány szükségessé teszi, hogy növeljük a munkaképes korú népesség gazdasági aktivitását, mert a csökkenő népességgel csak úgy lehet fenntartani Európa gazdasági stabilitását, ha nagyobb lesz a munkapiaci részvétel, hogy ellensúlyozni lehessen az öregedő társadalom növekvő terheit.

B) MUNKAPIACI RÉSZVÉTEL ÉS AZ ÖREGEDÉS

1. Jelenlegi gazdasági aktivitás az ENSZ-EGB országokban

18. Általános képet adunk a 2000. évi európai gazdasági aktivitás egészéről úgy, hogy megkülönböztetjük a foglalkoztatott és a munkanélküli népességet, továbbá felhasználjuk a különböző statisztikai forrásokat, alapvetően az ILO (International Labour Office [Nemzetközi Munkaügyi Szervezet]) (3), az Európai Bizottság (4) és a US Census Bureau (USA Népszámlálási Hivatal) (5) által közzétett adatokat. A Európai Unió tagállamaiban a gazdasági aktivitásról rendelkezésünkre áll ezen kívül egy igen alapos elemzés (6), amit szintén fel lehet használni.

II. Foglalkoztatottsági arányok Európában nem és korcsoport szerint, 2000
(százalékban)
Employment rates in Europe by sex and age, 2000 (in per cent)

19. A férfi népességet tekintve megállapíthatjuk, hogy 2000-ben a 15–64 éves népességnek csak 75%-a volt gazdaságilag aktív, amiből 68% számított a foglalkoztatottak és 7% a munkanélküliek közé. Ez azt jelenti, hogy a kontinensen 2000-ben közel 160 millió foglalkoztatott férfi mellett több mint 17 millió férfi volt munkanélküli. Ha a korszpecifikus foglalkoztatottsági arányokat tekintjük, a következőket állapíthatjuk meg:

a) Viszonylag alacsony a foglalkoztatottság a 25 év alatti férfiak között (az iskoláztatásban való magas részvétel miatt, különösen a legfiatalabb korcsoportokban). Ugyanakkor meglehetősen magas a munkanélküliségi arány a fiatal férfiak körében (és ez okozza a viszonylag magas gazdasági aktivitást, ami a 20–24 évesek körében 59%, a 25–29 éveseknél 79%).

b) A középkorú férfiak gazdasági aktivitása meglehetősen magas szintű (a 30–49 évesek között 85% körül van), de ezt is befolyásolja a munkanélküliség, és jelentős inaktív „tartalék” népesség is van az aktív korúak legtöbb korcsoportjában.

c) 50 éves kor felett a férfiak gazdasági aktivitása fokozatosan csökken. Az 50–54 évesek között kevesebb, mint 80%, az 55–59 éveseknél már csak kicsivel nagyobb mint 60%, bár mindkét korcsoport alatta van az elfogadott nyugdíjkorhatárnak. Az 50 évesek gazdasági aktivitását alapvetően befolyásolják az eltérő nyugdíjazási politikák, valamint a munkaadók alkalmazási politikája az idősebb emberekkel szemben, ezek a foglalkoztatottság korai csökkenésének

alapvető okai. Egyúttal ezek azok a korcsoportok, melyek egy növekvő munkapiaci részvétel legnagyobb tartalékát képezik.

d) 60 éves kor fölött – ami a legtöbb európai országban a nyugdíjas kor kezdetét jelenti – a gazdasági aktivitás gyorsan csökken. A 60–64 éves férfiak gazdasági aktivitási aránya már csak 30%, 65 éves kor felett pedig fokozatosan eltűnik.

20. A női foglalkoztatottsági arányokban – az aktivitás emelkedését célzó megfelelő politikák esetén – jóval több a kiaknázatlan lehetőség. 2000-ben a 15–64 éves nőknek alig több mint fele volt foglalkoztatott európai átlagban és 7% volt munkanélküli. Ez azt jelenti, hogy csaknem 130 millió nőt foglalkoztattak, 16 millió nő viszont munkanélküli volt. A nők foglalkoztatottsági aránya a férfiakéhoz viszonyítva csak 80%-t tesz ki. A tartalékok ugyanazokban a korcsoportokban jelentkeznek, mint a férfiaknál, de a növekedési lehetőségek sokkal nagyobbak:

a) A fiatal (20–24 éves) nők gazdasági aktivitási aránya ugyan nem túl alacsony – 50% – a férfiakéhoz hasonlítva (59%), de a leggyakoribb gyermekvállalási időszakban, 25–34 éves korban az arányok alacsonyabbak; a nőknek csak körülbelül kétharmada dolgozik. A legnagyobb aktivitás a 35–49 éves korcsoportban van, de itt is több mint egyhateddel alacsonyabb, mint a férfiaké. Hatásos politikával fel lehetne oldani az ellentétet a gyermekszülés és –nevelés és a munkapiaci részvétel között.

b) A korrall járó aktivitás-csökkenő tendencia korábban kezdődik a nők körében, mint a férfiaknál, és a csökkenés gyorsabb is. 50 éves kor fölött nagyon gyors csökkenést találhatunk a foglalkoztatottsági arányokban, és ez nem magyarázható a nyugdíjazással. Az ötvenes életkor elején a nőknek kevesebb mint 60%-a dolgozik, az 55–59 évesek között az arány 40%-nál is alacsonyabb. 60 éves kor fölött megszűnik a nők gazdasági aktivitása. Ezért a munkaerő-tartalék a viszonylag idősebb nőknél (különösen az 50–64 éves korúaknál) magas.

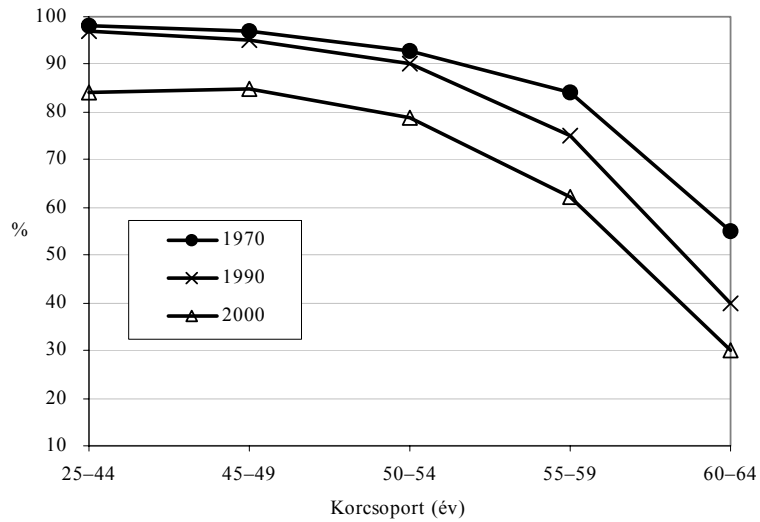
2. A munkapiaci részvétel regionális eltérései

21. Ez az általános helyzet – természetesen – nem minden európai régióban ugyanolyan. Már a férfiak általános – a 15–64 évesekre számított – foglalkoztatottsági aránya is nagy eltéréseket mutat: a legmagasabb Észak-Európában (76%), ezt követi Nyugat-Európa (73%), a legalacsonyabb pedig Közép- és Kelet-Európában (62–63%). Dél-Európa a jelzett értékek között van (68%-kal). Az észak-amerikai foglalkoztatottsági arány magasabb (80%), mint az európai. Ezeket az eltéréseket alapvetően a munkanélküliségi arányok eltérései okozzák (melyek a kelet-európai 10%-tól az észak-amerikai 4%-ig terjednek).

22. A korszpecifikus eltérések a régiók között többé-kevésbé ugyanilyen tendenciát követnek. A fiatal felnőttek között – 20–24 évesek – 82–88 százalék közötti foglalkoztatási arányokat találhatunk Észak-Amerikában és Észak-Európában, viszont 51%-ot Közép- és Dél-Európában. „Normális” korok esetén az eltérések kevésbé jelentősek, de 50 fölött ismét nagyok lesznek a különbségek. Például az 55–59 éves férfiak között Észak-Amerikában még mindig 75%, Észak-Európában 72% dolgozik, míg Közép-Európában csak 55%, Dél-Európában 59%, a másik három régióban csak 62%. A különbségek 60 éves kor felett még jelentősebbek, érdekes, hogy a növekvő korai nyugdíjazási lehetőségek következtében a nyugat-európai arányok a legalacsonyabbak.

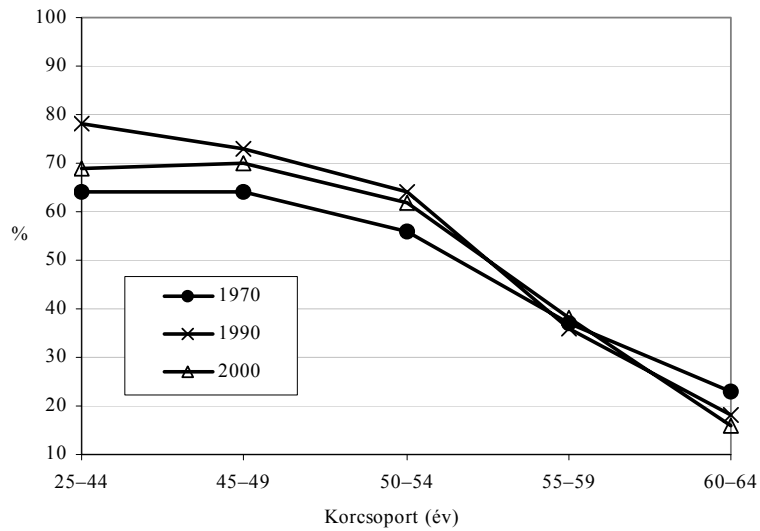
23. A munkapiaci részvételi arányok regionálisan sokkal differenciáltabbak a nőknél, mint a férfiaknál. Az általános foglalkoztatottsági arány 65–67% (Észak-Amerikában és Észak Európában) és 42% között mozog (Dél-Európában). A másik három európai régióban 53–58%. A munkanélküli arány 8% (Közép-, Kelet- és Dél-Európában) és 4% (Észak-Európa) között változik.

24. A korszpecifikus arányok a nők foglalkoztatása tekintetében az általános helyzetképpel mutatnak összhangot Európa különböző részein. Nagyon érdekes viszont, hogy Észak- és Nyugat-Európában – ahol jelenleg a termékenységi arányok a legmagasabbak egész Európában – a 25–34 évek közötti, leginkább reprodukív időszakokban lévőeknek még mindig több mint 70%-a dolgozik, viszont Dél-Európában, ahol a termékenységi szint a legalacsonyabb, ez az arány kevesebb mint 60%. Az is jelentős körülmény, hogy Észak-Európában a 35–49 éves korú (reprodukciós szempontból idősebb nők) közel 80%-a dolgozik, viszont Dél-Európában ez az arány 60% alatt van. A többi régióban ebben az életkori csoportban az arányok 70% körüliek, Észak-Amerikában ennél magasabbak. 50 éves kor fölött mindenütt elkezdődik a csökkenés, de a különbségek még mindig jelentősek. Például Észak-Európában és Észak-Amerikában az 55–59 éves nők közel 60%-a még mindig dolgozik, viszont Dél-Európában csak egynegyedük, Közép- és Kelet-Európában csak egyharmaduk. 60 fölött az eltérések megmaradnak, de az aktivitási szint már mindenütt alacsony.

III. A férfiak foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint, 1970, 19890, 2000 (%)

Male employment rates in Europe by age, 1970, 1990, 2000 (in per cent)

IV. A nők foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint, 1970, 19890, 2000 (%)

Female employment rates in Europe by age, 1970, 1990, 2000 (in per cent)

3. A foglalkoztatottsági arányok változásai 1970 és 2000 között

25. A jelenlegi helyzet az utolsó évtizedekben, különösen a kilencvenes években bekövetkezett jelentős változások eredménye. Ezeket az említésre méltó változásokat különböző motívumok befolyásolták, de az eredmény a foglalkoztatottsági arányok általános csökkenése lett. Közép- és Kelet-Európában a fő motívum a bekövetkezett gazdasági és társadalmi változás volt, ami együtt járt a gazdasági aktivitás erős csökkenésével, a munkanélküliség megjelenésével. Európa nyugati részében szintén a munkanélküliség okozta a foglalkoztatottsági arány mérséklődését, de a korai nyugdíjba vonulás is komoly csökkenést váltott ki az idősebb népesség aktivitásában. Ha összegezni kívánjuk, hogy mi történt az utolsó évtizedekben, a következőket mondhatjuk:

a) A férfiak foglalkoztatottsági arányának csökkenése egész Európában leginkább a legaktívabb korcsoportban – a 25–49 éveseknél – alakult ki: 96–97%-ról (1970 és 1990 között) a jelenlegi 84%-ra. A nők körében a csökkenés kevésbé volt jelentős, sőt 1970 és 1990 között jelentős volt a foglalkoztatottság emelkedése (64-ről 77%-ra), ezt követően jött a csökkenés a jelenlegi 69%-ra. A csökkenés jelentősebb volt Közép- és Kelet-Európában, ahol 30 vagy 10 évvel ezelőtt a 25–49 éves férfiaknak még 97–98%-a dolgozott, szemben a jelenlegi kevesebb mint 80%-kal. A nők körében a foglalkoztatottság szintén növekedett 1970 és 1990 között, ami aztán erőteljesen csökkent a kilencvenes évek során (Közép-Európában 85%-ról 70%-ra, Kelet-Európában 94%-ról 75%-ra). A régió más területein (Észak-, Nyugat- és Dél-Európában) sokkal lassúbb csökkenés mutatkozott a férfiak aktivitásában, és nagyon jelentős volt a növekedés a női foglalkoztatottság területén 1970 és 1990 között, és még mindig magasabbak az arányok 2000-ben, mint 1990-ben.

b) A foglalkoztatottság csökkenése még jelentősebb az idősebbek körében. Európában az 55–59 éves férfiaknak általában 84%-a dolgozott 30 évvel azelőtt, 10 évvel azelőtt is még 75%-a, szemben a jelenlegi alig több mint 60%-kal. Ugyanilyen a tendencia a 60–64 éves férfiaknál, ahol a foglalkoztatottsági arány az első időszakban 55%-ról 40%-ra csökkent, majd újabban 30%-ra. Az 50–59 éves nők körében kisebb változások történtek az elmúlt 30 év során, de a 60–64 évesek csoportjában az aktivitás itt is csökkent (23-ról 16%-ra). A legjelentősebb visszaesés az 55–59 éves férfiak korcsoportjában Közép-, illetve Kelet-Európában történt (ahol az elmúlt 30 év folyamán a gazdasági aktivitás 85%-ról 55%-ra, illetve 80%-ról 62%-ra csökkent). Ám ugyanebben a korcsoportban nagymértékű volt a csökkenés Európa nyugati részén és Észak-Amerikában is. Hasonló visszaesés figyelhető meg a 60–64 éves férfiak körében (különösen Közép-Európában, ahol a foglalkoztatottsági arány az 1970-es szint felére zuhant vissza).

4. Lehetséges jövőbeli foglalkoztatottsági arányok

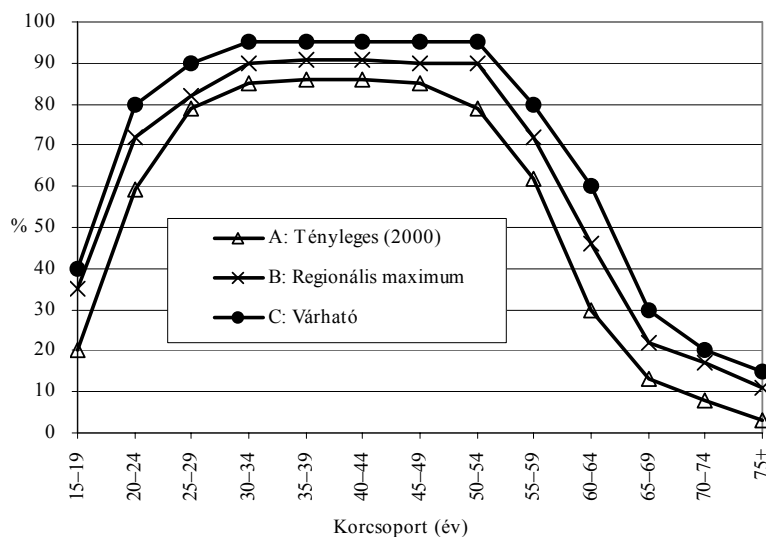
26. Tekintettel a jelenlegi viszonylag alacsony foglalkoztatottságra (a nők, valamint az idősebb férfiak körében, de a fiatalabb férfiak és nők magas munkanélkülisége miatt is) lehetőség kínálkozik arra, hogy fokozatosan emeljék a foglalkoztatott népesség számát Európában. A lehetséges jövőt a jelenlegi régiós különbségek mérséklődésére lehet alapozni, és/vagy előirányozhatunk egy „lehetséges” magasabb aktivitást is (nem és kor szerint), olyat, ami lehetővé teszi a teljes népesség, azon belül a munkaképes korú népesség csökkenésének, ezáltal a foglalkoztatott népesség csökkenésének és az eltartott idősebb népesség növekedésének ellensúlyozását.

27. A jövőbeli foglalkoztatottsági arányt három megfontolás alapján számítottuk ki (2000 és 2050 között):

A-becslés: stabil helyzeten alapul, ami azt jelenti, hogy az európai átlagos foglalkoztatottsági arányok nem és kor szerinti 2000. évi arányai azonosak maradnak a teljes időszakban,

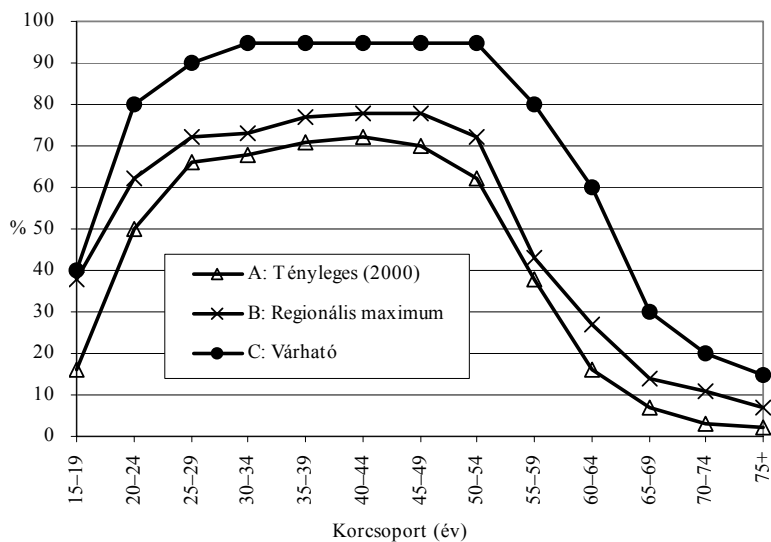
B-becslés: azon alapszik, hogy a 2000.évi legmagasabb regionális nem és kor szerinti arányok egyformák lesznek mindenütt (minden régióban), és megmaradnak a teljes időszakban 2050-ig.

C-becslés: a múltbeli trend figyelembe vételén és a munkapiaci részvétel „maximális” növekedésén alapszik, ezt „lehetséges” variánsnak tekinthetjük, ahol fokozatosan növeljük a nem és korcsoport szerinti foglalkoztatottsági arányokat, miközben a nemek szerinti eltérések el is tűnnek (ami azt jelenti, hogy a nők foglalkoztatottsági arányai hasonlóak lesznek a férfiakéhoz).

V. A férfiak foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint a három változatban (%)

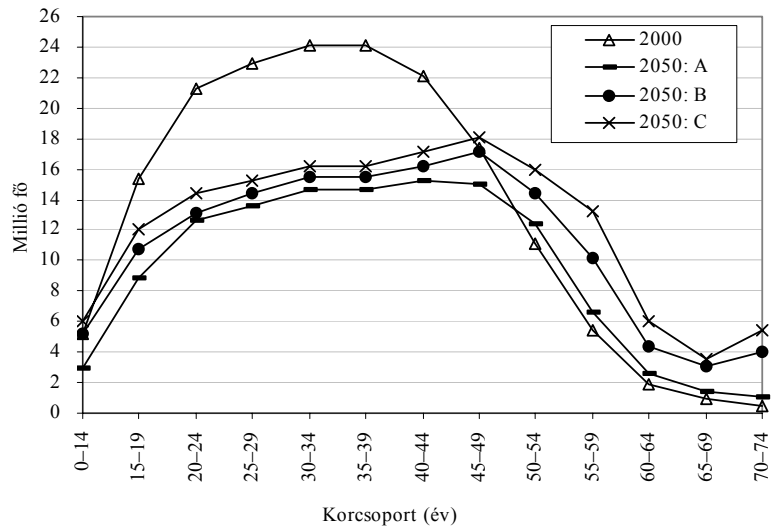
Male employment rates in Europe by age in the three variants (in per cent)

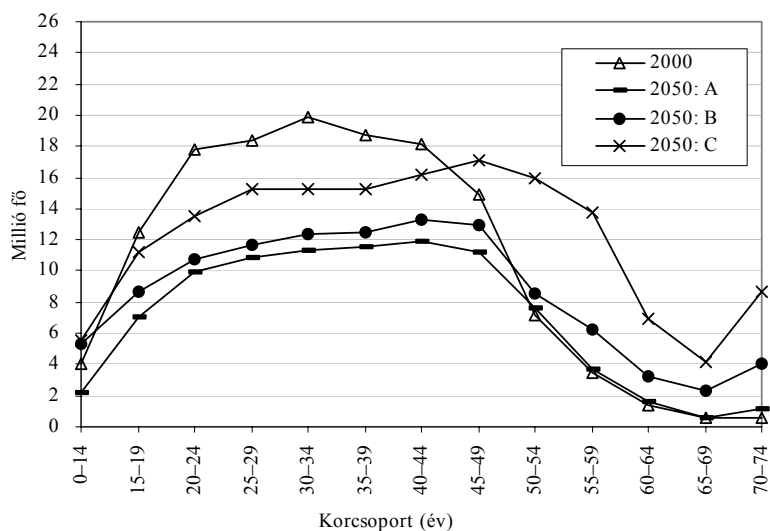
VI. A nők foglalkoztatottsági arányai Európában korcsoport szerint a három változatban (%)

Female employment rates in Europe by age in the three variants (in per cent)

28. Ha ezeket a hipotéziseket használjuk, könnyen beláthatjuk, hogy jelentős tartalékok vannak az európai munkaerőben. Állíthatjuk például, hogy a jelenlegi 310 millió munkavállaló 360 millióra nőhetne, ha a jelenlegi legmagasabb foglalkoztatottság lenne érvényes mindegyik régióban, és 435 millió lehetne a „lehetséges” magas foglalkoztatás esetén, ami 40%-os emelkedés lenne. Az így adódó 125 milliós „tartalékból” 83 millió származna a női és 42 millió a férfi oldalról.

VII. A foglalkoztatott férfi népesség Európában korcsoport szerint a három számítási változatban, 2000, 2050 (millióban)
 Male employed population in Europe by age in the three variants, 2000, 2050 (in millions)

VIII. A foglalkoztatott női népesség Európában korcsoport szerint a három változatban, 2000, 2050 (millióban)

Female employed population in Europe by age in the three variants, 2000, 2050 (in millions)

29. Ha ugyanazt a becslést használjuk 2050-re – az ENSZ Népesedési Osztály legutóbbi népesség-előreszámítását véve alapul –, a mai foglalkoztatottsági arányokat feltételezve a foglalkoztatott népesség száma 210 millióra csökkenne (ami csak mintegy kétharmada a jelenleginek). A „legmagasabb” jelenlegi regionális foglalkoztatottsági arány alkalmazása mellett a foglalkoztatott népesség ismét kevesebb mint 260 millió lenne (ami 17%-kal még mindig kevesebb lenne a jelenleginél). Feltételezve a maximálisan „lehetséges” foglalkoztatottsági arányok általánossá válását, 2050-ben a foglalkoztatott népesség száma egy kicsivel már több lenne, mint a jelenlegi tényleges (310 millió). Az előrebecslések szerinti változások különböznek az európai régiókban. A változások nem lesznek hasonlóak az eltérő jelenlegi foglalkoztatottsági arányok miatt, és azért sem, mert az előre jelezett népességcsökkenés is eltérőnek mutatkozik. Ez azt jelenti, hogy Észak- és Nyugat-Európában a „lehetséges” foglalkoztatottsági hipotézissel számolva a foglalkoztatott népesség száma 10%-kal növekedhetne a következő 50 év során, miközben Közép- és Dél-Európában állandó maradhatna, Kelet-Európában viszont csökkenhetne 10%-kal. Teljesen eltérő lehet a munkaerő jövőbeni összetétele is. A fiatalabb (50 alatti) munkavállalók száma 80%-ról 60%-ra csökkenne. Ez azt jelenti, hogy a foglalkoztatott népesség sokkal öregebb lesz (az 50 éves és idősebb rész 20%-ról 40%-ra nőhet). Másik jelentős változás lenne a foglalkoztatott nők számának gyors növekedése, ará-

nyuk pedig az összes foglalkoztatotton belül a jelenlegi 45%-ról 50%-ra növekedne. Ehhez a fejlődéshez új munkaerő-gazdálkodási politikát kell folytatni egész Európában. Az előzőekhez hasonló trendeket számított az első évtizedre (2000–2010) az ILO (7) és az Európai Bizottság (8).

C) NÖVEKVŐ MUNKAPIACI RÉSZVÉTELRE VONATKOZÓ POLITIKÁK

1. A népesség öregedése tágabb közgazdasági értelemben

30. Az olyan demográfiai változások, mint a népesség öregedése is, rendszerint elmozdulásokat okoznak egy gazdaság eltartottsági arányaiban, azoknak az arányában, akik egyik vagy másik ok miatt (betegség, munkanélküliség, fiatalság, nyugdíjazás) nem dolgoznak, viszonyítva azokhoz, akik dolgoznak. Azoknak az életszínvonala, akik nem dolgoznak, függ a nyugdíj, a munkanélküli segély és egyéb címen kapott juttatások – javak és szolgáltatások – színvonalától. A népesség öregedése a figyelmet az eltartottsági arány „időskori” komponensére irányította, különösen a nyugdíjak finanszírozására (9).

31. A társadalom tagjainak életszínvonalát leginkább az határozza meg, hogy milyen mértékű a javak és szolgáltatások felett való rendelkezésük, beleértve azokat is, melyeket olyan tökeszerű javak nyújtanak, mint a lakásviszonyok. Modern piacgazdaságban az ilyen javak és szolgáltatások feletti rendelkezést nagymértékben meghatározzák az egyének aktuális kiadásokra vonatkozó pénzbeli igényei, bár az ilyen jellegű juttatásokat többnyire az állam nyújtja, különösen az egészségügyi, oktatási és társadalmi szolgáltatások terén, és bár kisebb mértékben, de a lakáskörülmények tekintetében. Az aktuális pénzügyi igények számos forrásból erednek. A társadalom legtöbb tagjának élete nagy részében a munkapiacra történő részvételért kapott bérjövedelem a legfontosabb, amit sok esetben a jóléti szervezetek által nyújtott különböző juttatások egészítenek ki (táppénz, munkanyugdíj stb.). Az egyéni pénzügyi források származhatnak továbbá személyes biztosításból, nyugdíjrendelkezésekből és az egyéni magtakarítás egyéb formáiból. Az állam egy sor esetben ugyancsak nyújt azonnali pénzügyi támogatásokat, általában társadalombiztosítási juttatások formájában (nyugdíjba menetel, munkanélküliség, szegénység stb., továbbá olyan speciális társadalmi csoportok részére, mint a gyermekek vagy a rokkantak). Makrogazdasági szempontból a folyó kiadásokra vonatkozó igények a foglalkoztatásból származó jövedelmek és a társadalom más tagjaitól átirányított transzferek keverékéből származnak; az utóbbi rendszerint állami közvetítéssel történik. Mivel a legtöbb áru és szolgáltatás nem raktározható (pl. hozszabb időre), ezért a transzferek nagymértékben olyan jövedelem-áttetelek,

melyeket az aktuális gazdasági produktumot éppen előállítók nyújtanak az éppen nem dolgozó különböző csoportok számára.

32. Egy ország gazdaságában a teljes függőségi arány megváltozásával (növekedésével) a demográfiai változások módosítják (erősítik) a dolgozóktól az eltartott népesség felé irányuló transzferek iránti keresletet. Ez egy alapvető gazdasági kérdés, amit gyakorta szem elől tévesztenek például a nyugdíj-finanszírozás különböző technikáinak tárgyalásánál, vagy az állam és az egyén jóléti juttatásokban történő szerepéről folytatott vitákban. Valójában a legfőbb megválaszolendő kérdések a következők:

- hogyan lehet az ilyen transzfereket kiváltani,
- milyen szintre kell a transzfereket beállítani,
- melyek a transzferek leghatékonyabb finanszírozási módjai,
- milyen új politikákat kellene alkalmazni e kérdések megoldására.

33. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az eltartottsági arány változásai semmiképpen sem teljesen a demográfiai változásoknak, nevezetesen az öregedési folyamatnak tulajdoníthatók. Így például a nyugdíjasok számának, arányának növekedése részben a hivatalos korhatár előtt nyugdíjba vonuló emberek számának növekedéséből adódik. Ez pedig függ a korai nyugdíjba-menetel országokénti alkalmazásától; némely országban a rokkantsági nyugdíjazás elterjedése egyfajta válasz a munkanélküliség állandóan magas szintjére az utóbbi három évtizedben. Az „időskori” eltartottsági arány emelkedése továbbá nem csak a csökkenő termékenységnek vagy a nyugdíjkorhatár feletti élettartama meghosszabbodásának következménye, hanem a makro-gazdasági feltételekre történő korábbi ellentmondásos reagálásoknak is. A folyamatok visszafordítása nem lehetséges, bár kiterjedésüket bizonyos mértékig csökkenteni lehet, de állandóan szem előtt kell tartani ezeket, amikor az „ügynevezett” öregedési krízisre adandó válaszokról beszélünk az ENSZ-EGB régióban.

34. Az öregedés és nyugdíj-probléma alapkérdése, hogy a jelenlegi gazdasági produktum egy részét a dolgozóktól a nyugdíjasokhoz tegyük át. A transzfer-problémákat általában könnyebb kezelni akkor, ha a teljes kibocsátás növekszik. Nagy kérdés tehát az, hogy a GDP növekedésének mi lehet a hosszabb távú alakulása, mi várható az ENSZ-EGB-ben. Jelenleg a kapacitás-növekedést évi 2 1/2 százalékra taksálják, miközben az Európai Bizottság „egységes piac” programjában 3%-os állandó növekedést jósoltak az 1990-es évekre. Az 1990-es az évtizedben a GDP éves növekedése többnyire 2 és 1/2 százalék vagy kevesebb volt, és ennek következtében a munkanélküliségi arányok tartósan magasak voltak. A növekedési képesség javítása az európai tagállamokban a következő egy-két évtizedben elsőbbséget élvez az előző két évtizedhez viszonyítva. Ehhez szükség arra, hogy a gazdaság (és a foglalkoztatottság) növekedése, jobb egyensúly kialakítása újból a politika elsőrendű prioritásai közé tartozzon. A Közép- és Kelet-Európa átmeneti gazdaságaiban szükség van a magas növekedési ütemek fenntartására közép és hosszú távon, miközben az

általunk tárgyalt kérdések még alapvetőbbek a gazdasági fejlődés és felzárkózás szempontjából. Az átmeneti gazdaságok nagyarányú növekedési arányai nélkül nehezen látható, hogyan lehetne megfordítani a nyugdíjasok és a népesség egyéb eltartott rétegeinek elszegényedését.

2. Az öregedés gazdasági következményeinek válaszoló munkapiaci politikák

35. A termelékenység emelése egy komplex témakör, amihez számos változó tartozik, de rendszerint kulcselemnek tekintik a fix és a humán tőkébe történő beruházásokat. De a beruházás nagymértékben a termelés-növekedési kilátások függvénye, ezeket viszont részben a makro-gazdasági politikai hozzáállás határozza meg, ami arra irányul, hogy a szóban forgó növekedési arányt emelje.

36. Másik kulcselem a transzfer mértékének kezelésében van, és abban, hogy a gazdaság erős növekedését segítjük a gazdaságilag aktívak létszámának emelkedésével. Ez csökkenteni fogja az egyenlőtlenséget a dolgozó és nem dolgozó (főleg nyugdíjas) népesség között. Egy sor politikai akciót szükséges itt megfelelően alkalmazni:

a) csökkenteni kell a munkanélküliséget, amennyire lehet, különösen a fiatalok között, ahol a munkanélküliség különösen magas,

b) elő kell segíteni a nők foglalkoztatási arányának növekedését, szem előtt tartva azt is, hogy ez fokozhatja a gyermekellátási eszközök iránti igényt stb.,

c) növelni kell a férfiak részvételi arányát a magasabb életkorokban, a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz közeledve. Lehet, hogy ez továbbképzési programokat tesz szükségessé, de a foglalkoztatókat is ösztönözni kell arra, hogy ne bocsássák el az idősebb dolgozókat recessziós vagy alacsony növekedésű időszakokban,

d) emelni kell a hivatalos nyugdíjkorhatárt, aminek hozzá kell járulni a hosszabb (és egészségesebb) élettartamhoz,

e) javítani kell a nyugdíjba menők azon szándékát, hogy részt vegyenek a munkapiacon részfoglalkozás formájában. Jelenleg adózási és egyéb intézkedések sokszor erős korlátozást jelentenek az ilyen részfoglalkoztatás ellenében,

f) munkaerő behozatala külföldről. Ez nagyon ellentmondásos politika, és nem szabad úgy beállítani, hogy az egy „egyszerű” megoldás. Alaposan végig kell gondolni a fogadó ország költségvetésére vonatkozó következményeket, jobb politikát kell folytatni a bevándorlók integrációjának érdekében és szembe kell helyezkedni a rasszizmussal. Nagyon szoros kapcsolat van e területen a fogadó ország munkanélküliségi arányával is.

37. A teendők másik csoportja a termelékenység-növekedés emelése és a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében a munkaerő minőségének javítása. Ez különösen azt jelenti, hogy növelni kell az iskolából kikerülők képzettségi színvonalát, különösen azokat, akik még mindig alacsony szintű

vagy semmilyen szakképzést sem kap. Emelni kell a nők szakképzettségét, akik közül sokakat foglalkoztatnak alacsony képzettséget igénylő munka-intenzív foglalkozásokban, s ennek is prioritást kell adni. Szakképzett dolgozókkal való jobb ellátottság megnöveli a kibocsátásban a magasabb szintű hozzáadott értékkel bíró tevékenységeket, s ezzel a nemzeti jövedelmet is egy magasabb szintre emeli.

38. A munkapiaci politika valószínűleg nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy könnyítse a népesség öregedésével kapcsolatos transzferproblémák megoldását. Valószínű, hogy ez produktívabb területe a politikai tevékenységnek, mint azon töprengeni, hogy vajon a tőkésített vagy a felosztó-kirovó nyugdíj-finanszírozási rendszer az előnyösebb. A gazdasági növekedés az a kulcskérdés, amely ösztönzi a nőket, nyugdíjasokat stb. a gazdasági aktivitásra, és ösztönöz mindenki, hogy emelje iskolai végzettségét és szakképzettségének szintjét, de ezt az ösztönzést nagymértékben csökkentheti az, ha a megfelelő munkához való jutás kilátásai nem kedvezőek. A növekedés fontos abból a szempontból is, hogy csökkenjenek a társadalombiztosítási igények, de a társadalmi beilleszkedés és egyéni méltóság szempontjából a társadalmi biztonság sohasem helyettesíthető a teljes foglalkoztatással. Viszont azok számára, akik kimaradnak a foglalkoztatásból, egy teljes foglalkoztatottságú gazdaság magasabb szintű jóléti és szociális támogatások nyújtására képes.

39. A fenti ajánlások széles területekre kiterjednek, és hangsúlyozni kell az ezek közötti összefüggéseket. A munkapiac talán az a terület, amely a leginkább hozzá tud járulni az öregedési „teher” csökkentéséhez. A nyugdíjkorhatár növekedése és a nők munkapiaci részvételének fokozása a függőségi (eltartottsági) arányok erős csökkenéséhez vezethet a következő húsz év során és valószínűleg a továbbiakban is, ezek egybeesése az alacsonyabb munkanélküliséggel és egy erőteljes gazdasági növekedés a szóban forgó „teher” jelentősen csökkentheti. De a politika és a célok az egyik területen – például a munka területén – támogatandók más területek megfelelő, konzisztens politikájával is, esetünkben egészségüggyel, oktatással, szociális gondozással. Ebben a szemléletben, ahelyett, hogy egyetlen változóra koncentrálnánk a politikát folytatnánk (pl. több munkaerőt importálnánk külföldről, vagy adóemeléshez folyamodnánk, s ezekkel a lépésekkel aggasztó „eredményeket” hoznánk létre), viszonylag kisebb változásokat érvényesítve a változók és szektorok széles körében nagyobb, tartósabb és kiegyensúlyozottabb változásokat érhetünk el.

40. Ez a fajta közelítés a népesség öregedésével kapcsolatos általánosabb stratégiai megközelítést von maga után, ami konzisztens válaszokat kíván meg a kormányzati politika széles területein. Továbbmenve, annak felismerése, hogy válaszolni kell az öregedő népesség jelenségére, az indítógomb szerepét játszhatja az átfogó (vagy a háttérben ható) gazdaságpolitikai hozzáállás megfelelő megváltozásában.

41. Nemrég az Európai Bizottság kiadott egy jelentést „A munkapiaci részvétel növelése és az aktív öregedés elősegítése” tárgyban (10), mely igen átfogó képet ad és politikai akciókat javasol a tagországok számára. Szükségtelen hangsúlyozni, hogy ezek az akciók nemcsak a tagországokra, hanem Európa egészére is érvényesek. Két korábbi dokumentum is hasonló megfontolásokat javasol (11 és 12). A kiadott jelentés állítja, hogy az EU egészében jelentős munkaerő-tartalékok vannak. Azon 77 millió személy közül, aki jelenleg inaktív, egy hatod dolgozni szeretne. Ezen felül a férfiak 56%-a, a nők 49%-a szeretne munkát vállalni a következő 5 év során azok közül, akik jelenleg nincsenek fizetett foglalkoztatásban, és csupán az összes nem-aktív személy egyharmadát teszik ki azok, aki a jövőben sem szándékoznak keresőtevékenységet végezni.

42. Az inaktivitás főbb okai: személyes vagy családi kötelezettségek (az összes inaktívok mintegy 20%-a), saját betegség vagy rokkantság (9%), oktatás és szakképzés (27%, ami a 15–24 évesek csoportjában csaknem 90%) és nyugdíjazás (16%, ami kb. 90% az 55–64 évesek csoportjában). Az inaktivitás ezen okainál erősek a nemek szerinti eltérések. A férfiak inaktivitása főleg oktatási, vagy nyugdíjazási okú, míg a 25–54 éves korú nők csaknem felénél családi vagy háztartási kötelezettségeknek tudható be. A saját betegség vagy rokkantság miatti inaktivitás az egyetlen fontos ok a 25–54 éves férfiaknál, és a második legfontosabb a nők eme korcsoportjában. A munkapiacon való részvétel négy fő meghatározóját különíthetjük el: az állások elérhetősége (43), a jövedelmek mérlege (44), az adó- és járulérendszer hatásai (45) és az egyéni képzettség, szakértelem (46). Mindegyiknek megvan a saját hatása, de erős kölcsönhatás van közöttük.

43. Az állások elérhetőségét befolyásolja adott időpontban az általános makrogazdasági helyzet. Másrészt befolyásolják a foglalkoztatás strukturális trendjei és a munkapiac működése, beleértve a bérrányokat is, ettől függ, hogy milyen mennyiségben ajánlanak munkát a munkaadók. Ezen kívül lehetnek regionális eltérések a munka iránti keresletben, tükrözve az aktivitás szerkezetét és koncentrációját a régióban. A megfelelő állások elérhetősége a fő tényező, ami felbátorítja az embereket, hogy belépjenek vagy újra belépjenek a munkapiacba. A munkára való igény maga serkenti a kínálatot, mely maga is előhívja a további igényeket. Másrészt viszont az a felismerés, hogy nincsenek megfelelő állások, arra vezetheti az embereket, hogy még csak ne is keressenek munkát, és ez „elbátortalanodáshoz” vezethet. A hozzáállás mértékét meghatározzák az állások minősége (fizetség, produktivitás); munkakörülmények és biztonság a munkában, különösen idősebb dolgozók számára; munkaidő és annak rugalmassága, a munkabeli és a családi kötelezettségek összeegyeztetése; a munkaszerződésben rögzített biztosítási elemek.

44. A munkapiacon való részvétel attól is függ, hogy mi a mérlege a munkából származó jövedelemnek a lehetséges alternatívákkal szemben, figyelem-

be véve a költségeket is. Az adórendszerek és a bérszintek kölcsönhatása meghatározó a munkanélküliség és szegénység kiterjedésében. Magas szintű munkanélküliségi segély, más kapcsolódó juttatások hosszú távú lehetősége, a szabályok elnéző alkalmazása alááshatja azokat a szándékokat, hogy munkát vállaljon valaki, és növelheti a hosszú távú eltartottság, függés veszélyét. Másrészt viszont a foglalkoztatással kapcsolatos társadalombiztosítási formák, különösen a munkanélküliséggel kapcsolatosak, serkenthetik, hogy az emberek felvegyék a munkát, vagy a be nem jelentett munkát bejelentettre cseréljék. Ezen felül a munkanélküliségi biztosítás kiválthatja az ellátottak nagyfokú ragaszkodását a munkapiachoz, különösen, ha a foglalkoztatást komolyan veszik, a munkakeresést bátorítják.

45. Úgy tűnik, hogy némely csoportok élénkebben, mások kevésbé élénken reagálnak az adó- és járadékrendszer változásaira, mint a többiek. Például a fiatal férfiak, vagy azok, akiknek határozott kilátásaik vannak a jövőbeni magasabb bér elérésére, kevésbé érzékenyen reagálnak az adó- és járadékrendszerek módosulásaiba „csomagolt” ösztönzésekre. Ezzel szemben az olyan párok tagjai, akiknek házastársa nem dolgozik (rendszerint a nők), valamint az egyszülős családok általában érzékenyebbek ezekre az ösztönzőkre, esetünkben a munkapiaci részvételt ösztönző változásokra. Az adóterhek növekedése hátrányosan érinti a nők munkavállalását, különösen, ha gondozási feladataik is vannak, és ha a nemek közötti jövedelmi szakadék továbbélése miatt a várható munkajövedelem még alacsonyabbá válik.

46. A képzettség és a szakértelem nemcsak annak mértékét határozza meg, hogy a munkapiacra belépők vagy visszalépők a felajánlott állásokat elfogadják vagy önállóvá válnak, hanem még inkább annak mértékét is, hogy a már dolgozók mennyire tudják megtartani az állásukat a változó technológiai és gazdasági környezetben, illetve mennyire tudják elősegíteni karrierjüket. Minél magasabb a munkaerő képzettsége, annál magasabbak, sőt jóval magasabbak az aktivitási arányok minden életkorban. Az Európai Unió szintű aktivitási arány 2000-ben 87%-on állt a magas képzettségűeknél, szemben az alacsony képzettségűek 57%-ával. A különbségek nagyobbak a nők között: az alacsony képzettségű nők az egyetlen olyan népességsoport, melynek több mint fele inaktív. Ami a trendeket illeti, a felsőfokú végzettségű, magasan szakképzett fiatalok aránya emelkedik, az alacsony képzettségűek (középfokú végzettséggel nem rendelkezők) aránya csökken, de továbbra is számottevő. A munkaerő-felvételekből nyerhető képzettségi tervek világosan mutatják, hogy tovább növekszik a szakképzett munkavállalók iránti igény, míg a nem-szakképzetteké csökken; a foglalkoztatottság-növekedés a szolgáltató szektorban lesz továbbra is a legerősebb, különösen a tudás-intenzív ágazatokban.

47. Sok ember számára a munkapiaci részvétel elhatározása nemcsak a fent leírt tényezők alakulásán múlik, melyek elsősorban meghatározzák a munka vonzerejét, hanem olyan tényezőkön is, mint napközi-otthon elérhetőség, hoz-

záférés, közlekedés, tanácsadási szolgáltatások, vagy a kulturális környezettel kapcsolatos szolgáltatások. Napközi otthonok léte és a tömegközlekedés elérhetősége ugyancsak hatással lehet arra, hogy pl. a könyvtárak és a felnőtt-oktatási intézmények mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, akik igénylik azokat a munkapiaci részvételi lehetőség javítására. Ezek közül sok a közintézmények körébe tartozik és politikai tevékenységet is érint.

3. Férfiak és nők közötti egyenlő lehetőséget biztosító politika

48. Az öregedés számos egyenlőségi témát vet fel. A nők növekvő részvétele a jövőbeni munkaerő-növekedés fő forrása lesz sok európai országban. A politikusok egyre inkább felismerik, hogy a demográfiai öregedés még inkább aláhúzza, mennyire fontos a nők részvétele a gazdasági növekedésben. Ennek ellenére – mint már említettük – a női foglalkoztatottság még mindig nagyon alacsony sok országban (különösen Dél-Európában). Ez részben annak következménye, hogy nehéz összeegyeztetni a gazdasági tevékenységet a családi kötelezettségekkel. Ezen felül a nők továbbra is felülreprezentáltak a gazdaságilag sérülékeny és rosszabbul fizető ágazatokban.

49. Ezek a trendek politikai akciókat igényelnek az alábbi célok megvalósítására:

a) Meg kell könnyíteni a nők hozzáférését a biztonságosabb és jobban fizetett életpályákhoz, egyenlő lehetőségeket kell teremteni a képzésben és a szakismeretek megújításában való részvételre a teljes aktív életszakaszban.

b) További politikai összpontosítás szükséges a családi élet és a munka összeegyeztetésére. Jobban meg kell osztani a családi kötelezettségeket a férfiak és a nők közt, és családbarát foglalkoztatás-politika kialakítását kell előmozdítani (idős eltartottak családon belüli gondozása, gyermeknevelés a munka mellett).

c) További lehetőségek, pénzügyi és családpolitikai eszközök keresése a női foglalkoztatottság emelésére.

50. Egy hatékonyabb politikának a nők munkapiacon való részvételére hatása lehet az európai országok jelenlegi reprodukciós helyzetére is. Európa termékenységének szintje – a teljes termékenységi arányokat tekintve – 1950 óta 2,7-ről 2000-re 1,3-ra csökkent. Az Egyesült Nemzetek népesség-előreszámítása ehhez hasonló, nagyon alacsony termékenységgel számol a következő 20 éves időszakra, és csak 2030 utánra jósolnak nagyon lassú növekedést, előrevetítve az 1,8-es szint elérhetőségét a század közepére. Egy ilyen helyzet távlati kialakulása – miközben szükség van a nők növekvő munkapiaci részvételére is – olyan hatékony politikát igényel, ami egyszerre, egy időben eredményez magasabb termékenységet és nagyobb részvételt a munkaerőben.

51. Némely európai ország már talált megoldást erre a nagyon komplikált formális ellentmondásra. A hatvanas években néhány közép-európai országban, később, a nyolcvanas években észak-európai országokban (Skandináviában) fogadtak el olyan intézkedéseket, amelyek egyszerre tartották meg, vagy épenséggel emelték a termékenység szintjét és eredményeztek magas, sőt emelkedő női gazdasági aktivitást. A közép-európai régióban a gazdasági és társadalmi átalakulással ezek az intézkedések többé-kevésbé visszaszorultak, ennek is következménye a gyorsan csökkenő termékenység. Ám a legtöbb skandináv országban ezek a pozitív intézkedések még mindig hatnak, ezért is itt a legmagasabb jelenleg a gyermekszám. Ezzel szemben a legtöbb dél-európai országban alig van olyan igénybe vehető támogatás, amely kompenzáló hatású a nők családi és munkavállalási tevékenységében. Nem véletlen, hogy ezekben az országokban a legalacsonyabb a női foglalkoztatás és egyúttal legalacsonyabb a termékenység is az utóbbi két évtizedben.

52. Ha összegezni kívánjuk, melyek a leghatékonyabb, politikai akciókat igénylő eszközök a nők kétféle aktivitásának összehangolására, akkor hatékonyságuk sorrendjében az alábbiakat sorolhatjuk fel:

a) lehetőséget adni a gyermeket nevelő anyának arra, hogy egy adott időszakon át otthon maradhasson és kompenzációt kapjon az elmaradt bérért a társadalomtól (állam, társadalombiztosítás). Ezt „gyermekgondozási segélynek” hívják a legtöbb országban, ahol ez bevezetésre kerül, és legjobb, ha ez a gyermek születésétől számítva három éven át tart,

b) lehetővé tenni – vagy éppen kötelezővé –, hogy az apa részt vegyen a gyermek gondozásában egy adott időszakban (felhasználva részben a gyermekgondozási segély rendszerét, részben az anya helyett),

c) hatékonyabb, ha a gyermekgondozási segély összege nem egy fix pénzügyi hozzájárulás, hanem az anya korábbi fizetésétől függ (vagy az apáétól). A gyermekgondozási időszak után – vagy alatt – fontos, hogy a legnagyobb lehetőséget biztosítsák (az anyának vagy esetleg az apának) arra, hogy nem teljes idejű, hanem részidejű és rugalmas időszakos alkalmazást kapjon. Ehhez arra van szükség, hogy érdekeltté tegyék az ilyen munkarendszer irányában mind a foglalkoztatót, mind a munkavállalót adókedvezményrel, társadalombiztosítási juttatással, helyi infrastruktúrával (beleértve a gyermekgondozási intézményeket vagy a közlekedést is),

d) kiépíteni a gyermekgondozási intézmények rendszerét, ahol minden gyermek – minden korcsoportban, legyen szó bölcsődéről, óvodáról, napközis iskoláról – elhelyezhető, és amihez a társadalom elegendő segítséget nyújt (olcsó díjjal, különösen a rászorulóknak részére), és olyat, ami nemcsak felügyeletet, hanem étkezést és gondozást is nyújt a teljes napszakban, amikor az anya (vagy az apa) dolgozik,

e) növelni a közvetlen, vagy közvetett pénzügyi támogatást a gyermekes családoknak, hogy az egy főre jutó jövedelmi differenciák a gyermektelen, egy-

vagy többgyermekes családok között kisebbek legyenek. Jelenleg az egyes országok különböző, egymással kombinált eszközöket használnak ehhez a kompenzációhoz (fix vagy jövedelem szerint differenciált családtámogatási rendszer, adókedvezmény a gyermekes családoknak, családi jövedelemadó rendszer).

53. Mindezeket a pozitív intézkedéseket fokozatosan ki lehet építeni, mind-egyikkel kapcsolatban azonban az a legfontosabb követelmény, hogy hosszú távra stabil maradjon. Ha egy adott ország lenyesegeti e politika egy vagy több elemét, a negatív hatás azonnal megjelenik, és a helyreállítás, az azt követő pozitív hatások kibontakozása hosszú időre lehetetlenné válik. Támogatni kellene mindenütt – olyan országokban is, ahol most ilyen nem létezik – egy gyermekgondozási / gyermeksegítő rendszer kiépítését, hogy legyen egy hatékony eszköz, ami nem túl hosszú idő alatt mind a család, mind a nők munkapiaci részvétele érdekében működik. Ilyen hatékony, egyúttal több nemzeti forrást igénylő politikával lehetne növelni az európai munkaerőt és támogatást adni a növekvő idősebb népességnek is.

4. Prioritások a munkaerő keresletet és kínálatot befolyásoló azonnali cselekvésben

54. A fent leírt átfogó közelítésen belül elsőbbséget kell adni a következő kezdeményezéseknek, válaszként azokra a hiányosságokra, melyeket az EU tagállamaiban és egyéb európai országokban tapasztaltak. Ezeknek a következőkre kell kiterjedni:

– Vállalati képzés. A munkáltatóknak nagyobb gondot kell fordítani, beruházásaikat növelni emberi tőkéjük erősítésére. Különösen támogatni kell a képzésben és a karrier-lehetőségek fejlesztésében az alacsonyan fizetett / alacsony képzettségű munkásokat, valamint a csökkent munkaképességűeket. Ilyen befektetés kellene a lehetséges gazdasági rekonstrukciókhoz és a dolgozók alkalmazkodó-képességének növeléséhez. A későbbi nyugdíjazás pénzügyi ösztönzése nem-kívánatos hatásokat válthat ki, ha az idősebb emberek nem újítják meg a szükséges ismereteiket és nem tartanak lépést a gazdasági és munkakörnyezeti változásokkal.

– Munkafeltételek és munkaszervezés minőségének javítása, különös tekintettel arra, hogy biztassák a nőket és a tapasztalt dolgozókat, hogy tovább maradjanak a munkahelyen, valamint elégítsék ki a különböző fogyatékkal küzdő dolgozók igényeit.

– Meg kell változtatni azt a nézetet, hogy a korai nyugdíjba menetel elfogadható megoldás a létszámcsökkenés és a tevékenység-átrendezés kérdéseire.

Egy ilyen kezdeményezésnek annak megértésén kell alapulnia, hogy ezek az erőfeszítések széles érdeklődést váltanak ki és támogatást találnak a társadalom

egészségen, és ezáltal maguk után vonhatják a társadalmi támogatás átirányítását ezen terület pártfogására.

55. Sürgető prioritása van sok EU tagállamban az adózás és a juttatások kombinált hatású célzó átfogó reformoknak. Az ilyen reformoknak, valamint az ellenőrző rendszerek és a hozzáférési szabályok újragondolásának a munkára / aktivitásra ösztönzés erősítésének irányába kell hatnia. Hangsúlyt kell helyezni arra, hogy:

- felülvizsgáljuk a korai nyugdíjba-menetel ösztönzőit mind az egyének, mind a vállalatok vonatkozásában, hogy megbirkózzanak a leépítés és átszervezés problémáival. Elő kell mozdítani a részleges/fokozatos átmenetet a nyugdíjazásba és jutalmazni azokat, akik a munkában maradnak a rendelkezések szerinti korhatáron túl, a hangsúlyt a munkaszervezés javítására helyezve.

- felülvizsgáljuk a jelenlegi politikákat a munkapiaci részvétel vonatkozásában (ösztönző rendszerek kiépítése, a nyugdíjazás utáni alternatív munkavállalás büntetésének leépítése); vizsgálni kell a rászorultság-elvű juttatásokat célzó reformokat (anélkül, hogy kockáztatnánk a szociálpolitikai célokat, oktatási, továbbképzési ösztönzőket) úgy, hogy a háztartás minden tagját ösztönözzük a munkavállalásra.

56. Erős kezdeményezésre van szükség ahhoz, hogy csökkentsük a nemek közötti megkülönböztetést mind a köz-, mind a magánszektorban. Ebbe beletartozhatnak a következők:

- az okok általánosan felderítése – beleértve a termelékenységi különbségeket is –, a férfiak és nők közötti fizetési különbségek kimutatása minden országban,

- felülvizsgálni a munkapiaci választási lehetőségeket érintő korlátokat, különös figyelemmel az oktatási rendszerre, a munkaadók „beszervezési” rendszerével kapcsolatban, valamint a meglévő szervezési és munkakultúrával összefüggésben,

- felülvizsgálni a munka-minősítés és a bérkialakítás folyamatait, hogy ki lehessen küszöbölni a munka alulértékelését a nő-túlsúlyú ágazatokban és foglalkozásokban, javítva a statisztikai és megfigyelési rendszereken, növelve a fizetésbeli eltérések tudatosítását és átláthatóságát.

57. A gondozási feladatok képezik az egyik jelentősebb akadályt a munkapiacra való részvétel tekintetében, főleg a nőknél. Az erőfeszítéseket koncentrálni kell a következőkre:

- fejleszteni kell a gyermekgondozási szolgálatokat abból a célból, hogy elősegítsük a szülők további bevonását – főleg a nőket – a munkapiacra, és ugyanakkor biztosítani kell ezek elérhetőségét és magas színvonalát;

- gondoskodni kell az egészségügyi gondozás, idősgondozás hatékonyságáról, fejleszteni a kapcsolatukat az általános szociálpolitikával. A reformoknak az eddigiéknél jobban figyelembe kell venniük az idősödő népesség szükségleteit.

58. A Foglalkoztatás irányvonalai című kiadvány felhívja az EU tagállamait, hogy dolgozzanak ki olyan intézkedéseket, melyeknek célja, hogy 2010-re felére csökkenjen az iskolát korán elhagyók száma. Hangsúlyt kell helyezni a következőkre:

- különítsenek el hatékony eszközöket a társadalomba való beilleszkedés témájában, melyek segítenek azoknak, akik korán elhagyják az iskolát, hogy újra tanuló státusba kerüljenek formális és/vagy nem formális oktatás és képzés útján. Ezeknek az eszközöknek célja, hogy megfeleljenek azoknak a különleges követelményeknek, melyek „gyenge képességű” fiataloknál vagy nehezen tanuló fiataloknál előfordulhatnak. Képzési programokat kellene kidolgozni, hogy ezek a fiatalok közelebb kerüljenek az iskolához és a munka világához is,

- javítsák a hozzáférést és támogassák az infrastrukturális/képzési intézményeket, hogy megfeleljenek az ilyen tanulók jellegzetes igényeinek és körülményeinek, társulva különböző közintézmények, ágazatok szereplőivel,

- fejlesszenek ki speciális képzési programokat a fiatal „vándorlók” körülményeihez szabva, akiknek különös nehézségeik vannak az oktatási rendszerbe való bekapcsolódás terén és a munkapiacba való bekerülés és alkalmazkodás során.

59. A növekvő gazdasági aktivitás kihívásait nagyobb nyomattal lehet kezelni, ha a munkapiaci reformok hatékony bevezetésében támaszkodunk az EU irányelveire (Economic Guidelines és Broad Economic Policy Guidelines of the European Union). Az irányelveket természetesen Európa más részeire is alkalmazni lehet. A Foglalkoztatottsági Irányelvek, hangsúllyal a jelenlegi foglalkoztatási arányokon, a munka minőségén és egész életen át való tanuláson, széles körű megközelítési keretet kínálnak a férfiak és a nők minden életkorra kiterjedő munkapiaci részvételének befolyásolásához. A Gazdaságpolitikai Irányelvek pedig a hangsúlyt a növekedésre és a stabilitást célzó makrogazdasági politikára, a strukturális reformokra helyezik. A munkapiaci részvétel növelése tartós prioritás lesz a jövőben. A munkapiaci részvétel növelése és az aktív öregedés biztosítása eszközeinél figyelembe kell venni a nyugellátás és az egészségügy közötti kapcsolatokat, beleértve a rendszerek szociális céljait és pénzügyi fenntarthatóságát is. A politikai prioritás megállapítása során a szociális partnerek számára fontos, hogy szembenézzenek az öregedő népesség kihívásaival: ez a Társadalmi Párbeszéd (Social Dialogue) elsőrendű prioritása is. A Társadalmi Párbeszéd Akcióprogramja (Action by Governments and Social Partners) csak akkor lesz sikeres, ha azokkal alapvető magatartásváltozás jár együtt a vállalatoknál és oktatási rendszerben, többek között a nemek közötti eltérés, az idősebb dolgozók, más hátrányos helyzetű csoportok irányában, beleszámítva a vándorlókat és a különböző fogyatékoságokkal küzdő dolgozókat is. Az ilyen magatartásbeli változás a társadalmi erők széles körű mozgósítását kívánja meg a legfelső politikai szintekig, amint azt az Európa Tanács kezdeményezte Lisszabonban és Stockholmban.

60. A fő célt jól összegzi az „Európa válasza a Világ öregedésére” című nyilatkozat, amit az Európai Bizottság (12) adott ki, s amely megállapítja: „Az öregedés újra megerősíti azt az általános törekvést, hogy emelni kell az aktivitást és a foglalkoztatási arányokat Európában”. A Nyilatkozat szerint a munkapiaci részvételt minden munkaképes korban, főleg a nők és az idősebb dolgozók körében kell növelni. A nők foglalkoztatottsági arányainak vonatkozásában még inkább aláhúzza annak a politikának a szigorú fenntartását, aminek célja a nemek közötti egyenlőség biztosítása a munka világában és az igényt, hogy össze lehessen egyeztetni a családot a munkával. Az idősebb dolgozók öregedését illetően a Nyilatkozat rámutat, hogy változásokra van szükség a korszerinti menedzselés jelenlegi munkahelyi és munkapiaci gyakorlatában. Fontos, hogy olyan politika és a gyakorlat érvényesüljön, ami lehetővé teszi és motiválja, hogy az idősebb dolgozók ki tudják használni az új lehetőségeket. Számos változtatás igen fontos: eltolódás az idősebb dolgozók, férfiak és nők munkaképességének és foglalkoztatásának fenntartásában olyan eszközökkel, mint a képzés, az egészségügyi és biztonsági intézkedések, illeszkedés a munkahelyhez és a foglalkozás jellemzőihez, munkakönnyítő technológiák bevezetése, új munkaidő beosztás, speciálisan az idősebb munkavállalók részére felkínált foglalkozások, stb. Ezek eredményeként emelkedni fog a férfiak és nők tényleges nyugdíjkorhatára és elkerülhetők azok a negatív hatások, amihez a jelenlegi politika vezet.

D) KÖVETKEZTETÉSEK

61. Három pontban foglaljuk össze az e cikkben tárgyaltakat:

- a) az öregedési folyamat felgyorsul a következő évtizedekben,
- b) a foglalkoztatott népesség száma csökkenni fog, ha nem növekszik az 50 év feletti férfiak és nők gazdasági aktivitása,
- c) minden szükséges eszközt igénybe kell venni a foglalkoztatottság változtatásához.

62. E célok elérésének fő kérdése, hogy milyen országos és nemzetközi intézkedések, aktivitás lesz a jövőben. Különböző lépéseket kell tenni a jövőbeli öregedés hatásainak ellensúlyozására az ENSZ-EGB régióban. Ezeket a következőkben lehet összegezni:

a) Szükséges, hogy a fejlesztéseket ne az egyes minisztériumok vagy ágazatok koordinálatlan politikájára alapozzák. Arra van szükség, hogy kialakuljon az átfogó, jól koordinált, országos szintű, ágazatközi politikák rendszere, melyet kellően hosszú időtávon működtetnek. A különböző politikák, jól meghatározott rövid, közép és hosszú távú prioritásokkal, kötelesek egymást támogatni.

b) Szükséges, hogy a jövő politikái kialakításánál tekintetbe vegyünk az ország demográfiai helyzetét, a munkapiaci részvételt és az általános gazdasági

fejlődést. Számos lehetőség lesz az ilyen típusú politikák kidolgozásához és alkalmazásához a jelenlegi és jövőbeni európai uniós országok esetében. Viszont kisebbek lesznek a lehetőségek azokban az országokban, ahol a gazdasági növekedés késik, ugyanakkor a demográfiai helyzet is eltérő. Ezek az országok több segítségre szorulnak a régiós együttműködés során.

c) A nemzeti politikákat támogatni kell regionális együttműködésekkel és koordinációval. A következő ENSZ-EGB Miniszteri Konferencia az öregedésről jó alkalom lesz arra, hogy meghatározzák az ENSZ-EGB régióban a jövőbeni regionális kooperációt szolgáló mechanizmusokat. Kormányközi munkacsoportot kell létrehozni, mely előmozdítja és ellenőrzi a fejlődést és a kérdése politikák bevezetését nemzeti szinten. Ezeknek a politikáknak követnie kell a „Madridi Nemzetközi Öregedési Akcióterv”-et az ENSZ-EGB régióban. Ehhez szükség lenne új tevékenységekre az Európai Gazdasági Bizottság munkaprogramján belül, támogatva a regionális együttműködést. Erre a célra megfelelő infrastruktúrát kellene teremteni.

d) Bár a szükséges politikát főleg az országok kormányainak kell elfogadni, a közzféra egyedül nem képes megoldani az összes problémát. Ezért meg kell találni annak módját, hogyan lehet a magán szektort növekvő mértékben bevonni a fejlesztésbe (pl. az állami nyugdíjrendszer mellett második nyugdíjpillért létesíteni, bevonni a magántőkét egészségügyi, társadalmi és oktatási szolgáltatások létesítésébe és fejlesztésébe, oktatási programokba, idősebb dolgozók átképzésébe). Valódi partneri kapcsolatra van szükség ezen a területen az állami, a magánszektor és a civil szektorok között.

HIVATKOZÁSOK

- (1) World Population Ageing 1950–2050. (A világnépesség öregedése 1950–2050.) Population Division, DESA, United Nations, 2002.
- (2) World Population Prospects: The 2000 Revision (Medium variant). (A világ népességének kilátása: a 2000-i revízió /középső variáns/.) Population Division, DESA, United Nations, 2001.
- (3) Yearbook of Labour Statistics 2000. (Munkaügyi Statisztikai Évkönyv 2000.) International Labour Office, 2001.
- (4) Employment in Europe 2001: Recent Trends and Prospects, European Commission, 2001. (Foglalkoztatottság Európában 2001: Jelen trendek és előrejelzések, Európai Bizottság 2001.)
- (5) K. Kinsella – V. Velkoff: An Aging World: 2001. (Egy öregedő világ: 2001.) US Census Bureau, 2001.
- (6) C. Bagavos – C. Potakis: Demographic Dimension of Labour Force Trends: National and Regional Diversities within the European Union. (Munkaerő trendek demográfiai dimenziói: országos és regionális eltérések az Európai Unióban.) Genus, 2001.
- (7) Economically Active Population Estimates and Projections (1950–2010). (Gazdaságilag aktív népességi becslések és előrejelzések /1950–2010/). International Labour Organization, 2000.

- (8) The Future European Labour Supply. European Commission, 1999. (Európa jövőbeli munkaügyi ellátottsága. Európa Bizottság, 1999.)
- (9) *Paul Raymont*: Population ageing in the ECE region: The broader economic context (mimeographed), 2002. (*P. Raymont* cikke alapján: A népesség öregedése az ECE régióban: szélesebb gazdasági összefüggésben /soksz./ 2002.)
- (10) Increasing Labour Force Participation and Promoting Active Ageing, European Commission, 2002, Toward a Europe for All Ages, European Commission, 1999. (A munkaerőben való részvétel növelése és az aktív öregedés segítése, Európa Bizottság, 2002, Európa felé minden életkorban, EU Bizottság, 1999.)
- (11) *Von Nordheim Nielson*: Active Ageing – key paradigm in European Commission policy response to demographic change. (Aktív öregedés – kulcs-megállapítás az Európa Bizottságban – politikai válasz a demográfiai változásokra.) 2002.
- (12) Europe's Response to World Ageing. Europe's response to World Ageing. Promoting economic and social progress in an ageing world, European Commission, 2002. (Európa válasza a világ öregedésére. A gazdasági és társadalmi fejlődés támogatása egy öregedő világban. EU Bizottság, 2002.)

1. Néesség fő korcsoportok szerint az európai régiókban, 1950–2050
Population by main age groups in the European regions, 1950–2050

Év	Közép	Kelet	Észak	Dél	Nyugat	Európa	Észak- Amerika
0–14 évesek a teljes népesség százalékában							
1950	28,6	26,0	28,1	27,5	23,4	26,2	27,2
1960	25,9	29,1	24,4	27,1	25,2	26,7	31,1
1970	25,3	26,3	24,1	26,0	24,1	26,3	28,5
1980	23,7	22,2	21,1	24,6	20,0	22,2	22,6
1990	23,2	22,8	19,4	18,9	17,6	20,4	21,8
2000	18,1	18,1	18,9	15,8	17,0	17,5	21,5
2010	14,2	13,6	15,9	14,0	14,9	14,4	19,1
2020	13,4	14,0	14,9	12,6	13,9	13,7	20,3
2030	13,8	12,6	15,4	12,1	14,1	13,5	18,3
2040	14,1	12,5	15,0	12,3	13,9	13,4	18,2
2050	14,9	13,7	15,2	12,7	14,0	13,9	18,3
15–19 évesek a teljes népesség százalékában							
1950	62,9	62,0	61,5	61,5	61,7	61,7	60,4
1960	60,5	60,5	59,8	60,2	69,6	60,2	55,9
1970	60,9	61,1	57,5	59,1	57,2	58,2	57,7
1980	62,9	63,6	58,9	60,1	61,8	61,8	62,0
1990	61,1	60,5	62,4	62,2	62,5	61,4	61,7
2000	64,0	63,0	60,7	62,4	61,3	62,3	62,3
2010	65,0	67,9	60,7	61,6	60,7	63,5	62,4
2020	61,7	62,4	58,3	59,3	57,6	60,0	56,7
2030	51,6	63,9	53,3	54,2	52,3	55,7	53,6
2040	56,5	56,5	52,2	49,0	51,3	52,6	53,2
2050	49,0	49,2	50,9	47,2	50,4	49,4	54,5
60–x évesek a teljes népesség százalékában							
1950	8,6	10,0	15,4	11,0	14,9	12,1	12,4
1960	11,1	9,9	15,9	12,7	16,6	13,1	13,0
1970	13,8	12,6	18,4	15,0	18,7	15,5	13,8
1980	13,4	14,1	20,0	15,2	18,2	16,0	15,4
1990	15,8	17,7	20,4	18,9	19,9	18,2	16,5
2000	17,9	18,9	20,4	21,8	21,7	20,3	16,2
2010	19,9	18,9	23,4	24,4	24,4	22,1	18,5
2020	24,9	23,6	26,8	28,1	28,5	26,4	23,0
2030	34,6	23,5	31,3	33,7	33,6	30,8	28,1
2040	32,6	31,0	32,8	38,7	34,8	34,0	28,6
2050	36,1	37,2	33,9	40,1	35,6	36,7	27,2
60–x évesek a 15–19 évesek százalékában							
1950	13,6	16,1	25,0	17,9	24,1	19,6	20,5
1960	18,4	16,3	26,5	21,1	27,8	21,8	23,3
1970	22,6	20,7	32,0	25,3	32,6	26,6	23,9
1980	21,3	22,2	34,0	25,3	29,5	25,9	24,8
1990	25,9	29,2	32,8	30,3	31,8	29,6	26,7
2000	28,0	30,0	33,6	34,9	35,4	32,6	26,0
2010	30,6	27,8	38,6	39,6	40,2	34,8	29,6
2020	40,4	37,8	46,0	47,4	49,5	44,0	40,6
2030	67,1	36,8	58,7	62,2	64,2	55,3	52,4
2040	57,7	54,9	62,8	79,0	67,8	64,6	53,8
2050	73,7	75,6	66,6	85,0	70,6	74,3	49,9

2. Foglalkoztatottsági arány nemek és fő korcsoportok szerint az európai régiókban, 1970–2000 (százalékban)

Employment rates by sex and main age groups in the European regions, 1970–2000 (in percentages)

Korcsoport, régió	Foglalkoztatottsági arány (%)						2000 az 1970 százalékában	
	Férfi			Nő			Férfi	Nő
	1970	1990	2000	1970	1990	2000		
<i>25–49</i>								
Közép	98	97	82	78	85	70	84	90
Kelet	98	97	79	92	94	75	81	82
Észak	97	94	85	54	74	76	88	141
Dél	96	96	86	33	56	56	90	170
Nyugat	97	95	89	50	67	72	92	144
Európa	96	97	84	64	77	69	88	108
Észak-Amerika	94	94	89	49	75	75	95	153
<i>50–54</i>								
Közép	92	84	72	67	69	62	78	93
Kelet	92	91	76	81	85	71	83	88
Észak	95	89	82	57	69	72	86	126
Dél	88	87	81	25	33	41	92	164
Nyugat	93	92	84	44	55	64	90	145
Európa	93	90	79	56	64	62	85	111
Észak-Amerika	91	88	84	51	67	72	92	141
<i>55–59</i>								
Közép	86	87	55	48	36	32	64	67
Kelet	80	79	62	39	34	35	78	90
Észak	92	78	72	47	54	58	78	123
Dél	76	71	59	19	22	26	78	137
Nyugat	85	75	62	35	40	43	73	123
Európa	84	75	62	37	36	38	74	103
Észak-Amerika	87	79	75	46	55	59	86	128
<i>60–64</i>								
Közép	59	59	30	31	20	19	51	61
Kelet	35	34	27	24	19	17	77	71
Észak	79	53	46	27	25	27	58	100
Dél	48	31	35	13	14	14	73	108
Nyugat	65	30	21	21	13	11	32	52
Európa	55	40	30	23	18	16	55	70
Észak-Amerika	73	55	52	35	34	37	71	106

3. Foglalkoztatottsági arány nemek és öt éves korcsoportok szerint az európai régiókban, 2000 (százalékban)

Employment rates by sex and five-year age groups in the European regions, 2000 (in percentages)

Nem, kor	Foglalkoztatottsági arány						
	Közép	Kelet	Észak	Dél	Nyugat	Európa	Észak-Amerika
Férfiak							
15–19	10	13	35	15	29	20	45
20–24	51	60	72	51	63	59	76
25–29	79	76	82	74	84	79	88
30–34	85	80	84	86	90	85	88
35–39	85	80	84	89	91	86	90
40–44	83	78	88	91	90	86	90
45–49	80	81	86	90	89	85	88
50–54	72	76	82	81	84	79	84
55–59	55	62	72	59	62	62	75
60–64	30	27	46	35	21	30	52
65–69	22	15	15	12	6	13	23
70–74	17	8	7	8	3	8	16
75–x	11	1	3	3	2	3	8
15–64	62	63	76	68	73	68	80
Nők							
15–19	8	7	38	9	23	16	44
20–24	42	50	62	37	58	50	68
25–29	60	68	72	56	72	66	73
30–34	66	72	73	57	71	68	73
35–39	73	77	75	59	72	71	74
40–44	75	77	78	56	73	72	76
45–49	72	78	78	51	72	70	77
50–54	62	71	72	41	64	62	72
55–59	32	35	58	26	43	38	59
60–64	19	15	27	14	11	16	37
65–69	14	9	9	5	2	7	14
70–74	11	2	3	3	1	3	9
75–x	7	1	1	1	1	2	3
15–64	53	55	65	42	58	54	67

Tárgyszavak:

Öregek
Gazdasági aktivitás
Foglalkoztatáspolitiká

LABOUR MARKET RESPONSES TO POPULATION AGEING AND OTHER SOCIO-DEMOGRAPHIC CHANGE*Summary*

Concluding, we can sum up with the following three main points, which are discussed in this paper:

- a) the ageing process accelerates during the following decades,
- b) the employed population declines, if the low labour force participation of the females and of the males over 50 could not be increased,
- c) all necessary measures needed for the changes in employment.

The main question is for achieving these goals are, what kind of national and international activity will be present in the future. There are different steps to be taken to compensate for the effects of future ageing in the UNECE region. They could be summarized as follows:

a) It is necessary that the improvement should not be based on uncoordinated policies of individual ministries or sectors. What is needed is a comprehensive, well-coordinated, national, cross-sectoral set of policies that will be implemented over a relatively long time period. The different policies, with well-established short-, medium- and long-term priorities should be helping each other.

b) It is also necessary to consider given country's demographic situation, labour force participation and general economic development when developing such future policies. There will be many opportunities for this type of policy development and implementation in the present and future European Union's member countries. However, opportunities will be fewer in those countries where economic development is lagging and, at the same time, the demographic situation is different. These countries will need more help from the regional co-operation.

c) The national policies should be helped by regional co-operation and co-ordination. The forthcoming UNECE Ministerial Conference of Ageing is a good opportunity to establish the mechanisms in the UNECE region for a future regional co-operation. An intergovernmental working group is needed to promote and monitor the development and implementation of the policies in question at the national level. Those policies should be in line with the implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the UNECE region. This would require that in the context of the programme of work of the Economic Commission of Europe new activities be envisaged in support of this regional co-operation. For this, an adequate infrastructure should be established.

d) Even though the needed policies should be adopted mainly by the national governments, the public sector alone is not able to solve all the problems. Therefore it is necessary to find the mechanisms to increasingly involve the private sector in each of the improvements (e.g. besides the state pension system to establish the second pillar of the old age retirement, to involve the private capital in establishing and management of health, social and educational services – in-school and after school programmes and re-educating elderly workers, based on a life-long education and training). A real partnership is needed in this field between the state, the private and the civil sectors.

MAGYAROK ÉS KÜLFÖLDIEK

TÓTH PÁL PÉTER

2000 végén lezajlott egy adatfelvétel, amelynek központi kérdése a család, a családi együttélés változásainak, a gyermekvállalási szokások módosulásainak, és a gyermekneveléssel kapcsolatos vélemények megismerése volt¹. A vizsgálatra Nyugat-, Közép- és Kelet-Európa számos országában nemzetközi kutatás keretében került sor. A felvétel Magyarország mellett a volt szovjet blokk országai közül szintén többen megtörtént. Így arra is lehetőség van, hogy a hazai vizsgálat eredményét ne csak a többé-kevésbé már „letisztult” társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok között élő nyugat-európai, hanem a 90-es évek elején hozzánk hasonló radikális változásokon átesett volt szocialista országok állampolgárainak vélemény- és értékváltozásaival is összehasonlítsuk. Jelen tanulmány az adatfelvétel külföldiekre vonatkozó kérdéssorára adott magyarországi válaszokkal foglalkozik.

A külföldiekre vonatkozó kérdések csoportja

A kutatás központi problémáját tükröző kérdéssorhoz kapcsoltan a megkérdezettek 78 kérdésre és számtalan alkérdésre adtak választ, illetve a vizsgálat-hoz kapcsolt modulok segítségével egyéb fontos összefüggésekről is véleményt nyilvánítottak. Tanulmányunkban a választható kérdéscsoportok közül a külföldiekkel kapcsolatos véleményekre, attitűdökre vonatkozóakra adott válaszok elemzésével foglalkozunk. Döntésünket a szakmai érdeklődés mellett az is befolyásolta, hogy egy tanulmány kapcsán a magyar tömegtájékoztatási eszközök az adatfelvételt megelőző hónapokban és azt követően számos alkalommal foglalkoztak a hazai népesség külföldiekhez való viszonyával².

Az adatfelvétel külföldiekkel kapcsolatos modulja hat kérdésből állt. Ezek mellett a 78 alapkérdés között még három olyat találunk, amely közvetlenül a bennünket érdeklő kérdésblokkhoz kötődik. A külföldiekkel kapcsolatos attitűdök mélyebben fekvő okainak feltárása érdekében a megkérdezettek ún. ke-

¹ Lásd a PPA (Population Policy Acceptance) – 2000 kutatás keretében végzett vizsgálat kérdőívét. Az adatfelvételt a TÁRKI végezte.

² Lásd: *Hablicsek László–Tóth Pál Péter*: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. 395–429. In: *Népesedés és népesedéspolitika*. Szerk.: *Cseh-Szombathy László–Tóth Pál Péter*. Századvég Kiadó, Budapest 2001.

mény adataira vonatkozó kérdéseket, illetve az adatfelvétel központi problémájához kötődőkre adott válaszok egy részét is elemeztük.

A hazai adatfelvétel során 3057 személy válaszát rögzítették, akiknek 46,9 százaléka férfi, s 53,1 százaléka nő. A megkérdezettek 60,5 százaléka volt házas (1,9 százaléuk házastársával nem élt együtt). A hajadonok aránya 20,8 százalék, az özvegyeké pedig 12,5 százalék. 77,4 százaléuknak volt gyermeke. A legtöbbszörnek (49,5%) két gyermeke volt. Az egygyermekesek aránya 25,4, a háromgyermekeseké 16,7 százalék, a négygyermekesek pedig 4,5 százalékos aránnyal voltak képviselve. Megemlíjtük továbbá, hogy 46,6 százaléuk volt aktív kereső, tehát a többség a gazdaságilag inaktívak közé tartozott. Az inaktívak között a nyugdíjasok aránya (35%) volt a legmagasabb, mellettük a munkanélküliek (6,6%), a gyermekgondozási segélyben részesülők (4,3%), illetve a tanulók (3,9%) arányát tartjuk szükségesnek megemlíteni. Ezek mellett az adatfelvétel természetesen lehetőséget biztosít arra is, hogy egyéb összefüggés, például iskolai végzettség, valláshoz való viszony, foglalkozási megoszlás stb. mentén is megismerhessük a megkérdezettek megoszlását.

A kérdőív elkészítése, a minta kiválasztása, az adatfelvétel lebonyolítása, vagy általánosabban megfogalmazva a vizsgálat minden fázisa megfelelt mindazoknak a követelményeknek, amelyek egy szakmailag korrekt, tudományosan megalapozott vizsgálat esetében szükségesek. Ennek következtében biztosított, hogy az adatfelvétel a hazai népesség külföldiekhez való viszonyát valóságúen tükrözze. A vizsgálat érvényességéhez még az is hozzájárult, hogy a megkérdezettek között nem magyar állampolgárok csupán ketten voltak, s azoknak az aránya sem jelentős, akinek a házastársa, vagy élettársa nem volt magyar állampolgár³. Ennek ellenére módszertani szempontból föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy a mintába került nem magyar állampolgárságú személyek véleménye, illetve azoké, akiknek a házastársa vagy élettársa nem volt magyar állampolgár, mennyiben és hogyan befolyásolta az adatfelvétel eredményét. A mintába, mint említettük két nem magyar állampolgárságú személy került. Azok pedig, akinek a házas- vagy élettársuk nem volt magyar állampolgár, 17-en voltak. Arányait tekintve ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek 0,6 százaléka a véleménye feltételezhetően eltért a magyar állampolgárok véleményétől. A megkérdezettek 0,5 százaléka esetében pedig, tehát azoknál, akiknek a házas- vagy élettársa nem volt magyar állampolgár azt tételezhetjük fel, hogy véleményük családi állapotuk következtében más lehetett, mint a többi megkérdezetté. Amennyiben e két „elemet” összevonjuk, akkor is a valamilyen formában közvetlenül érintettek aránya a megkérdezetteknek alig több mint fél százalékat tesz ki. Ennek a fél százaléknak a magyar állampolgároktól valamilyen formában eltérő véleménye azonban érdemben nem módosíthatta a vizsgálat alapján megrajzolható külföldiekkel kapcsolatban kialakított, kialakult

³ Lásd a Család-kérdőív 10. (*Mi az Ön állampolgársága?*), illetve a 12. kérdésre (*Házastársának/élettársának mi az állampolgársága?*) adott válaszokat.

viszony tartalmát, jellegét⁴. A migrációs adatok bizonytalansága miatt pontosan nem tudjuk, hogy huzamosabb ideig jelenleg hány külföldi él Magyarországon. Ennek ellenére fogadjuk el, hogy 2000-ben a Belügyminisztériumtól megkapott adatállomány szerint összesen 89 432 külföldi állampolgár élt huzamosabb ideig az országban, vagyis az adatfelvétel időszakában a hazai lakosság 0,9 százaléka nem volt magyar állampolgár. Ez egyben azt jelenti, hogy a mintában a nem magyar állampolgárságú személyek alul voltak reprezentálva⁵.

Mindezek ellenére szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az adatfelvétel koncepciójához kapcsolt modul esetében külön nemcsak azt nem értelmezték, hogy mit is értenek a *külföldi*, hanem azt sem, hogy mit értenek *az országban élő, vagy az itt letelepedett külföldi* fogalmán. Ennek következtében egyrészt elmosódnak a határok a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiségűek, a világ bármely országába különböző időszakban emigrált, s elmúlt évtized során visszavándorolt magyar állampolgárok, illetve a Magyarországra vándorló nem magyar nemzetiségű és nem magyar állampolgárságú személyek között. Emellett nem értelmezték, vagy nem határozták meg, hogy kit is értenek a *letelepedett*, illetve az *itt élő külföldiek* fogalma alatt. Egyszerűbb a helyzet a *letelepedett* fogalom esetében, hiszen ez nemcsak azt sugallja, hogy nem átmeneti, ideiglenes, rövid ideig tartó ittlétről van szó, hanem a végleges döntés lehetőségének feltételezését is megengedi. Az *itt élő* kifejezés tartalma ennél bonyolultabb, hiszen a rövidebb időt itt tartózkodó külföldi is itt él. Ez esetben a megkérdezett nagyobb szabadságfokkal rendelkezett az *itt élés* időtartamának „meghatározásában”. A használt fogalmak pontos meghatározása hiányában a válaszokban nem különülnek el a huzamosabb ideig, például az egy éven túl itt tartózkodó külföldiek csoportja azoktól, akik csak átmeneti jelleggel tartózkodnak az országban⁶.

Következtetéseink megfogalmazása szempontjából többek között jó lett volna ismerni, hogy a megkérdezettek hány százaléka élt huzamosabb ideig külföldön illetve, hogy a szűkebb családi, baráti körben volt-e, van-e olyan személy, aki huzamosabb ideig külföldön élt vagy jelenleg is a világ valamelyik országában tartózkodik. Ezek mellett az összefüggések mellett az sem ismeretes, hogy a megkérdezettek hány százaléka volt korábban egy másik ország állampolgára, illetve hogy az adatközlő élete során került-e szorosabb

⁴ Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy gondolatmenetünk két hibát tartalmaz, mivel egyrészt azonosságot teszünk a nem magyar állampolgárok és azok között, akinek a házastársa, vagy az élettársa nem magyar állampolgár, másrészt pedig a megkérdezettek és a megkérdezett házastársa, vagy élettársa között. Úgy véljük könnyen belátható, hogy a megkérdezett véleményét, ha nem egyértelműen, s ha nem direkt formában is, de házastársuk vagy élettársuk véleménye befolyásolja.

⁵ A magyarországi nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatokkal kapcsolatban a KSH 2000-ben korrigált számításaira támaszkodunk.

⁶ A hazai statisztikai adatszolgáltatás szerint a nemzetközi vándormozgalom szereplői a bevándorló státuszúak, illetve azok a külföldi állampolgárok, akik egy éven túli magyarországi tartózkodási engedéllyel rendelkeznek.

kapcsolatba külföldivel. Mindezek mellett még meg kell jegyeznünk azt is, hogy mivel az adatfelvételre nemzetközi kutatás keretében került sor a modul kérdései nem minden esetben tükrözik pontosan a hazai helyzetet, s így nem teljesen vannak szinkronban a hazai feltételekkel. Ezt a gondot a megfelelő kérdéseknél jelezni fogjuk.

Migrációs tapasztalatlanság

1990-et megelőzően a hazánkat valamilyen formában érintő nemzetközi vándormozgalom történései sem a hivatalos, sem a magán diskurzus keretében nem volt természetes és mindennapos téma, miközben a hazai népesség a vándormozgalommal kapcsolatos konkrét tapasztalatokkal sem rendelkezett. Annak ellenére így volt ez, hogy egyrészt a hivatalos szervek igen nagy figyelmet szenteltek a hazánkba érkező külföldieknek és a hosszabb-rövidebb ideig külföldön tartózkodó magyar állampolgároknak, valamint honfitársaink külföldi kapcsolatainak. Másrészt pedig a magyar állampolgárok nehezen megítélhető százalékának rokonai élnek a szomszédos országokban és szerte a nagyvilágban, illetve baráti, szakmai kapcsolatok fűzik külföldi állampolgárokhoz. Mindez a nyilvánosság szintjén csak igen ritkán törte át az elhallgatás kikényszerített határait. Azok a migrációs „élmények” pedig, amelyek 1944/45 fordulóján és az azt követő három évben, illetve 1956 októbere és 1957 márciusa között felhalmozódtak fokozatosan elhalványultak. Ezek mellett azok az ismeretek, amelyeket az 1960-as évektől az illegálisan, vagy az egykori szóhasználattal jogellenesen külföldön maradtak halmozhattak fel csak egyedi esetekben „törte” át a családi, baráti kör falát, s így nem jelenthetett tapasztalatot azok számára sem, akik valami hasonlóra szerettek volna vállalkozni. A migrációs tapasztalatlansághoz még az is hozzájárult, hogy nemcsak jelentéktelen volt az országban élő külföldiek száma, hanem arról a csekély számú külföldről sem lehetett a nyilvánosság szintjén szinte semmit sem tudni, akiknek a hazai szervek az évtizedek során letelepedési engedélyt vagy magyar állampolgárságot adtak. Sajátos módon a mögöttünk hagyott rendszer még azoknak sem biztosított nyilvánosságot, például a görög, a chilei, a palesztin menekülteknek, tehát akiknek politikai alapon biztosított befogadást, megélhetést az országban.

A hivatalos színlelés és az állampolgári „hallgatás” keretei a magyar nemzetiségű román állampolgárok 1988. és 1989. évi itt maradásuk, majd a keletnémet állampolgárok hasonló döntése következtében már a rendszerváltoztatást megelőzően széttörték. 1990-et követően pedig a migráció tabu jellege megszűnt. S, hogy valójában mit is jelent vagy jelenthet a külföldiek hazai „megjelenése”, azt a hazai népesség valójában nem is a magyar nemzetiségű román állampolgárok országban maradásakor, hanem a délszláv háború kirobbanása után ismerhette, tapasztalhatta meg.

A hazai népesség és az országban élő külföldiek száma

Mielőtt a külföldiekkel kapcsolatos véleményeket elemeznénk, illetve azok alapján összefüggéseket állapítanánk meg és következtetéseket vonnánk le, mintegy kiindulópontként bemutatjuk, hogy a megkérdezettek szerint 2000-ben hány lakosa volt az országnak. A kérdést nagyon egyszerűnek és alapvetőnek tartjuk⁷. Mint az közismert, az ország lakosainak száma évtizedek óta tízmillió néhány százezer. Ez a szám, vagy az egyszerűség kedvéért csak az, hogy tízmillió, azok számára is könnyen megjegyezhető, akiket ez a probléma nem érdekel, vagy akik semmiféle érdeklődést sem mutatnak ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Emlékeztetésként megismételnénk, hogy a megkérdezettek között összesen két nem magyar állampolgár volt!

Úgy véljük, nem torzítjuk a valóságot, amennyiben mindazoknak, azaz a megkérdezettek 47,6 százalékának a választ „pontosnak” tartjuk, akik az ország lakosainak számát tízmillióra vagy tízmillió-kétszázezer főre becsülték. Azt azonban, hogy a „pontos” választ adók aránya sok-e vagy kevés nem tudjuk, mert a megkérdezettek 20,8 százaléka a kérdésre nem válaszolt. Ez azért meglepő, mert az 1990-es évek közepétől a gyermekgondozási támogatások visszavételével, majd 1998-tól az elvett támogatások visszaadásával összefüggésben, de ezektől függetlenül is – különösen az elmúlt három évben – a hazai népesség fogyásával, korstruktúrájának előregedésével, az ország lakossága számának alakulásával a tömegtájékoztatási eszközök igen sokat foglalkoztak.

Jó, vagy pontos választ adók száma összesen 1451 volt. A legtöbben, a megkérdezettek 43,2 százaléka – érthető módon – a népesség számát tízmillióra becsülte. Érdekes megoszlást mutatnak azok, akik az ország lakosainak számát ennél kevesebbre, illetve többre becsülték. A megkérdezettek 17,5 százaléka szerint ugyanis a népesség száma nem éri el a tízmilliót (a becsült szám 800 ezer és 9 999 999 között mozgott). Ennél valamivel kevesebben, a megkérdezettek 14,2 százaléka szerint pedig 10,2 milliónál többen élünk az országban. Ez esetben a 10 227 000-es és a 30 milliós népességszám között vándorolt a fantázia. (Egy személy pedig feltételezhetően jó kedvében a lakosság létszámát 150 millióra becsülte.)

⁷ Lásd a Család-kérdőív 31. kérdését: *Tudomása szerint jelenleg hány lakosa van az országnak?*

I. A hazai népesség száma (PPA – 2000)
Number of the native population (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
9,5 millió alatt	209	8,6	6,8
9,5–10 millió	327	13,5	10,7
10 millió	1321	54,5	43,2
10–10,2 millió	130	5,4	4,3
10,2 millió felett	435	18,0	14,2
Nem tudja	635		20,8
Összesen	3057	100,0	100,0

A fenti táblázat összefoglalóan tartalmazza azokat az adatokat, amelyeket a kérdésre válaszolók, illetve az összes megkérdezett az ország lakosainak számára vonatkozóan megfogalmaztak. Az adatok arról tanúskodnak, hogy többségük az előző népszámlálás óta továbbvezetett és megfelelő rendszerességgel nyilvánosságra hozott 10 millió körüli létszámot ismerte. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk azokat, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni, akkor azoknak az aránya, akik alul vagy felül becsülték a lakosság számát (22,1, illetve 23,4%) körülbelül megegyezik. Érdekes azonban külön figyelmet fordítani azokra is, akik egy reális értékhatáron belül becsülték alacsonyabbra (9,5–10 millió), mint amit a különböző hírforrások alapján valójában tudni lehetett⁸. A meglepő az, hogy ezen a tartományon belül két és félszer többen gondolták alacsonyabbnak a lakosság számát azoknál, mint akik 10–10,2 millióra becsülték.

Az országban élő külföldiek számát, amennyiben nem csupán vélekedünk igen nehéz megbecsülni⁹. Ahhoz pedig, hogy becslésünk megközelítse a külföldiek tényleges számát, igen tájékozottnak kell lennünk, kivéve akkor, ha ennek megállapításához a Belügyminisztérium hon-lapját hívjuk segítségül. Bár még ebben az esetben sem egyszerű a helyzet. Hasonló gonddal találjuk szembe magunkat akkor is, ha a hazai nemzetközi vándormozgalom adatait a különböző közlemények, nyilatkozatok vagy szaktanulmányok alapján kívánjuk megállapítani. A nyilvánosságra hozott adatok ugyanis nemcsak számos belső ellentmondást tartalmaznak, hanem a különböző kiadványokban ugyanarra az időszakra vonatkozó adatok is eltérnek egymástól.

2000-ben összesen 89 432 külföldi élt az országban. Éppen ezért azokat a válaszokat, amelyek szerint nem kevesebb, mint 70 ezer és nem több, mint 100

⁸ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az ország lakosainak száma 10 195 513. Népszámlálás 2001, 2. Részletes adatok a képviselői minta alapján. KSH, Budapest 2001.

⁹ Lásd a Család-kérdőív 80. kérdését: *Mit gondol, körülbelül hány külföldi és ma Magyarországon?*

ezer külföldi élt az országban „pontos” válasznak tartjuk. Az itt tartózkodó külföldiek számához tapadó bizonytalanságot a felvétel egyértelműen tükrözi. A megkérdezetteknek ugyanis több mint fele, 54,6 százaléka a kérdésre nem tudott válaszolni. Azoknak a válaszai, akik a becslésre vállalkoztak jelentős szóródást mutat. Az 1389 választ adó között ugyanis akadt egy személy, aki az itt élő külföldiek számát százra, de három olyan is, aki tízmillióra „becsülte”. Természetesen ezek a szélső értékek nem jelentenének gondot, ha a többi becslült érték a valóságos szám környezetében helyezkedne el, de erről szó sincs. A fentiekben említettek mellett ugyanis a választ adók még 72 féle becslést adtak. Határozott vagy egyértelmű csomósodási pont azonban egyetlen létszámához sem kapcsolódik. A kérdésre válaszolók 23,6 százalékának feltételezése szerint az országban élő külföldiek száma kevesebb mint 70 ezer, 63,8 százalékának véleménye szerint pedig több mint százezer. Amennyiben ezt a „hal-maszt” részeire bontjuk, azt tapasztaljuk, hogy a megkérdezettek 13,4 százaléka úgy vélte, hogy ötszázezer, 11,8 százaléka szerint pedig legalább egy millió külföldi él az országban. Sajátos módon ebben a „tartományban” is igen szórtak voltak az értékek. Az a 115 fő ugyanis, aki úgy vélte, hogy az országban élő külföldiek száma meghaladja az egy milliót az itt élő külföldiek számát 1,2 és 10 millió közöttinek becsülte.

2. Magyarországon élő külföldiek száma 2000-ben (PPA – 2000)
Number of foreigners living in Hungary in 2000 (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
10 ezer alatt	119	8,6	3,9
10 001–25 ezer	77	5,6	2,5
25 001–69 999	131	9,4	4,3
70–100 ezer	176	12,7	5,7
100 ezer felett	886	63,8	29,0
Nem tudja	1668		54,6
Összesen	3057	100,0	100,0

A 2. táblázatban a kérdésre válaszolók becsléseit öt csoportba vontuk össze. Az elfogadható becslés igen alacsony arányát a nem válaszolók magas aránya még egyértelműbbé tette és eljelentéktelenítette azokat is, akik a valóságosnál kevesebb itt élő külföldit „éreztek” maguk körül. A valóságosnál jóval több itt élő külföldit feltételezők igen magas, közel 64 százalékos aránya is különösen akkor válik szembetűnővé, ha a kérdésre választ adni nem tudók számáról sem feledkezünk meg.

Találunk-e valamilyen jellegzetességet akkor, ha a kérdésre adott válaszokat nemek, gazdasági aktivitás és iskolai végzettség szerinti bontásban vizsgáljuk?

A válaszadók között többségben voltak a férfiak (57,5%), s mindkét nemből azok, akik alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeztek. 55,5 százalékuknak ugyanis alapfokú, 29,3 százalékuknak középfokú, s 15,1 százalékuknak pedig felsőfokú iskolai végzettsége volt. A válaszadók korcsoport szerinti megoszlása semmiféle jellegzetességet sem mutat, tehát a nagyobb élettapasztalat ebben a vonatkozásban nem jelentett pontosabb ismereteket. A teljes mintához viszonyítva jelentősebb arányban, 5,7, illetve 12 százalékponttal nyilvánítottak többben véleményt a házasok és az aktív keresők. A nemek szerinti válasznál, annak ellenére, hogy több férfi becsülte pontosabban az itt élő külföldiek számát, mint nő markáns különbséget nem lehet megállapítani. Különbség csak abban van, hogy a férfiak a valóságosnál jóval többnek tartják az itt élő külföldiek számát, mint a nők. Emellett, a nők között jelentősebb arányban (63,7 százalékuk) voltak azok, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni. A férfiak esetében ez az arány 44,2 százalék volt. Elgondolkodtató, hogy mi lehet annak az oka, hogy a gazdaságilag aktívak és a magasabb iskolai végzettségűek, bár a választ adók átlagánál pontosabb becslést adnak, ennek ellenére ők voltak azok is, akik szerint az itt élő külföldiek száma jóval magasabb, mint amilyen az a valóságban. Csak példaként említjük, hogy amíg az aktívak 34,6 százaléka vélte úgy, hogy az itt élő külföldiek száma meghaladta a százezer főt, addig a nyugdíjasoknak csak a 21,3 százaléka. Iskolai végzettség esetében hasonló volt a véleménye az alapfokú végzettségűek 18,5, a felsőfokú végzettségűek 41,6 százalékának.

Talán nem érdemtelen, ha megnézzük, hogy azok közül, akik megfelelő választ adtak az ország lakosainak számát tudakozó kérdésre, azok szerint körülbelül hány külföldi élt Magyarországon 2000-ben. Elgondolkodtató, hogy az ország lakosainak számára elfogadható választ adó 1451 személy közel fele, 48,8 százaléka a kérdés megválaszolására nem vállalkozott. A többiek közül pedig azoknak az aránya, akik 70 és 100 ezer közé tették az országban élő külföldiek számát igen csekély, csupán 13,8 százalék volt. Az igazi meglepetést valójában nem az okozza, hogy a választ adók 86,2 százalékának a válasza rossz, hanem az, hogy ezek többsége (638-ból 444 fő) szerint 2000-ben több mint 100 ezer külföldi élt az országban. A megbecsült szám „skálája” ez esetben is igen szórta: 120 ezertől 10 millióig tart. A „skálán” két csomósodási pont jól elkülöníthető. Azonban mindkettő igen távol esik a valóságos adattól, az egyik a 200–600 ezer, a másik pedig az egy és kétmillió közé esik.

A fentieket követően ismerkedünk meg a külföldiek számának éves növekedésével kapcsolatos véleményekkel. Ezt a kérdés még az alap-kérdéssor része, s azt tudakolja, hogy a megkérdezett véleménye szerint egy évvel korábban, vagyis 1999-ben, hány külföldi telepedett le az országban¹⁰. A kérdés jól illeszkedik környezetéhez, hiszen az előtte lévő az ország lakosainak becsült számá-

¹⁰ Lásd a Család-kérdőív 32. kérdését: *És mit gondolsz, tavaly hány külföldi telepedett le Magyarországon?*

val kapcsolatos, az utána lévő négy kérdés alapján pedig a külföldiek Magyarországon történő letelepedésének támogatásával vagy elutasításával kapcsolatos véleményekről lehet közvetett formában ismeretekhez jutni. Ezek közül a kérdések közül az első a 65 évesnél idősebb lakosok aránya után „érdeklődik”. A következő az ország lakosságának 20 évvel későbbi létszámára (nagyobb, ugyanannyi, illetve kevesebb lesz, mint most) vonatkozó becslés. A követő kérdésre adott válaszokból pedig azt lehet megtudni, hogy a megkérdezett jó-nak tartaná-e, ha az ország lakosságának száma a jövőben növekedne, csökkenne, vagy ugyanolyan maradna, mint amennyi jelenleg. S végül, e gondolatsor-hoz kapcsolatosan a negyedik kérdés a népesség előregedésének problémájával szembe-ítí a megkérdezettet azt állítva, hogy ötven év múlva a népességen belül a 20 éven aluliak aránya a jelenlegi 24 százalékról 19 százalék körülire fog csökkenni. Ezzel a kérdéssel a vizsgálat megtervezői azt szerették volna mérni, hogy a feltételezhetően bekövetkező változást a megkérdezettek hogyan ítélik meg.

Természetesen ezek a kérdések nem a külföldiekre vonatkoznak, de összefüggésben vannak a külföldiek népességszámot befolyásoló szerepével kapcsolatos attitűdök alakításával, módosításával.

A válaszok azt tükrözik, hogy a *Mit gondol, tavaly hány külföldi telepedett le Magyarországon?* kérdés esetében hasonló, illetve talán még nagyobb a bizonytalanság, mint amilyent a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatban tapasztalhattunk. Ez esetben ugyanis azoknak az aránya, akik a kérdésre nem tudtak vagy nem akartak válaszolni 56,1 százalék. Ez az arány 1,5 százalékponttal volt magasabb, mint amit a hazánkban élő külföldiek számával kapcsolatos kérdés esetében rögzítettünk. Azok pedig, akik a kérdésre válaszoltak nem 72, hanem 89 féle adatot valószínűsítettek.

1999-ben a statisztikai adatok szerint 20 061 külföldi érkezett és 6840 távozott az országból, vagyis az év során 13 221 fővel növekedett az országban élő külföldiek száma. Némi megszorítással tehát azt is mondhatjuk, hogy 1999-ben 13 221 külföldi telepedett le az országban. Így ez esetben azoknak a választ tekinthetjük „pontosnak”, akik 10 és 15 ezer fő közé tették az 1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek számát. A kérdésre adott válaszok két szélső értéke között igen jelentős a különbség. Hárman ugyanis úgy vélték, hogy senki, ketten pedig, hogy 7 millióan telepedtek le 1999-ben az országban. A kérdésre elfogadható választ tehát igen kevesen, a megkérdezettek csupán 6 százaléka (186 fő) adott. Ez az arány 13,8 százalékra ugrik, amennyiben azokra szűkítjük, akik nem zárkóztak el a válaszadástól. Azoknak a száma, akik többnek „éreztek” az 1999-ben letelepedett külföldieket háromszorosa volt annak, mint akik úgy vélték, hogy ez a szám nem érte el a 10 ezret. Sajátos módon ez esetben is igen jelentős (51,1%) volt azoknak az aránya, akik erre a kérdésre nem válaszoltak azok közül, akik az ország lakosainak számát „pontosan” megmondták. Itt is azok jelentették a túlsúlyt, akik több külföldit vélték

letelepedni, mint 15 ezer. Ezek 2,6-szer voltak többen azoknál, mint akik szerint 10 ezernél kevesebb külföldi telepedett le az országban. Tehát ez esetben is a megkérdezettek több külföldit „éreztek”, mint amennyien valójában voltak.

3. 1999-ben Magyarországon letelepedett külföldiek száma (PPA – 2000)
Number of foreigners settled in Hungary in 1999 (PPA – 2000)

Vélemény	Fő	% (nem tudja nélkül)	A választ adók %-os megoszlása
1000 alatt	62	4,6	2,0
1001–9999	233	17,4	7,6
10–15 ezer	186	13,8	6,1
15001–100 ezer	484	36,1	15,8
100001–	376	28,1	12,3
Nem tudja	1716		56,1
Összesen	3057	100,0	100,0

Az 1999-ben letelepedett külföldiek becsült számának fenti táblázatban összevont adatai még egyértelműbben mutatják azt a torzulást, amelyről a külföldiek összlétszámára vonatkozóan már szóltunk. Ez esetben is azoknak az aránya magas, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni, s ezzel még hangsúlyosabbá tették azoknak a becslését, akik az 1999-ben letelepedők számát a 15 ezer főt meghaladónak ítélték. Az, hogy csupán a megkérdezettek 6,1 százalékának a becslése közelítette meg, felelt meg a valóságos aránynak egyértelműen azt jelzi, hogy ezen a területen is a hazai népesség minimális konkrét, valóságnak megfelelő ismerettel rendelkezik.

Feltételeztük, hogy az itt élő, illetve az 1999-ben letelepedett külföldiek számát azok nagyobb arányban fogják „pontosan” tudni, akik az országban élők létszámát „pontosan” ismerték. A vizsgálat adatai azonban ezt nem támasztották alá. Emellett az egyéb változók sem jelentettek választóvonalat a kérdésre adekvátan és inadekvátan válaszolók között. Nem lehetett ugyanis megállapítani, hogy a hazánkban élő, vagy egy adott évben itt letelepedett külföldiek számának megállapításában (becslésében) különösebb szerepet játszana a megkérdezett neme vagy az, hogy aktív kereső vagy inaktív. A kérdésre a férfiak 47,4, a nők 63,6 százaléka nem válaszolt. Ez esetben is a nem válaszolók között a nők voltak többségben. Az aktív keresők közül ismét többen érzékelték a valóságos helyzetnek megfelelően az 1999-ben itt élő külföldiek számát, mint a nyugdíjasok vagy az egyéb inaktívok (7,9 – 4,6, illetve 4,4 százalékponttal), viszont szintén közülük kerültek ki azok is, akik jóval több 1999-ben letelepedő külföldit valószínűsítettek. (15 ezernél többre becsülte az aktívok 33,1, a nyugdíjasok 21,2 és az egyéb inaktívok 29,3 százaléka.) Lényegében ez volt a hely-

zet az iskolai végzettség esetében is, bár a reálisan becslők között éppen úgy a magasabb iskolai végzettségűek voltak többen, mint az irreálisan becslők között. (15 ezernél többre becsülte az alsó fokú végzettségűek 18,3, a középfokúak 32,9 és a felsőfokúak 37,4 százaléka.) Arra a kérdésre, hogy hány külföldi él az országban csupán két alsó fokú, három középfokú és két felsőfokú iskolai végzettségű megkérdezett válaszolt pontosan (80 ezer fő). Ennél jobb a „találati” arány az 1999-ben letelepedett külföldiek számának megállapítás esetében. Ez esetben ugyanis az alsó fokú iskolai végzettséggel rendelkezők 11,7, a középfokúak 9,1 és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 12,9 százaléka adott „pontos” (10 ezer fő) választ.

A kérdésre adott válaszok alapján ismételten csak azt állapíthatjuk meg, hogy a válaszok valóságtartalma és a tényleges értékek között szinte áthidalhatatlan szakadék tátong. Ennek okai még homályban vannak, annyit azonban már most megállapíthatunk, hogy ezeknek a nagyon egyszerű kérdéseknek a valósággal szembeni rezisztenciája feltételezhetően az évtizedeken át tartó izoláltságukból fakad. Egyelőre nem lehet megállapítani azt sem, hogy van-e valami racionális összefüggés abban, hogy közel azonos arányban (körülbelül a megkérdezettek 14 százaléka) érzékelik többen az ország össznépességét, valamint az itt élő külföldiek és egy adott évben az országban letelepedett külföldiek számát¹¹. Megválaszolendő kérdés marad tehát továbbra is, hogy mi lehet annak a nagyfokú immunitásnak az oka, amelyet a fenti kérdésekkel kapcsolatban tapasztalni lehet. A fentiekben tárgyalt kérdések kapcsán már felhívtuk a figyelmet a válaszolni nem tudók (nem akarók) magas arányára. Ismerethiány és alulinformáltság mellett megítélésünk szerint ez a helyzet egyben annak a fél évszázadnak a lenyomata is, amely alatt a természetes módon megnyilvánuló nemzetközi vándormozgalomban való részvételre nem volt lehetőség, illetve amikor a külföldiekkel való kapcsolattartás hivatalos megítélése negatív volt.

A külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése – nyugodtan megfogalmazhatjuk – nem szokványos kérdés. Annak ellenére, hogy „értékmentes”, semleges, egyszerű és nagyon is mindennapi, mégis a kérdésre adott válasz egyértelműen a megkérdezett külföldiekkel kapcsolatos szimpátiájának vagy antipátiájának, a megkérdezett előítéletes vagy előítélet-mentes nézeteinek alárendelten nyer megfogalmazást¹².

¹¹ Az okok között anélkül, hogy a sorban ennek helyét megállapítanánk szerepe lehet annak is, hogy a külföldiekkel kapcsolatos kérdésblokk első kérdése a következőképpen hangzik: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* Megítélésünk szerint az ilyen típusú bevezetés azt sugallja, hogy a megkérdezett – a kérdezővel vagy a vizsgálat alapkoncepciójával megegyezően – tartsa soknak az országban élő külföldiek számát. Ezt a kérdőív típus hibájának tartjuk, a nemzetközi összehasonlítás érdekében azonban a kérdés bevezető mondatán nem változtattunk.

¹² Lásd a Család-kérdőív 79. kérdését: *Ma elég sok külföldi él Magyarországon, ezzel kapcsolatban szeretnék néhány kérdést feltenni. Amikor a Magyarországon élő külföldiekről beszélünk, Ön milyen nemzetiségűekre gondol?*

A külföldiek megítélésében, a hozzájuk való viszony alakulásában, alakításában, módosulásában nem elhanyagolható szerepet játszik az, ha *egy* külföldire (konkrét személyre), vagy ha *általában* a külföldiekre gondolunk, hogy akkor milyen nemzetiségű külföldi állampolgár „képe” jelenik meg tudatunkban. Az ezzel kapcsolatos kérdésre adott válasz nemcsak a megkérdezett külföldiekkel kapcsolatos valóságos tudását, ismeretét tükrözi, hanem a megkérdezett külföldiekhez kötődő feltételezéseit, szimpátiájának, antipátiájának, előítéleteinek mértékét is. A kérdés megválaszolásához nem szükséges külföldiekhez kötődő, köthető konkrét ismeret, s ennek megfelelően a kérdés a megkérdezett külföldiek nemzetiségéhez kapcsolódó valóságos ismereteit és feltételezéseit egyszerre „méri”. A valós vagy az elképzelt külföldi nemzetiségének „megállapításához” a kérdés a megkérdezetteknek három válaszlehetőséget ajánl. Ez pedig lehetőséget biztosít arra, hogy az itt élő külföldiek feltételezett létszáma alapján sorrendet állítsunk fel közöttük. Amennyiben a kérdést bevezető mondata nem tartalmazná a *Ma elég sok külföldi él Magyarországon...* állítást, akkor értékítélettől mentes kérdésre válaszolhattak volna a megkérdezettek. Így azonban nem. Annak ellenére, hogy nem végeztünk vizsgálatot annak megállapítására, hogy a fenti állítás milyen asszociációt ébresztett a megkérdezettekben elégséges okunk van annak feltételezésére, hogy a kérdés bevezető mondata sokkal inkább alkalmas a külföldiekhez kapcsolódó negatív tudások mobilizálásához, mint a pozitív attitűdök megerősítéséhez.

A kérdés megfogalmazása, tartalma már önmagában garanciát jelentett arra, hogy ez esetben a válaszmegtagadók, vagy a kérdésre válaszolni nem tudók aránya alacsony lesz. Ez nemcsak az első válaszlehetőség esetében, hanem, bár fokozatosan csökken a válaszolók aránya, mindhárom felkínált lehetőség esetében igaz. Az első válaszlehetőségre a megkérdezettek 93,2, a másodikra 85,8, a harmadikra pedig 70,7 százaléka válaszolt. Azoknak az aránya pedig, akik a kérdésre nem tudtak válaszolni az első válaszlehetőségnél csupán 0,2 százalék (ez esetben a megkérdezettek 4,5 százaléka nem adott választ), a másodiknál 7,6, a harmadiknál pedig már 18,1 százalék volt.

Ezek az arányok azt tükrözik, hogy a megkérdezetteknek határozott, s talán még azt is megfogalmazhatjuk, hogy rögzült ismerete van arról, hogy a hazánkban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. Ez esetben az is valószínűsíthető, hogy a 2. és a 3. válaszlehetőség esetében a *nem tudja* válaszarány növekedése nem elbizonytalanodást, hanem az itt élő külföldi nemzetiségének biztos tudását, ismeretét tükrözi.

A fentiek után nézzük meg, hogy a vizsgálat három válaszlehetősége szerint milyen nemzetiségű külföldiek is élnek az országban.

4. A Magyarországon élő külföldiek nemzetiség szerinti megoszlása
(PPA – 2000)
Number of foreigners living in Hungary by nationality (PPA – 2000)

1. válasz		2. válasz		3. válasz	
Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék	Nemzetiség	Százalék
Román	37,8	Román	22,8	Román	17,6
Kínai	23,0	Kínai	16,3	Kínai	16,4
Német	16,8	Ukrán	12,1	Ukrán	13,8
Ukrán	3,7	Német	8,7	Egyéb EU	7,1
Osztrák	3,1	Arab	5,9	Szerb	6,9
Arab	2,1	Egyéb EU	5,6	Német	6,7
Romániai magyar	1,6	Szerb	5,4	Arab	6,7
Szerb	1,6	Osztrák	3,7	Orosz	5,0
Egyéb EU	1,5	Orosz	3,2	Horvát	3,1
Orosz	1,2	Szlovák	1,7	Szlovák	2,6
Szlovák	0,9	Egyéb ázsiai	1,2	Osztrák	1,9

Említettük, hogy a vizsgálat résztvevőinek 93,2 százaléka határozottan „tudta”, hogy az országban élő külföldiek milyen nemzetiségűek. S bár csökkent azoknak az aránya, akik nem egy, hanem kettő, illetve három nemzetiséget is megjelöltek, abban azonban mindhárom esetben megegyeztek, hogy az első helyet a román nemzetiségűek foglalják el. A román nemzetiségűek mellett a továbbiakban a kínai, a német és az ukrán nemzetiségűek dominanciája rajzolódik ki. (Sajátos „helycserét” figyelhetünk meg az 1., illetve a 2. válasz-helyen említett német és az ukrán nemzetiségűek esetében.) Az először említett nemzetiségűek között, igaz csak a 7. helyen a romániai magyar nemzetiségűek is megjelentek. Éppen ezért, de ettől függetlenül is felvetődik az a kérdés, hogy mindazok, akik az első helyre – bármelyik válaszlehetőség esetében – a románt tették, azok románokra, vagy Románia magyar nemzetiségű állampolgáira, mint hazánkban élő külföldre gondoltak-e vagy sem. (S ez a kérdés, ha nem is ilyen súllyal, de a szlovákok, az ukránok esetében is felvetődik.) Sajnos ezt a kérdést, mivel a vizsgálat során erre nem kérdeztek rá, nem lehet megválaszolni. Legfeljebb egyéb ismeretek alapján azt mondhatjuk, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy a válaszban összemósódott a román, a szlovák, az ukrán stb. és a magyar nemzetiségű román, szlovák, ukrán stb. állampolgár fogalma. Érvelésünket azonban gyengíti az a tény, hogy a megkérdezettek egy része az első válaszlehetőségnél – igaz jelentéktelen arányban – nemcsak a romániai magyar nemzetiségű külföldről, hanem a szerbiai magyar, illetve az ukrán és a szlovákiai magyar nemzetiségű külföldiekről is említést tettek.

Szó volt már arról, hogy 2000-ben 89 432 külföldi élt az országban. Ezek közé tartoztak azok, akik 1990-ben vagy az azt követő években léptek be az

országba s még 2000-ben is itt tartózkodtak. Mivel a jogszabályok nem teszik lehetővé, hogy az országba belépő külföldi állampolgár nemzetiségét rögzítsék, így csak azt lehet megmondani, hogy az itt tartózkodók mely országoknak voltak állampolgárai. 2000-ben a Magyarországon élő külföldiek között első helyen Romániából, a másodikokon az Ukrajnából érkezettek voltak. A harmadik helyre pedig az ukránoktól nem sokkal lemaradva a szerbek kerültek. (Annak következtében azonban, hogy pontosan nem lehet megállapítani, hogy a volt Jugoszláviából érkezettek között hány Szerbiából érkező volt, illetve hogy a volt Szovjetunióból érkezők között pontosan hány ukrainai volt lehetséges, hogy a tényleges sorrend nem ukrán, szerb, hanem éppen fordítva. Ugyanez a helyzet a 4. és az 5. „hely” vonatkozásában is, amelyen Németország illetve Oroszország állampolgárai „osztóznak”.) Ebben a sorban a kínaiak nem szerepelnek. Ennek ellenére az adatfelvétel arról tanúskodik, hogy a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom esetben a második helyen említik. Ezt a helyet feltételezhetően látványos (bolt- és étterem hálózatuknak valamint a kínai típusú leszámoláshoz kapcsolódó) médianyilvánosságuk biztosítja számukra.

Az adatfelvétel szerint tehát, ha külföldiekről beszélünk, akkor a lakosság közel 40 százalékának a románok jutnak az eszünkbe. Őket a kínaiak, a németek, az ukránok, vagy az ukránok és a németek követik, majd ettől a csoporttól jelentős mértékben leszakadva jönnek a többiek. A 4. táblázatban a legnagyobb gyakorisággal említett első tíz nemzetiséget tüntettük fel. Mellettük még afrikai, néger, angol, amerikai, cigány, holland, japán, lengyel, szlovén, vietnámi nemzetiségű külföldiek is meg lettek említve. Ezeknek a nemzetiségeknek az említési aránya néhány esetben csupán a második és a harmadik válaszlehetőségeknél haladta meg az egy százalékot.

Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy az első válaszlehetőség esetében a megkérdezett 37,8 százaléka a román, 23 százaléka a kínai, 16,8 százaléka a német és 3,7 százaléka az ukrán nemzetiséget nevezte meg, amikor a Magyarországon élő külföldire gondolt. Nemek szerinti bontásban, annak ellenére, hogy a németeket és a románokat a nők, a kínaiakat és az ukránokat pedig a férfiak gondolták valamivel többen alig differenciálódik ez az álláspont. Az iskolai végzettség esetében a románok, a németek és az ukránok leginkább az alapfokú végzettséggel rendelkezőknek, a kínaiak pedig a felsőfokú végzettségűeknek jutottak a legnagyobb gyakorisággal eszükbe. Hasonló a helyzet abban az esetben is, ha az aktív-inaktív változó alapján szeretnénk közelebb jutni a megfogalmazott álláspontok okainak megismeréséhez. De ugyanezre a következtetésre jutottunk akkor is, ha az életkor, a családi állapot, a gyermekek száma, a jövedelem, vagy éppen a valláshoz való viszony alapján próbáltuk a válaszokat értelmezni.

Egyértelműen megállapítható, hogy miközben a vizsgálat résztvevői nem érzékelték a magyar nemzetiségű román, szlovák, szerb és ukrán állampolgárok magyarországi jelenlétét, addig jelentős mértékben túlbecsülték az országban letelepedett kínaiak számát. A rendelkezésünkre álló adatok szerint 2000-ben

az országban élő külföldiek közül csak 5819-en voltak kínaiak (3269 férfi és 2550 nő). Szinte valamennyien – 33 fő kivételével – 1990 után érkeztek az országba. Az itt élő külföldieknek csupán 6,5 százalékát teszik ki, melynek következtében sem számukat, sem a külföldiek közötti arányukat nem lehet jelentősnek mondani. Ennek ellenére a megkérdezettek a kínaiakat mindhárom válaszlehetőségnél a második helyen említették. Ennek okaira ez alapján a vizsgálat alapján azonban nem lehet feleletet adni.

Összességében aszinkronitás állapítható meg a hazánkban tartózkodó domináns létszámú külföldiek nemzetisége és azok között, akiket a magyar állampolgárok itt tartózkodó külföldinek gondol, tart meghatározónak. Ez egyben azt a problémát is magában hordozza, hogy a „gondolt” külföldi (jelen esetben a román, a kínai és az ukrán) tulajdonságait, vagy a róluk kialakított képet általánosítva mond vélemény, foglal állást azokkal a külföldiekkel kapcsolatban is, akik valójában Magyarországon élnek. Szóltunk arról, hogy a személyiségi jogok védelme nem teszi lehetővé, hogy a hazánkba letelepedő külföldiek nemzetiségét rögzítsék. Ennek ellenére több kérdőíves vizsgálat eredményei és egyéb ismeretek alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a szomszédos országokból érkező és itt letelepedő személyek jelentős része magyar nemzetiségű. Ezt a helyzetet azonban a vizsgálat adatai egyáltalán nem tükrözik. A 37,8 százalékos román említéssel szemben ugyanis 1,7 százalékos romániai magyar, a 3,7 százalékos ukrán említéssel szemben pedig 0,4 százalékos ukrainai magyar nemzetiségű külföldi lett csupán megemlítve. A szlovákok esetében – a románokhoz, az ukránokhoz viszonyítva – még rosszabb a helyzet, amíg ugyanis 26-an vélték az itt élő külföldiben a szlovákokot „felfedezni”, addig csak egy olyan személy volt, aki szlovákiai magyart említett.

Annak következtében, hogy a vizsgálat szerint a hazai köznévelkedés a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokat nem tartja számon vagy magyar nemzetiségük ellenére romának, szlováknak, szerbnek, illetve ukránnak tartja, illetve hogy mellettük az itt élő külföldiek között igen nagyszámú kínait vél felfedezni, azt mondhatjuk, hogy egy feltételezett, a valóságos összefüggésekkel alig, vagy csak igen felületesen érintkező meghatározottság az, amely a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos nézeteit alapvetően befolyásolja.

Az eddig tárgyalt kérdésekre adott feleletek a következő két kérdésre adott válaszokat is szükségszerűen meghatározták. Abban az esetben ugyanis, ha valaki jóval több országban élő külföldről „tud”, mint amennyi valójában van, akkor szerintük számuk feltételezhetően az elmúlt tíz évben nőtt és létszámukat is túl soknak tartja¹³.

¹³ 81. kérdés: *Tudomása szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nálunk...*

– *nőtt*

– *majdnem ugyanannyi, mint 10 évvel ezelőtt volt, vagy*

– *csökkent?*

5. A külföldiek számának alakulása az elmúlt tíz évben (PPA – 2000)
Number of foreigners during the last ten years (PPA – 2000)

Vélemény	Szám	Százalék	A választ adók %-os megoszlása
Csökken	12	0,4	0,4
Annyi, mint 10 éve	47	1,5	1,6
Nőtt	2884	94,3	98,0
Nem tudja	112	3,7	
Hiba	2	0,1	
Összesen	3057	100,0	

A fenti táblázat adatainak értelmezése a látszat ellenére nem egyszerű. Abban az esetben ugyanis, ha az előző kérdésekre adott válaszokat nem ismerjük, akkor egyértelműen azt fogalmazhatnánk meg, hogy az adatfelvétel pontosan tükrözi azt a változást, amely a nemzetközi vándormozgalom területén hazánkban a rendszerváltoztatás hatására bekövetkezett. Így lenne ez még akkor is, ha a múlt század kilencvenes éveinek közepére – az azt megelőző három-négy évhez viszonyítva – lényegesen nem csökkent volna hazánkban a külföldiek „utánpótlása”, illetve ha a délszláv háború menekült hullámának lecsendesedését követően pedig az évente letelepedni szándékozók száma – nem jelentős ingadozás mellett – a korábbi évekhez viszonyítva némileg nem lett volna magasabb. Megítélésünk szerint azonban az 5. táblázat adatai elsősorban nem az 1990-ben bekövetkezett változásra reflektál, hanem annak a következménye, hogy a megkérdezettek 63,8 százaléka szerint az itt élő külföldiek száma jelentősen több, mint amennyien a statisztikai adatok szerint hazánkban élnek.

A külföldiek számának alakulásával kapcsolatos kérdésre majdnem mindenki, a megkérdezettek 96,3 százaléka válaszolt, meglepően kevesen voltak tehát azok (112 fő), akik nem válaszoltak. Elfogadható magyarázatot arra, hogy ennek mi az oka nem tudunk adni¹⁴. Azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek száma az elmúlt tíz évben *csökkent*, illetve *ugyanannyi maradt, mint az évtized elején* elhanyagolható, mivel a megkérdezettek 94,4 százalékanak álláspontja szerint az országban élő külföldiek száma nőtt. Azaz evidencia volt számukra, hogy a XX. század utolsó évtizedében a hazánkban élő, letelepedett külföldiek száma nőtt. Ennek következtében említésre érdemes véleményelérést sem nem, sem kor, iskolai végzettség, foglalkozás, családi állapot, gazdasági aktivitás stb. metszet mentén nem találtunk.

¹⁴ A kérdés megfogalmazása nem tér el az eddig bemutatottaktól, hiszen a *mit gondol, vagy véleménye szerint* típusú bevezető szavak s az ennél a kérdésnél használtak (*tudomása szerint*) ugyanolyan tartalmúak, hangulatúak.

A következő kérdésre¹⁵ adott válaszok alapján egyrészt „mérni” lehet a megkérdezettek országban élő külföldiek feltételezett létszámához való viszonyát, másrészt a létszámára vonatkozó becslés pontosságát (lásd a 6. táblázat adatait).

6. Jelenleg a külföldiek száma (PPA – 2000)
Number of foreigners at present (PPA – 2000)

Vélemény	Szám	Százalék	A választ adók %-os megoszlása
Túl kicsi	14	0,4	0,5
Sem túl nagy, sem túl kicsi	919	30,1	32,4
Túl nagy	1901	62,2	67,1
Nem tudja	220	7,2	
Hiba	3	0,1	
Összesen	3057	100,0	

Ez esetben is, mint az előző kérdésnél elenyésző volt a nem válaszolók aránya (7,2%). Az értékelhető válaszok megoszlása 2/3–1/3 arányban azok számára billen el, akik a velünk együtt élő külföldi állampolgárok létszámát túl nagyoknak tartják. Az eddig elemzett kérdésekre adott válaszok alapján természetesen az lett volna logikus, ha a külföldiek létszámát túl nagyoknak tartók aránya még ennél is nagyobb. A kérdésre adott válaszok alapján az egyik póluson elenyésző kisebbségként azok találhatóak, akik a migránsok létszámát *túl kicsinek* tartják. Számuk, arányuk jelentéktelen, ennek következtében véleményük elhanyagolható súlyú a külföldiekkel kapcsolatos viszony alakításában. Azoknak a csoportja azonban, akiknek a véleménye szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi* már 30 százalék. Álláspontjuk, ha nem is ellentétes a másik póluson elhelyezkedőkével, pozitív attitűdöt sugall. A kérdés megítélésében a két nem véleménye eltér egymástól. A férfiak között ugyanis 8,1 százalékponttal több azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Jelentős eltérés van viszont az alapfokú és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők véleménye között. Amíg ugyanis az alsó fokú végzettségűeknek csupán 26,9, addig a felsőfokúak 52,6 százaléka gondolja azt, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*! Az egyes korcsoportokhoz tartozók megítélése között lényeges különbséget nem találtunk, bár a 40–44 és a 60–64 évesek esetében nem éri el a 30 százalé-

¹⁵ 82. kérdés: *Őn szerint a külföldiek létszáma Magyarországon jelenleg ...*
– *túl nagy*
– *sem túl nagy, sem túl kicsi, vagy*
– *túl kicsi?*

kot azoknak az aránya, akik szerint a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Ezzel az állásponttal az aktív keresők közül 7,6 százalékponttal többen értenek egyet, mint a nyugdíjasok. Ennél valamivel nagyobb távolság (9,2 százalékpont) van azok között, akiknek nincs, illetve akiknek három vagy annál több gyermekük van. Az iskolai végzettséghez hasonló érzékenységet tapasztalunk abban az esetben is, ha a különböző jövedelműek véleményét hasonlítjuk össze. Az 50 ezer forint alatti havi jövedelemmel rendelkezőknek ugyanis csak 26, a 150 ezer forintnál több havi jövedelműeknek pedig 47,6 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a külföldiek jelenlegi létszáma *sem túl nagy, sem túl kicsi*. Összességében tehát, bár meghatározóak azok, akik szerint az országban élő külföldiek száma túl nagy, mégis az ország érdekeinek alárendelt migrációpolitikai gyakorlat kialakítása szempontjából biztató a közbülső (se nagy, se kicsi) álláspontot elfogadók súlya. Különösen így van ez, ha figyelembe vesszük, hogy a megkérdezettek döntő többségének (94,3%) véleménye szerint az elmúlt tíz évben a külföldiek száma nőtt.

A külföldiekre vonatkozó modul következő kérdése¹⁶ hét állításból áll. Ezek a következők: 1. *Jó, hogy élnek nálunk külföldiek, mert így különböző kultúrák találkozhatnak.* 2. *Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit a magyarok már nem vállalnak.* 3. *A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus.* 4. *A külföldiek elveszik a munkalehetőséget a magyarok előtt.* 5. *Magyarország a magyar népé, nem kellene, hogy külföldiek éljenek itt.* 6. *Ha egy külföldi hosszabb ideig Magyarországon akar élni, tanulja meg a nyelvünket, és alkalmazkodjon a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez.* 7. *A hozzánk költöző külföldiek gyermekeinek nem külön iskolába kellene tanulni, hanem a magyar gyerekekkel együtt.*

Ezek az állítások annak ellenére, hogy a külföldiekkel kapcsolatos igen leegyszerűsített általános véleményeket tükröznek, azt a célt szolgálják, hogy segítségükkel a hazai lakosság külföldiekkel kapcsolatos véleményét megismerhessük. Annak érdekében pedig, hogy ne csak egyetértő vagy elutasító válaszok szülessenek a megkérdezettnek módja volt az állításokkal kapcsolatos bizonytalan, nem teljesen egyértelmű véleményét is megfogalmazni. Amennyiben a megkérdezett az állítással teljes mértékben egyetértett, akkor azt 5-ös, ha viszont egyáltalán nem értett egyet azzal, akkor 1-es osztályzattal minősítette. Abban az esetben, ha az adott állítással a megkérdezett nem tudott teljes mértékben azonosulni, vagy pedig egyáltalán nem értett azzal egyet, akkor véleményét a 2-es, a 3-as és a 4-es osztályzatok segítségével fejezhette ki. Ezek az osztályzatok a két szélső érték között, mint köztes értékítéletek szerepeltek. A két szélső érték tehát a megkérdezettek állítással kapcsolatos egyértelmű eluta-

¹⁶ A Család-kérdőív 83. kérdésének állításait a következő szöveg előzi meg: *Néhány véleményt fogok felolvasni, kérem, mondja meg, hogy mennyire ért egyet ezekkel. Osztályozzon, mint az iskolában. Ha teljes mértékben egyetért ötöst adjon, ha egyáltalán nem ért egyet, akkor egyest. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja.*

sítását vagy elfogadását tükrözik, s ennek megfelelően a véleményformálásban hangsúlyosabb szerepet kapnak.

A hét állítás közül az első a külföldiekkel kapcsolatban egyértelműen pozitív, a többi pedig, talán a második állítás kivételével egyértelműen negatív attitűdöt sugall. Természetesen a második állítás sem pozitív tartalmú, viszonyaink között azonban azért „szelídül” meg, mert a hazánkban élő külföldiek azt a funkciót, amelyet ez az állítás tartalmaz, nem töltik be¹⁷. A kérdéshez tartozó állítások többsége negatív meghatározottságúak, s bár ez esetben sem végeztünk külön vizsgálatot, feltételezhető, hogy hatással voltak a megkérdezettek véleményére és a kérdésekkel kapcsolatos értékítéleteiket negatív irányba befolyásolták¹⁸.

7. Mennyiben ért egyet ... (PPA – 2000)
How do you agree ... (PPA – 2000)

Minősítés	Állítások						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Egyáltalán nem	23,2	55,6	4,4	10,8	18,1	2,7	4,2
2	13,8	16,9	5,1	12,0	12,4	2,3	3,7
3	33,4	18,2	17,1	23,4	27,4	13,8	19,5
4	15,7	5,7	19,5	15,9	13,4	20,2	18,6
Teljes mértékben	13,9	3,5	53,9	37,9	28,8	61,0	54,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelmagyarázat (állítások): 1. Jó, hogy élnek nálunk külföldiek, mert így különböző kultúrák találkoznak. 2. Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit a magyarok már nem vállalnak. 3. A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus. 4. A külföldiek elveszik a munkalehetőséget a magyarok elől. 5. Magyarország a magyar népé, nem kellene, hogy külföldiek éljenek itt. 6. Ha egy külföldi hosszabb ideig Magyarországon akar élni, tanulja meg a nyelvünket, és alkalmazkodjon a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez. 7. A hozzánk költöző külföldiek gyermekeinek nem külön iskolába kellene tanulni, hanem a magyar gyerekekkel együtt.

Ez a kérdés is, éppen úgy, mint az ezt követő, ahhoz a kérdés-típushoz tartozik, amely mobilizálta a megkérdezetteket. Ennek megfelelően az érvényes válaszok aránya 93,2 és 97,6 százalék között mozgott, a válaszhányok aránya tehát igen alacsony. A megkérdezettek véleménye természetesen állításonként különböző arányú megoszlást mutat. Összességében azonban megegyezik a kérdésbe kódolt véleménnyel, azaz a külföldiekkel kapcsolatban elutasító magatartást, negatív attitűdöt mutat. A két szélső vélemény esetében csak az első

¹⁷ Az állítások a külföldiek fejlett nyugat-európai országokban betöltött funkcióját tükrözi.

¹⁸ Összehasonlító módszertani vizsgálat hiányában nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a külföldiekkel kapcsolatos attitűdök abban az esetben is hasonló megoszlást mutatnának-e, amennyiben a kérdésekbe foglalt állítások többsége nem a külföldiekkel kapcsolatos negatív, hanem a hozzájuk kötődő egyértelműen pozitív megállapításokat tartalmaznának.

és az ötödik, illetve részben a negyedik állításra adott válaszok arányai nincsenek nagyon távol egymástól. A többi esetben 12,2-szeres (3. állítás), illetve 22,6-szoros (6. állítás) a különbség az állítással teljes mértékben és az egyáltalán nem egyetértők véleménye között. Némileg árnyaltabb a helyzet amennyiben az állításra közepes osztályzatokat adók arányát, s az 1-ső állítás esetében az ez alatti, a többinél pedig az e fölötti arányokat nézzük. A sorba csak a 2. állításra adott válaszok százalékos megoszlása nem illeszkedik pontosan. Megítélésünk szerint azonban ennek nem az az oka, mert úgy vélik, hogy a külföldiek nem a hazai munkaerő által már el nem vállalt munkát végzik, hanem mert saját tapasztalatuk alapján tudják, hogy a hazánkban élő külföldiek nem ezen a munkaterületen találhatóak.

Az első állítással a többség, a megkérdezettek 63 százaléka ért egyet, s ezt a véleményt, álláspontot elutasító, külföldiekkel szembeni negatív attitűdnek egyáltalán nem minősíthetjük. A 3. állítás esetében azonban azoknak az aránya, akik nem gondolják, hogy a külföldiek növekvő száma a bűnözés, a terrorizmus terjedésével jár már csak 26,6 százalék. Tehát ez esetben a többség egyetért az állítással. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra a módszertani problémára, hogy az állításra adott válaszban együtt, szétválaszthatatlanul jelenik meg a megkérdezett saját, hazai „konkrét”, közvetlen tapasztalata, tudása s mindaz, amit ezzel kapcsolatban a világban megtörténtekből a tömegkommunikációs eszközök révén a külföldiekről, az illegális migránsokról tudomására jut. A 4. állítással kapcsolatban meglepően magas, 46,2 százalék volt azoknak az aránya, akik nem féltek, nem tartottak attól, hogy a külföldiek elveszik a munkalehetőséget a hazai munkavállalók elől. (Jó volna tudni, hogy a státusz-törvény kapcsán az ellenzéki pártok részéről kibontakozott külföldi munkavállalók elleni kampány ezen a helyzeten mennyiben változtatott.) Az 5. állítás esetében feltételezhetőek azok, akik közepes minősítést adtak egyet értettek az állítással. Ebben az esetben tehát a megkérdezettek 30,5 százalékának tért el a véleménye az állításban megfogalmazott gondolattól. Tehát a megkérdezettek 1/3-a az, akik a külföldieket nem kívánják kirekeszteni az országból. S ez nem rossz arány. A valóságos helyzet talán még ennél is jobb, hiszen a közepes osztályzatot adók egy részét is ide sorolhatjuk. A 6. állításra adott válaszok, hiszen az állítással egyértelműen csak a megkérdezettek 3 százaléka, a közepes osztályzatot adókkal együtt is csak 16,8 százaléka nem értett egyet egyértelműen annak az izoláltságnak a lenyomata, amely az első világháború végétől, de különösen 1948-tól jellemezte az országot. Ezt tükrözi a 7. állításra adott válaszok százalékos megoszlása is. Hiszen ez esetben a véleményt nyilvánítók 7,9, illetve 27,4 százaléka támogatta azt a nézetet, hogy a hozzánk költözött külföldiek gyermekei identitásuk megőrzése érdekében saját iskoláikban tanulhassanak, s ne kelljen nekik magyarul, a magyar gyermekekkel együtt tanulniuk.

A külföldiekre vonatkozó utolsó kérdéséhez¹⁹ kapcsolódó kilenc állítását a vizsgálatban résztvevők külön-külön – az előző kérdésnél használt módszer szerint – szintén egy ötfokozatú skálán értékelték. Ez esetben a megkérdezetteknek a következő állításokkal kapcsolatban kellett véleményt nyilvánítaniuk: *1. Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le Magyarországon. 2. Azoknak a külföldieknek, akik legalább 5 éve nálunk élnek szavazati jogot kellene adni a parlamenti választásokon. 3. Jó lenne, ha az állam anyagi támogatást adna az olyan külföldieknek, akik több év után végleg vissza akarnak térni saját hazájukba. 4. Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból. 5. Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot. 6. Azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak, magas pénzbüntetéssel kellene sújtani. 7. Az állam időnként adhatna amnesztiát (soron kívül büntetés elengedést) az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek. 8. Támogatni kellene azt, hogy a külföldiek minél jobban be tudjanak illeszkedni. 9. Olyan külföldiek, akik legalább 5 éve nálunk élnek, de nem képesek beilleszkedni, térjenek vissza a saját hazájukba.*

A kérdés állításai közül a külföldiekkel kapcsolatban az 1-es, a 4-es, a 6-os és a 9-es negatív, a 2-es, az 5-ös és a 8-as pozitív attitűdöt, a 3-as és a 7-es pedig megengedő (de inkább pozitív, mint elutasító) álláspontot sugall.

A kilenc állítás közül a 2. és 7. esetében mutattak nagyobb bizonytalanságot a megkérdezettek, bár a válaszadók aránya a 91 százalékot ekkor is meghaladta. A többi állítás esetében ez az arány 93,6 és 96,6 százalék között mozgott. A legegységesebben a 6-os, a 9-es és a 4-es állítással értettek egyet. A megkérdezetteknek mintegy 79 százaléka ugyanis úgy vélte, hogy magas pénzbüntetéssel kellene sújtani azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak (6. állítás). Különösebb meglepetést nem okozhat, hogy szinte hasonló arányban, a megkérdezettek 77 százaléka fogadta el azt az állítást is, hogy az öt éve nálunk lakó, de beilleszkedni nem képes külföldieknek vissza kell térniük hazájukba (9. állítás). Nagyfokú egyetértés mutatkozott a 4. állítással kapcsolatban is, mely szerint az illegálisan itt tartózkodó külföldieket ki kell utasítani az országból. Ezt az álláspontot a megkérdezettek 72,8 százaléka fogadta el. Ezekhez az állításokhoz végezettel – igaz, hogy a megkérdezettek „csupán” 64,1 százalékának a teljes támogatásával – az az állítás csatlakozik, mely szerint az évente letelepülő külföldiek számát meg kellene határozni (1. állítás). Megállapíthatjuk, hogy a fenti negatív állítást tartalmazó kérdések természetüknek megfelelő válaszokat indukáltak. A külföldiekhez pozitívan viszonyuló állítások esetében viszont azt állapíthatjuk meg, hogy az elutasításuk lényege-

¹⁹ A Család-kérdőív 84. kérdésének állításai a következő szöveg előzi meg: *Az állam különböző intézkedéseket hozhat a külföldiekkel kapcsolatban. Néhány ilyen lehetőséget szeretnénk felolvasni, arra kérve Önt, hogy most ismét mondja meg, mennyire értene egyet ezekkel. Osztályozzon az előbbiekhöz hasonlóan!*

sen kisebb intenzitásúak. Ezt tükrözi azt, hogy ha különböző mértékben is, de a megkérdezettek 38,8 százaléka támogatja azt a javaslatot, hogy a legalább öt éve itt élő külföldiek részt kellene, hogy vegyenek a parlamenti választásokon (2. állítás). Imponálón magas (56,1 százalék) azoknak az aránya, akiknek az a véleményük, hogy azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek, rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot (5. állítás). Közel azonos, 55,7 százalékos a 8. állításnak a támogatottsága is, mely szerint segíteni kell a külföldieket annak érdekében, hogy minél jobban be tudjanak illeszkedni. A két megengedőnek minősített kérdés közül a 7. állítás esetében voltak kevésbé engedékenyek a megkérdezettek. Azzal a javaslattal, hogy az állam időnként amnesztiát adhatna az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek csak a megkérdezettek 28,2 százaléka értett egyet. Azt az álláspontot viszont, hogy a több év után végleg hazatelepülőket az államnak anyagilag is támogatnia kellene (3. állítás) 33,2 százalékos arányban támogatták.

8. *Az állam különböző intézkedéseket hozhat ... (PPA – 2000)*
The state may introduce various actions ... (PPA – 2000)

Minősítés	Állítások								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Egyáltalán nem	7,7	49,4	55,6	5,1	28,7	2,2	60,4	30,6	2,9
2	4,0	11,7	11,1	4,5	15,2	2,0	11,7	13,8	3,1
3	11,4	17,0	13,6	9,3	26,9	6,6	17,0	30,5	8,9
4	12,8	8,9	7,6	8,3	13,1	10,4	6,7	13,8	8,1
Teljes mértékben	64,1	12,9	12,0	72,8	16,1	78,8	4,5	11,4	77,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelmagyarázat (állítások): 1. Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le Magyarországon. 2. Azoknak a külföldieknek, akik legalább 5 éve nálunk élnek szavazati jogot kellene adni a parlamenti választásokon. 3. Jó lenne, ha az állam anyagi támogatást adna az olyan külföldieknek, akik több év után végleg vissza akarnak térni saját hazájukba. 4. Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból. 5. Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkednek rövid időn belül meg kellene adni a magyar állampolgárságot. 6. Azokat a cégeket, amelyek illegális bevándorlót alkalmaznak, magas pénzbüntetéssel kellene sújtani. 7. Az állam időnként adhatna amnesztiát (soron kívül büntetés elengedést) az illegálisan itt tartózkodó külföldieknek. 8. Támogatni kellene azt, hogy a külföldiek minél jobban be tudjanak illeszkedni. 9. Olyan külföldiek, akik legalább 5 éve nálunk élnek, de nem képesek beilleszkedni, térjenek vissza a saját hazájukba.

Összegzés

Az adatfelvétel alapján nem egyszerű koherens képet rajzolni a hazai népeség külföldiekkel kapcsolatos attitűdjéről, értékítéletéről, a hazánkban huzamosan ideig élő vagy letelepedett külföldiekhez való viszonyáról. Abban az esetben, ha figyelmen kívül hagyjuk a megkérdezettek véleményét meghatározó,

befolyásoló történelmi tényeket, a változó politikai rezsimeket, az 1990-et megelőző migráció ellenes, majd az azt követő időszak migrációt többé-kevésbé támogató hazai politikai viszonyok hatását, s ha nem vesszük figyelembe a kérdőív nemzetközi jellegéből, valamint a kérdések által sugallt álláspontokból fakadó problémákat, akkor a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos viszonyáról egyfajta, a külföldiekkel szemben megnyilvánuló tartózkodó, elutasító magatartás természetesen megfogalmazható. Kérdés csupán az, hogy az így megrajzolt kép milyen mértékben tükrözi a külföldiekhez kötődő valóságos állapotot, s mennyiben tér el attól, torzítja el azt. Nem az a probléma, hogy az adatfelvétel alapján megfogalmazható következtetéseink nem igen lennének szinkronban egy feltételezett, a külföldiekhez tapadó, kötődő ideál-típusos képpel, hanem az, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján valójában csak töredékesen rekonstruálható a befogadó népesség külföldiekhez való viszonya. Abban az esetben tehát, ha nem vesszük figyelembe a vizsgálat adatai alapján megfogalmazható vélemények, álláspontok korlátozott érvényességét s, ha azt automatikusan és egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos véleményének tekintjük, akkor a valóságos összefüggések feltárása helyett hamis következtetésekre jutunk. Az adatfelvétel segítségével mérhető vélemények korlátjainak ismeretében pedig joggal vetődik fel a kérdés, hogy a használt kérdőív alkalmas-e arra, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján a hazai népesség itt élő külföldiekhez való viszonyát egy koherens nézet-rendszer keretében bemutathassuk.

Említettük, hogy az adatfelvétel kérdéseinek megfogalmazásakor nem a hazai állapotokat, migrációs tapasztalatokat vették figyelembe. Ezt egy nemzetközi vizsgálat esetében természetesnek kell tartani. Ez a probléma elsősorban azokhoz a kérdésekhez kötődik, amikor nem valaminek az ismeretéről (pl. hány külföldi él ma Magyarországon? Vagy, hogy mennyi a külföldiek létszáma ma Magyarországon stb.) kellett a megkérdezettnek „számot adnia”, hanem mint pl. az utolsó két kérdés esetében a kérdéssel kapcsolatos állításokhoz kötődő véleménynyilvánítás volt a megkérdezett „feladata”. Migrációs tapasztalatok hiányában ugyanis a válaszadó véleménye nem az adott állításra reflektál, hanem a külföldiek valóságos szerepétől független összefüggésekre. Ebben az esetben pedig nem egyszerű a vélemények összegzése s az értékelést készítő beállítottságának megfelelően vagy a valóságnál negatívabb, vagy pozitívabb kép megrajzolására van lehetőség. Példaként megemlítenénk a 83. kérdés első, illetve ötödik állítására adott vélemények alapján megfogalmazható következtetéseket. Az első állítással kapcsolatban konkrét ismerete a hazai népességnek nincs. Természetesen a magyar kultúra nem egy monolitikus tömb, ennek ellenére különböző kultúrák hazai együttéléséről nem beszélhetünk. Ennek ellenére az ezzel kapcsolatos állítást a választ adók 37 százaléka utasította el, s 29,6 százaléka támogatta. A közbülső álláspontot elfoglalók aránya 33,4 százalék volt. Annak megfelelően, hogy ezt, a közbülső nézőpontot elfoglalók az állás-

pontját hová soroljuk vagy 70,4 százalékos lesz az elutasítók, vagy 63 százalékos lesz a támogatók aránya. A kérdés ötödik állításával kapcsolatban a megkérdezettnek nem volt szüksége konkrét tapasztalatra, hiszen képletesen szólva arról kellett döntenie, hogy saját „tulajdonát” meg szeretné-e, meg akarja-e osztani másokkal vagy sem. Azoknak az aránya (a közbülső érték nélkül), akik ezzel a lehetőséggel nem kívántak élni 30,5 százalék volt, azoké viszont, akik támogatták az elképzelést 42,2 százalék. Így is, de abban az esetben, ha a közbülső véleményt megfogalmazóknak például csupán a felét számítjuk az állítással egyetértőkhöz, akkor egyértelműen a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos pozitív attitűdjéről beszélhetünk.

A második összefüggés, amiről szólnunk kell az a kérdések főszövegének, illetve az ezekhez tartozó állítások külföldiekhez kapcsolódó pozitív, semleges, vagy negatív attitűdöt sugalló meghatározottsága. Ezek pedig, lényegében mindegy, hogy pozitív vagy negatív irányban, de a megkérdezettek véleményét számos esetben jelentős mértékben és egyértelműen deformálják, torzítják. Erre az összefüggésre a modul utolsó két kérdésének elemzése során részletesen kitértünk.

A következő probléma, amely nem egy esetben már a kérdésre adott válaszok feldolgozhatóságának kérdését is felveti az a tényadatokkal kapcsolatos ismerethiányhoz, s az ebből fakadó nagyfokú bizonytalansághoz kötődik. Ezt a kérdésre nem válaszolók (nem tudja) és a válaszhányok magas aránya tükrözi. A mit gondol?, mi a véleménye? és a mennyi? típusú kérdések esetében (az ország népességszámára vonatkozó kérdés kivételével, mely esetben „csak” 20,7 százalék volt a valamilyen ok miatt nem válaszolók aránya) 50 százalékhoz közeli, vagy azt meghaladó mértékű a válaszhányok aránya. Ennek okait nem ismerjük, valószínűleg összefüggésben van azzal is, hogy hivatalosan 1990-ig nemcsak nem léteztek tekintették a migrációt, hanem a migránshoz, annak szűkebb-tágabb családi, baráti köréhez negatív értékítélet, megbélyegzettség tapadt. E stigmatizáló tényező mellett a migrációval kapcsolatos ismeretek, tudás hiányát fenntartotta az a tény, hogy öt évtizeden át az országot érintő nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatok nem kerültek nyilvánosságra. Ennek következtében pedig paradox módon az lett volna a meglepő, ha a hazai migrációs adatokkal kapcsolatban a megkérdezetteknek többé-kevésbé pontos ismereteik lettek volna.

Annak ellenére tehát, hogy a modul kérdéseire adott válaszok százalékos megoszlása alapján a hazai népesség idegenellenességére következtethetnénk, a fentiekben kifejtett összefüggések alapján mégsem tesszük²⁰. A válaszok alap-

²⁰ A nemzetközi vándormozgalom szereplőivel kapcsolatban pontatlannak és félrevezetőnek tartjuk az *idegenek* kifejezés használatát. Ez a fogalom nemcsak negatív attitűdöt sugall, hanem vonatkozik mindenkire, akit nem ismerünk. Ennek következtében pedig nem lehet egzaktan elkülöníteni a külföldi állampolgárokat és a számomra ismeretlen magyar állampolgárokat vonatkozó értékítéleteket.

ján természetesen a hazai népesség befogadó képességének szintje, külföldiek befogadásával kapcsolatos toleranciájának határai (függetlenül attól, hogy a migráns magyar származású-e vagy sem) kitapinthatók. Ez pedig mind a mai napig szoros kapcsolatban van a korábbi évtizedek idegenellenes, elzárkózó politikájával és az ezen az alapon megvalósult gyakorlattal. Összegzésképpen tehát, anélkül, hogy a korábban megfogalmazottakat megismételnénk az adatfelvétel alapján a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó, fenntartásait megfogalmazó, de a külföldiek értékeit elismerő álláspontját hangsúlyoznánk.

A nemzetközi vándorlás területén bekövetkezett radikális változás szükség-szerűen előtérbe állította a hazai lakosság külföldiekhez való viszonyának kérdését. A 90-es évek közepétől e témakörben készült tanulmányok azonban nem foglalkoznak azokkal az összefüggésekkel, amelyek ezt a viszonyt az első világháborút követően, illetve az elmúlt ötven évben a magyar népesség esetében speciálisan meghatározták. A bevándorlók fogadtatásával kapcsolatban tehát a valóságos helyzetnek megfelelő képet csak akkor tudunk felvázolni, ha azokról a sajátos összefüggésekről, melynek keretében a hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos tartózkodó magatartását értelmezni lehet, nem feledkezünk meg. Ennek, illetve az 1990-es években bekövetkezett elmozdulások ismeretét pedig azért tartjuk fontos, mert ha a hazai migrációs-politika gyakorlat nem találkozik az itt élők többségének egyetértésével, akkor az a befogadó népesség körében csak újabb (kulturális, nyelvi, vallási, gazdasági, foglalkoztatási stb. téren) feszültségeket generál.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Vándorláspolitikai

HUNGARIANS AND FOREIGNERS*Summary*

At the end of 2000 in several West, Central and East European countries surveys were conducted in order to understand the changes in the patterns of family formation and child bearing. These surveys asked the opinion of the respondents about several problems related to the central issues by the help of question modules. This study analyses the answers given with regard to foreigners. On the basis of the survey the author comes to the conclusion that a cautious or in some aspects the overtly excluding attitude against foreigners can be demonstrated in the Hungarian population. But due to the constraints of the survey (as a result of the international character of the investigation the local circumstances have not been taken into account in the formulation of the questions) the attitude of the Hungarian population toward foreigners cannot be analysed systematically within the complete system of views in Hungary.

A KÖRNYEZETEI TÉNYEZŐK VÁNDORMOZGALMAT BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE¹

NÁNÁSI IRÉN

1. A normális-optimális életvitel környezeti feltételeinek megváltozása, az emberi tevékenység globálissá válása

Az ipari társadalom szerveződésével, az emberi tevékenység globálissá válásával alapvetően megváltoztak a környezeti (a természeti, a pszichológiai, a társadalmi) feltételek. A városokban létrejövő munkahelyeken (a manufaktúrában) megszűnik a közvetlen kapcsolat a természettel. Az urbanizáció átalakítja a társas létet, a társas lét atomisztikus szerveződésének irányába hat. Beszűkül a személyes tér, velejárója az agresszió növekedése és a civilizációs betegségek létrejötte. A nagyvárosi életformával összefüggő stressz, elmagányosodás, a természetes társas kapcsolatok szétesése, az általuk nyújtott biztonság megszűnése az immunrendszer egyensúlyának felbomlásához vezethet. Ennek következményei a legkülönbözőbb betegségek az allergiától a különböző fertőzésekig keresztül a daganatos betegségekig. Súlyosítja a helyzetet a nagyvárosok levegőjének nagyfokú szennyezettsége.

Megváltozott az értékrend. Az értékhierarchia csúcsán a nyereség áll, minden alárendelődik a pénzszerzésnek. A természet és az épített környezet szépsége nem érték, ahogyan az egészség sem az. Megőrzéséért semmit nem tesz az emberek nagyobbik hányada. Az orvoslás a tüneti kezelésre, a gyógyításra és nem a megelőzésre orientált. Az egészség megőrzése, illetve sok esetben a gyógyítás szempontjából is a legfontosabb tényezők: a (tiszt) környezet, a táplálkozás, a mozgás és a tolerancián, odafigyelésen alapuló társas kapcsolatok.

A természeti környezet soha nem látott mértékben károsodott. Az ember egyre nagyobb területet von be a gazdaságba. Ennek egyik következménye a fajdiverzitás csökkenése, ami veszélyezteti az emberi lét természetes alapját, a bioszféra egyensúlyát. A meg nem újuló természeti erőforrások mennyisége gyors ütemben csökken. A mezőgazdaság, az ipar, az energiatermelés, a közlekedés az utóbbi 300 évben növekvő mértékben szennyezi a környezetet, a szennyezés mértéke a XX. században radikálisan emelkedett, beleértve a kibocsátott anyagokat és a hulladékot. Az emberi tevékenység által okozott károsodás

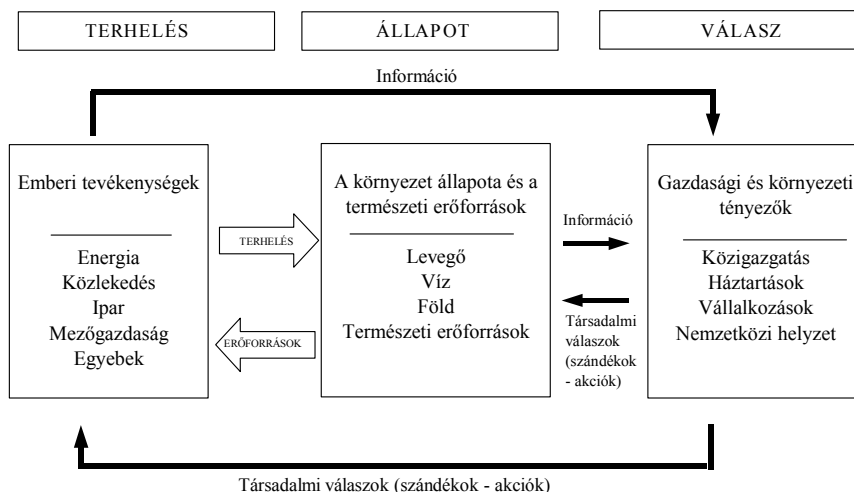
¹ A tanulmány a NKFP-5/175/2001 projekt „A kistérségeket érintő belföldi és nemzetközi vándorlások” című 4. számú programja keretében készült dolgozat rövidített változata.

dások visszahatnak a gazdaságra, ezáltal befolyásolják a megélhetési lehetőségeket, valamint egészségkárosodást idézhetnek elő. Külön figyelmet érdemel az üvegházgázok kibocsátása, amely globális klímaváltozást okoz, ez érzékenyen érinti Magyarországot is (lásd alább a vándorlás lehetséges környezeti tényezői című fejezetet).

2. A környezeti mutatók vizsgálata

A globális problémák (környezeti problémák) felismerése és szisztematikus vizsgálata a múlt század hatvanas éveiben kezdődött, a 90-es évek fordulatot hozott. A fejlett országokat tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) Tanácsa által 1991. január 31-én elfogadott „Ajánlásban” a tagországok kormányai megállapodtak abban, hogy nemzetközi szinten biztosítják a tárgyilagos és összehasonlítható környezeti statisztikát és információkat (kétévenkénti OECD Környezeti Adattár). Az egyik cél a tagországokban a környezet állapotára vonatkozó adatok összegzése, nemzetközi összehangolása. Valamint a társadalom környezeti információk iránti igényének kielégítését szolgálja és felhasználhatók a környezetpolitikák összehangolásában és fejlesztésében.

1. A környezeti adatok OECD-alapkészletének rendszere The system of OECD basis of environmental data

Az adatok nagyobbik hányada a környezetállapotra vonatkozik, tartalmazza a környezeti terhelést okozó gazdasági tevékenységet, a környezetvédelmi irá-

nyitás gazdasági és jogi eszközeit, valamint a környezetvédelmi ráfordításokra vonatkozó információkat (OECD Környezeti Adattár 1999).

*2. A környezeti mutatók
The environmental elements*

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
1. GAZDASÁGI ÉS KÖRNYEZET		
<ul style="list-style-type: none"> - Bruttó hazai termék (GDP) - A bruttó hazai termék termelésének volumenindexe - A bruttó hazai termék változása, ágazati trendek és környezetterhelés - A légszennyezőanyag-kibocsátás és a GDP szétválása - Gazdasági aktivitás, bruttó hazai termék, beruházás - Beruházások folyó áron - Bruttó hozzáadott érték ágazatok szerint, folyó áron - Energiamérleg - Energiahordozó-források szerkezete - Közúti gépjárműállomány - Egyéb közúti gépjárműállomány - Személyszállítás - Áruszállítás - Nemzetközi idegenforgalom - Nemzetközi idegenforgalom havonként - Külföldi közvetlen beruházások - Halmazott külföldi közvetlen beruházások a GDP százalékában - Egy főre jutó halmazott külföldi beruházások 	<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> - A Központi Környezetvédelmi Alap bevételei és kiadásai - A környezetvédelmi beruházások teljesítményértéke és üzembe helyezett értéke célok szerint - A környezetvédelmi beruházások teljesítményértéke rendeltetés szerint - Kiemelten kezelt támogatási célok
2. ÉGHAJLATVÁLTOZÁS		
<ul style="list-style-type: none"> - Széndioxid kibocsátás források szerint - Antropogén eredetű metánkibocsátás források szerint - Az antropogén eredetű metánkibocsátás alakulása - Dinitrogén-oxid kibocsátás források szerint 	<ul style="list-style-type: none"> - A szén-dioxid koncentráció hosszú távú alakulása K-pusztán - Az évi átlaghőmérséklet hosszú távú alakulása Budapesten 	<ul style="list-style-type: none"> - A háztartási villamos energia, gáz és más fűtőanyagok átlagos ára - Energiatermelés
3. SZTRATOSZFÉRIKUS ÓZONCSÖKKENÉS		
<ul style="list-style-type: none"> - A klórozott szénhidrogének, halonok és az összes halogénezett klórozott szénhidrogének felhasználása - Ózonkárosító anyagok felhasználása 	<ul style="list-style-type: none"> - Az UV-B sugárzás napi összegének évi járása Keszthelyen - A teljes ózontartalom évi átlagának elérése a sokévi (1969–1991) átlagtól Budapest fölött - A teljes ózontartalom Budapest fölött 	

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
4. EUTROFIZÁCIÓ		
- Tényleges műtrágya-felhasználás	- Az oldott oxigén éves átlaga a főbb folyókban	- A vízvezeték-hálózatra és a közcsontra-hálózatra csatlakoztatott lakások aránya
- Műtrágya- és szervesműtrágya-felhasználás	- A biológiai oxigénigény éves átlaga a főbb folyókban	- Az egy kilométer vízvezetékre jutó közcsontra hossza
- Állatállomány	- Az összes foszfor évi átlagos koncentrációja a főbb tavakban	
- Szennyvízelvezetés és -tisztítás	- Az összes nitrogén évi átlagos koncentrációja a főbb tavakban	
- A közcsontrán elvezetett szennyvíz mennyisége	- A biológiai oxigénigény éves átlaga a főbb tavakban	
- III. tisztítási fokozattal tisztított szennyvíz mennyisége		
- A szennyvíztisztítás alakulása		
- A Balaton összes foszforterhelése		
- A Balaton összes nitrogénterhelése		
5. SAVASODÁS		
- Kén-dioxid kibocsátás források szerint	- A csapadékvíz pH-ja, szulfát- és nitrátkoncentrációja K-pusztán	
- Nitrogén-oxidok kibocsátása források szerint	- A kén és nitrogén nedves ülepedésének alakulása K-pusztán	
- Antropogén eredetű ammónia-kibocsátás	- A kén-dioxid és nitrogén-dioxid koncentráció alakulása K-pusztán	
6. TOXIKUS ANYAGOK SZENNYEZÉSE		
- Nehézfémek kibocsátása I.	- A levegő ólomkoncentrációja	- A benzin átlagos ólomtartalma
- Nehézfémek kibocsátása II.	- A főbb folyók kadmiumkoncentrációja	- Az ólmozott és ólommentes benzin felhasználása
- Ólomkibocsátás források szerint	- A főbb folyók krómkoncentrációja	
- Növényvédő szerek értékesítése	- A főbb folyók ólomkoncentrációja	
- Növényvédő szerek felhasználása	- A főbb folyók rézkoncentrációja	
- Növényvédő szerrel kezelt terület		
7. A TELEPÜLÉSI KÖRNYEZET MINŐSÉGE		
- Városok és községek száma	- Nitrogén-dioxid koncentráció	- Városok közhasználatú zöld területei
- Népség településméret szerint	- Kén-dioxid koncentráció	- A városi zöldterületek gondozottsága
- Szilárdanyag-kibocsátás források szerint	- Üledék és szálló por koncentráció	- Városi parkok
- A nem-metán illékony szerves vegyületek kibocsátása források szerint	- Az ózonkoncentráció alakulása a Phare-monitorállomásokon	- Zaj- és rezgésbírás folyó áron
- Lakásállomány és közműellátás	- Az ózonkoncentráció határérték túllépése a Phare-monitorállomásokon	- Zaj- és rezgésvédelmi beruházások ágazatok szerint
- A háztartások vízfogyasztása és vízellátása	- A különböző zajterhelésű lakásokban élő népesség	- A települési hulladék gyűjtése
- Nappali zajterhelés a főutak mentén		- Egyes árúk és szolgáltatások évi átlagos díja
- Éjszakai zajterhelés a főutak mentén		
- A határértéket 5dBA-nál nagyobb mértékben túllépő üzemek száma		

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
8. BIOLÓGIAI ÉS TÁJI SOKFÉLESEG		
- Földterület földhasználati kategóriák szerint - Halastavak felülete - Haltermelés - Természetes vízi halászat és horgászat - Nagyvadállomány - Apróvadállomány	- Veszélyeztetett növény- és állatfajok	- Védett területek - Védett növény- és állatfajok - UNESCO Bioszféra Rezervátumok - Nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek - A veszélyeztetett növény- és állatfajok nemzetközi kereskedelméről szóló Washingtoni Egyezmény (1973) hatálya alá tartozó védett fajok - Kilótt nagyvad - Kilótt apróvad
9. HULLADÉK		
- Hulladékkeletkezés ágazonként - Települési szilárd hulladék elszállítása - Települési folyékony hulladék elszállítása - A keletkezett veszélyes hulladék mennyisége - A veszélyes hulladék mennyisége eredet szerint - A települési hulladék összetétele - A települési hulladék összetétele Budapesten	-	- Az elszállított települési hulladék ártalmatlanítása - A folyékony települési hulladék elhelyezése és ártalmatlanítása - A nem veszélyes termelési hulladékok mennyisége hulladékcsoportonként, további sorsuk szerint - Kereskedelmi hulladékvédelem helyeken gyűjtött hasznosítható hulladék mennyisége - A felhasznált és átadott ipari termelési hulladék mennyisége anyag típusok szerint - Az 1000 t/év kapacitást meghaladó veszélyeshulladék-égetők
10. VÍZKÉSZLETEK		
- Vízkivétel források szerint - Vízellátás a felszín alatti vizekből, típus szerint - A szennyvíz mennyisége - A felszíni vizekbe vezetett szennyvizek megoszlása gazdasági ágazonként - A felszíni vizekbe vezetett szennyvíz mennyisége vízgyűjtők szerint	- Megújuló vízkészletek	- Szennyvíztisztító telepek tényleges terhelése - A vízvezeték- és közcsatorna-hálózat hossza - A közcsatorna- és szennyvízcsatorna-hálózat hossza - Víz- és csatornadíj - A közcsatornás gyűjtött szennyvíz tisztítása és a rendelkezésre álló tisztító kapacitás - Szennyvizek tisztítása ágazatok szerint

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
11. ERDŐVAGYON		
<ul style="list-style-type: none"> - Fakitermelés - A véghasználat, éves folyónövedék és élőfakészlet alakulása 	<ul style="list-style-type: none"> - Erdőterület - A lombos erdők egészségi állapota a levévesztés alapján fafajonként - A fenyőerdők egészségi állapota a levévesztés alapján fafajonként - Levévesztés 	<ul style="list-style-type: none"> - Az erdőgazdálkodás fött mutatói - Erdőtelepítés, fásítás és pótlás - Erdőfelújítás - Erdőterület nagysága erdőtulajdonosok szerint
12. TALAJ		
<ul style="list-style-type: none"> - Földterület földhasználati kategóriák szerint 	<ul style="list-style-type: none"> - Talajpusztulás - Kedvezőtlen adottságú szántóterületek 	<ul style="list-style-type: none"> - Talajjavítás - Állami támogatásból megvalósult meliorációs beruházások
13. TÁRSADALOM ÉS KÖRNYEZET		
<ul style="list-style-type: none"> - Népesség korcsoportok szerint - Gazdaságilag aktív népesség - A háztartások egy főre jutó éves nettó jövedelme decilisenként - A fogyasztás szerkezet - Háztartások egy főre jutó kiadásai rendeltetés szerinti bontásban jövedelmekategóriák (kvintilisek) szerint - Egyes tartós fogyasztási cikkek 100 háztartásra jutó állománya 	<ul style="list-style-type: none"> - Foglalkoztatottak aránya ágazatonként - Foglalkoztatottak száma ágazatonként - A születéskor és 60 éves korban még várható élettartam - A krónikus hörghurutos megbetegedések alakulása 	<ul style="list-style-type: none"> - Az aktív internetezők összetétele településtípus szerint - Az aktív internetezők összetétele iskolai végzettség szerint - A lakossági tájékoztatás témakörök szerinti megoszlása - Környezetvédelmi témák a magyar sajtóban - Közvélemény-kutatás (Magyarország-értéktér kor szerint) - Környezet- és természetvédelmi közigazgatási perek - Közigazgatási perek tárgyi megoszlása - A Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség közigazgatási perei - A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek számának alakulása - Környezetvédelmi nonprofit szervezetek bevételei folyó áron - A környezetvédelmi nonprofit szervezetek megoszlása a kommunikációs eszközök rendelkezésre állása szerint
14. NEMZETKÖZI KITEKINTÉS		
<ul style="list-style-type: none"> - A bruttó hazai termék (GDP) alakulása - Hazai energiatermelés - Egy főre jutó összes végső energiafogyasztás - GDP egységre jutó összes végső energiafogyasztás - Közúti gépjárműforgalom - Kén-oxidok kibocsátása - Egy főre jutó kén-oxid kibocsátás - Szén-dioxid kibocsátás - Egy főre jutó szén-dioxid kibocsátás - Nitrogén-oxidok kibocsátása - Egy főre jutó nitrogén-oxid kibocsátás - Felszín alóli vízkivétel - Egy főre jutó felszín alóli vízkivétel - Felszíni vízkivétel 	<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> - Közüemi szennyvíztisztító telepek száma - A közüemi szennyvíztisztító telepek rendelkezésre álló kapacitása - Szennyvíztisztító telephez csatlakoztatott lakosság aránya

TERHELÉS	ÁLLAPOT	VÁLASZ
<ul style="list-style-type: none"> - Egy főre jutón felszíni vízkivétel - Erdővagyon és fakitermelés I. - Erdővagyon és fakitermelés II. - A veszélyes hulladék mennyisége, nemzeti osztályozás alapján - Egy főre jutó veszélyes hulladék mennyisége, nemzeti osztályozás alapján - A települési hulladék mennyisége - Egy főre jutó települési hulladék mennyisége 		

Megjegyzés: A vastag betű és árnyékolás a környezeti mutató OECD-alapkészlethez tartozását jelöli. (Magyarország környezeti mutatói 2000.)

Az 1980-as évek végétől Magyarországon is egyre nagyobb az igény a környezet állapotára vonatkozó információk iránt. Ez az igény felerősödött a rendszerváltás után. Az első jelentés 1994-ben jelent meg, majd az 1995-ben elfogadott környezetvédelmi törvény lerakta a kormányzati szervek által elvégzendő rendszeres jelentések jogi alapjait. Magyarország 1996-ban az OECD tagja lett, bekapcsolódott a környezeti mutatók fejlesztésébe. Az 1997-ben jóváhagyott Nemzeti Környezetvédelmi Program széles körű állapotelemzésen nyugodott. 2000-ben a Környezetvédelmi Minisztérium megjelentette a „Magyarország környezeti mutatói” című kiadványt, amely a hagyományos környezeti elemek és a hatás elemzése mellett a komplex környezeti témák bemutatására is kiterjed, valamint vizsgálja a gazdaság és a környezet összefüggéseit a „Környezeti Adatok OECD-alapkészletének rendszerét figyelembe véve. A kiadványban szereplő adatok zömében az ország általános állapotára vonatkoznak, a területi sorok ritkák, így a belföldi vándorlás vizsgálatában kevésbé használhatók.

3. A kistérségi vándorlás lehetséges motiváló környezeti tényezői, ezek egymáshoz való viszonya, különös tekintettel a humánökológiai (természeti, pszichológiai, társadalmi és környezeti) faktorokra

3.1 A problémák tudatosítása

Ahhoz, hogy a környezeti tényezők a vándorlók motívumrendszerének elemei legyenek, tudatosulniuk kell. A tudatosulásnak több csatornája van. Elvileg a család lenne a legfontosabb az egyedfejlődés kritikus korszakai miatt, de nem tölti be ezt a funkciót. A nagyszülői, szülői generáció olyan korszakban nőtt föl, amelyben sem a természeti környezet, sem a kulturális örökség, sem az ember (nem csak az egészsége) nem volt érték. Így a közoktatás, beleértve az óvodát is, és a felsőoktatás játszik döntő szerepet a tudatosításban. A rendszerváltás előtt a környezeti nevelés nem volt a hivatalos oktatási programban. A felsőok-

tatásban 1989-ben kezdődött a természetvédelemmel, környezetvédelemmel, egészségvédelemmel kapcsolatos tanár-továbbképzési, ill. szakember-továbbképzési programok szervezése. Mára csaknem minden felsőfokú intézményben futnak ilyen programok nem csak a továbbképzésben, hanem az alapképzésben is. Nem mondható ez el a közoktatásról, az iskolák nagyobbik hányadában, feltételek híján (erre kiképzett pedagógus) nincs vagy nagyon szegényes a környezeti nevelés, noha vannak nagyon jó iskolák, nagyon jó programokkal. Megjegyezve azt, hogy a közoktatásnak környezeti nevelés címszó alatt (helyesebb lenne az ökológiai nevelés fogalma) nem csak a környezetvédelem, természetvédelem, esetenként az egészségvédelem fontosságát kellene tudatosítani, hanem a normális-optimális életvitelre (egyedfejlődésre) vonatkozó ismereteket is, mert ezek szervesen összetartoznak.

A tömegkommunikációnak (legnagyobb hatású a televízió) felemás a szerepe. Sajnálatos módon sokkal erősebb a negatív hatása, mint a pozitív. Vannak ugyan a természet-, a környezet- és az egészségvédelemmel kapcsolatos műsorok, de a műsoridő zömét a pazarló és egészségtelen fogyasztás, az agresszió, a teljesen abnormális emberi viszonyok reklámozásával kapcsolatos adások teszik ki. A filmek tetemes hányada és a reklámok azt a fogyasztói modellt népszerűsítik, amelynek a XX. század 30-as éveitől napjainkig soha nem látott mértékű természet- és önpusztítás a következménye. Sajnálatos módon, az esetek többségében, sem a család, sem az iskola nem képes közömbösíteni ezt a negatív hatást. Ezzel is összefügg az, hogy az emberek egy része a környezeti problémák és következményeik „kiküszöbölésére” álmegoldást választ, a vándorlást. Zömében álmegoldás, mert az otthagyt területen a problémák megmaradnak, a célterületen pedig, éppen az odavándorlás miatt, létrejönnek (lásd Budapest és az agglomerációja viszonyát).

3.2 A vizsgálódás nehézségei

Nem csak a környezeti problémák tudatosulásával kapcsolatban vannak nehézségek, hanem a mutatók vizsgálatával kapcsolatban is. A múlt század 90-es éveiben bekövetkezett pozitív változás ellenére nem kielégítő a környezeti mutatók vizsgálata, ill. a meglévő információk hozzáférhetősége, nyilvánosságra hozatala. Ennek több oka van, ezek egyike szemléleti. A politikusok, a gazdasági szakemberek nagyobbik hányada (nem csak Magyarországon) szembeállítják a nyereséges termelést és a környezetvédelmet. A környezetvédelmi beruházásokat nyereségcsökkentő tényezőknek tekintik, mert rövidtávban és egy tényezőben (nyereség) gondolkodnak. Számításaikból kimaradnak a környezet-szennyezés okozta károk helyreállításának költsége, az egészségkárosodással összefüggő költségek stb.

A lakosság körében is lényegesek a szemlélettel, értékrenddel összefüggő tényezők, mind a környezetkárosodás és az egészségkárosodás megelőzését, mind a vándorlást illetően. A károsodás megelőzésének feltétele a humánökológiai szemlélet, amibe szervesen beletartozik az önismeret (a normális-optimális életvitel/egyedfejlődés adekvát környezeti feltételeinek az ismerete, ebben a tekintetben nagyon rossz a helyzet, a test felépítéséről, működéséről, valamint a lelki folyamatokról rendkívül szegényes minden korosztálynak a tudása), a környezeti problémák széles spektrumának, okainak, hatásának az ismerete, az egészség értéként kezelése. Elsősorban a már megtapasztalt károsodás (pl. az épületek rongálódása, egészségkárosodás stb.) az, ami cselekvésre készíteti az embereket. Nagy forgalmú helyeken tiltakoznak a lakóházak falainak repedezése miatt, de kevésbé vagy egyáltalán nem érdekli az emberek többségét a halláskárosodás.

Probléma az is, hogy a vizsgálatokban a faktorok mérhetősége alapkritérium (határértékek). Pedig legalább ilyen fontosak a nem mérhető tényezők: a közösségi kötődés, a stressz, érzelmi kötődés a lakóhelyhez. Ez utóbbi elsősorban idős emberek körében gyakori és vándorlás ellen ható tényező, háttérbe szorítja, pl. a környezetszennyezéssel összefüggő problémákat. E tényezők az egészségkárosodás szempontjából legalább olyan fontosak, mint a betegségeket okozó fizikai, kémiai hatások, mert az immunrendszer egyensúlyi állapotára hatva, érzékennyé teszik a szervezetet a fizikai, a kémiai és a mikrobiológiai szennyezőkre, gyengítik a szervezet ellenálló képességét.

A környezeti mutatók, ill. e mutatók hatásainak vizsgálata költséges és nehéz. Pedig nagyon fontos többek között azért, mert Magyarország lakosságának egészségi állapota nagyon rossz. Mutatják ezt a halálozási adatok. A halálozások 85–90%-át a keringési betegségek, a daganatok és az emésztőszervi betegségek teszik ki. A természeti és az épített környezet tényezői és az egészség közötti kapcsolat eléggé ismert. A károsító hatások azonosítása, az okok-okozat közötti összefüggés felderítése, ezek soktényezős volta miatt, nagyon nehéz. A jelenlegi ismereteink szerint a halálozás okai között 10–12%-ban felelős a környezet, a környezetszennyezés 4–6%-ra tehető (Magyarország környezeti mutatói 2000). Véleményünk szerint mindkét esetben nagyon problematikus a becslés, mert a vizsgálatok a mérhető környezeti faktorokkal számolnak (pl. a levegő szennyezettsége), pedig amint már volt róla szó, a nem mérhetők legalább ilyen fontosak. Eltekintve az örökletes genetikai rendellenességektől, minden betegség összefügg a fizikai (itt a nem pszichikait, a nem társadalmi jelenti), a pszichológiai és a társadalmi környezettel. A betegségek túlnyomó többsége pszichoszomatikus. A karteziánus tudományokon nyugvó mai nyugati orvoslás, amely felszabdálja, és gépként kezeli az embert, „feledkezik” meg erről a fontos tényről.

Nehezíti a vizsgálatot és a tudatosítást az, hogy a környezeti tényezők általában alacsony szinten, kis koncentrációban, de hosszantartóan fejtik ki hatásu-

kat. A lakó- és a munkahelyi környezet számos szennyező anyagot tartalmaz, amelyek különböző károsodásokat okoznak, így az egyes megbetegedések okaiként nehéz ezeket azonosítani.

3.3 A vándorlás lehetséges környezeti tényezői

A vándorlás a környezeti tényezők szempontjából meglehetősen ellentmondásos folyamat, mind irányát, mind a vándorlókat, illetve a motívumrendszerben elfoglalt helyét illetően.

I. Alapvető motiváló tényező a *megélhetés* (a munkalehetőség, a lakáslehetőség).

II. Ezt követik a *szolgáltatások*: iskoláztatás, orvosi ellátás, bevásárlási lehetőségek, kommunális ellátottság, közlekedés, közbiztonság, sportolási, kulturális lehetőségek.

III. A *környezeti tényezők* (ma ezen elsősorban a fizikailag, kémiaiilag szennyezett környezetet értik, de ez előreláthatólag bővülni fog, lásd később). A környezeti tényezők a megélhetést és a szolgáltatásokat követve játszanak, játszhatnak szerepet a vándorlásban. Eltekintve azoktól az esetektől, amikor bizonyos környezeti tényezők károsítják az egészséget, pl. súlyos allergiát okoznak. Szeged jó példa erre: földrajzi helyzeténél fogva viszonylag alacsony a levegő páratartalma. A finom homok, a környezetszennyezésből származó szálló por, a kén-dioxid és az alacsony páratartalom légúti megbetegedéseket, allergiát okoz. Három különböző szennyezettségű, a gyermekszakrendeléshez tartozó körzetben vizsgálták a gyermekpopuláció légúti betegségeinek a számát (Fodré, 1982). A légúti megbetegedések havi száma mindhárom helyen a kén-dioxid és a hőmérséklet havi értékeit követte. Kisgyerekes családok, ahol a gyerekek fokozottan érzékenyek ezekre a környezeti tényezőkre, kedvezőbb mikroklímájú, tisztább levegőjű régióba költöztek (pl. Mór, Sopron).

1. Az elkövetkezendő 10 évben feltehetően folytatódni fog és megerősödik a *természettel való közvetlen kapcsolat felértékelődése, a természeti környezet szépsége iránti igény*, ill. az épített környezet szépsége iránti igény is (eltekintve az újjazdagok egy részének hivalkodó ízléstelenségétől). Ebben alapvető szerepet játszik az, hogy a felső- és a közoktatás egyre szélesebb körben közvetíti ezeket az értékeket. Így a felnövekvő generációk számára újra létszükségleté, az életforma részévé válhatnak ezek a tényezők.

2. A zsúfolt nagyvárosok beszűkítették a *személyes teret*. A lakások kis mérete, egymástól való elszigetelődése, az 1 főre jutó laktér szűkös volta stresszhatást vált ki, amely a civilizációs betegségek egyik alapvető oka az immunrendszeren keresztül kifejtett hatása miatt. Megjegyezve azt, hogy a régebbi falusi házak, amelyekben több generáció élt együtt, nem biztosítottak nagyobb lakóteret egy-egy főre, de ellensúlyozta ennek a hatását a családi ház-

hoz kapcsolódó udvar és kert, ami bőven kielégítette a személyes tér iránti igényt és közvetlen kapcsolatot jelentett a természettel. Nem beszélve arról, hogy a több generációs közösségi kötődés szinterei voltak, egyfajta biztonságot nyújtottak a családtagok számára.

3. A személyes tér beszűkülése és a *közösségi kötődés* szétesése (ezekkel együtt a civilizációs betegségek megjelenése) szorosan összefüggnek. A közösségi kötődéssel kapcsolatban a 90-es években két új, egymásnak ellentmondó tendencia jelent meg. Mindkettő szerepet játszhat a vándorlásban, mind a településeken belül, mind a város és az agglomeráció között. Mindkettő a magas vagy kiemelten magas jövedelműek körében tapasztalható és kiegészül a tiszta, szép természeti környezet iránti igénnyel. Az egyik a közösségi kötődés ellenható tendencia, amely elsősorban a kiemelten magas jövedelműek körére jellemző. Ez a másoktól való elkülönülés önálló villában, vagy a nem lakótelep jellegű magas kerítéssel, biztonsági őrrrel védett luxus lakóparkokban, a szélsőséges társadalmi polarizáció megnyilvánulásaként. Megjegyezve azt, hogy a nem luxus lakóparkok zömének létesítése sokkal inkább a nyereségszerzés eszköze, mintsem a tiszta, szép természeti környezet elérésének lehetősége. Sokban hasonlítanak a korábban épült lakótelepekhez, csak más az építési technológia. Az elkövetkezendő 10 évben ez a tendencia (a kiemelten magas jövedelműek elkülönülése) valószínű növekedni fog. A közösségi kötődés felértékelődését jelzi a másik tendencia, amely elsősorban a magas jövedelműek körében tapasztalható. A közösségi kötődés mellett számukra fontos a tiszta, szép természeti környezet és a tágas tér. Új jelenséggé kibontakozóban van a többgenerációs (3, 4) családok, önálló lakással rendelkező nemzedékek összeköltözése. Eladják a több szobás önálló lakásukat, építenek egy több szintes családi házat. Budapest esetén zöldövezetben vagy a főváros vonzáskörzetében. Ez utóbbi esetben fontos a munkahely elérhetősége. Minden családnak megvan az önálló lakása és önálló a háztartása. Tehát nem a hagyományos több generációs nagycsalád szerveződik újra, amelyben a nemzedékek egy háztartásban éltek, amelyben nagyon erősek voltak az alá-fölérendeltségi viszonyok, szigorú volt a hierarchia. Ezen újraszerveződés legfontosabb motiválójá a közösségi kötődés, az önállóság megtartásával. Ez a forma szabadságot és biztonságot nyújt, valamint szükség esetén egymásról való gondoskodást.

Ma még a lakosság kis hányadát érinti ez a folyamat. Ennek két okcsoportja van:

a) a megélhetés, a közös családi ház nagyon költséges. Áthidaló megoldás az, amikor a nemzedékek egymás közelébe költöznek (egy társasházba, egy utcába, egy kerületbe).

b) Az ipari társadalom atomizált világában, ahol az „önmegvalósítás”, az egyéni érdek maximális megvalósítása a cél, nem érték a hagyományos közösségi kötődés, a kooperáció. Nem alakulnak ki ezen együttélési formához szükséges képességek: a kölcsönös alkalmazkodás, a tolerancia, a konfliktuskeze-

lésnek a szolid, emberséges módjai. Pedig hosszabb távon fontos lehet az együttélésnek ez a módja. Kimutatható egy globális öregedési folyamat, amely Magyarországot is érinti. A probléma megoldása társadalmi és családi szintű. Biztosítani kell mind a gazdaságban, mind a családban az idős generáció számára az értelmes és hasznos élethez a feltételeket. Kézenfekvő, hogy ezek egyike az utódgondozásban való folyamatos és aktív részvétel. Ez történelmileg jól bevált forma.

A több generáció együttélése megoldást jelenthet még egy problémára, ez a „gyes-depresszió”, amely elsősorban a közösségi kötődés hiányára, és az ezzel is összefüggő értékzavarra vezethető vissza. (Az „önmegvalósító” amerikai életforma átvétele, a gyermeknevelés társadalmi szintű elértéktelenítése mutatja ezt az értékzavart). A „gyes-depresszió” megnyilvánulásának ismert mindkét formája. Az egyik a prostitúció, a gyesen lévő kismamák egy része „unalom-űzőként” szexuális szolgáltatást nyújt. A másik a csoportos gyilkosság, amikor az anya megöli gyermekeit, majd maga is öngyilkos lesz. (Amint a közelmúlt szomorú eseménye mutatja, depressziós állapotban a csoportos gyilkosságot az apa is elkövetheti, amennyiben a család összetartása, a gyerekek nevelés jórészt az ő feladata.) A stabil, több generációs közösségi kötődés esetén ez nem igen fordul elő, mert a konfliktusok ellenére biztonságot nyújt és megoszlik a felelősség. Az ember társas lény, életének szerveződése a társas léten nyugszik. Ennek sérülése, szétesése okozza a legsúlyosabb pszichés zavart. Kutatók körében eléggé ismert az, hogy még a XX. században is a természeti népeknél a legsúlyosabb büntetés a kiközösítés. Ez olyan súlyos pszichés teher, hogy rövid időn belül a kiközösített halálával jár.

A vándorlásnak az a formája, amelyben a közösségi kötődés felértékelődik, az elkövetkező 10 évben, de még inkább az azt követő évtizedekben valószínű felerősödik. Ez egy hosszabb távú folyamat, mert a szemlélet és az értékrend megváltozása a feltétele és ez igen lassan módosul. A folyamat ellen hat a televízió által közvetített, már jelzett, ellentendenciát képviselő értékrend.

4. A vándorlást motiváló tényező lehet a *zaj*. A levegő szennyezettségével együtt a zajt szokás káros környezeti tényezőnek tekinteni, mert jól mérhető, pontosan megadható a határértékek (*Nagy és mtsai, 2000*). Legfontosabb zajforrás a közúti közlekedés. De szerepet játszhat a légi közlekedés, bizonyos munkahelyek, valamint a zenés szórakozó helyek zajhatása és a társas házakban másokra tekintettel nem lévők rendszeres és tartós hangoskodása.

5. A *levegő szennyezettsége* a legfontosabbnak tartott környezeti tényező, amely a vándorlásban szerepet játszhat, elsősorban az egészségkárosító hatása miatt. A levegőszennyezés fő forrásai fontossági sorrendben: a közlekedés, a tüzelőanyagok égetése, hulladékégetés, ipari folyamatok, oldószerek párolgása.

A legfontosabb szennyező anyagokat, az alábbi táblázatok foglalják össze (*Papp-Kümmel, 1992*):

3. Antropogén porok forrásai, fajtái és fő alkotórészei
Sources, types and main elements of anthropogeneous dust

Forrás	Fajta	Fő alkotórészek
energia-előállítás	pernye, korom	SiO ₂ , 2 CaO · SiO ₂ , CaO, CaSO ₄ , CaCO ₃ , szén, kalcium-aluminátok
szénfeldolgozás fémkohászat kémiai porok	szénpor szálló por ipari porok	szén fém-oxidok, fémek, adalékanyagok, ércpor szulfát, klorid, foszfát, kokszipor, CaO, fém-oxidok, műanyag szemcsék
építőanyag-ipar üvegipar közlekedés	szálló por szálló por szálló por	cement, mész, salakrészecskék kvarc, szilikátok, fém- és nemfém-oxidok olaj-, korom- és gumimaradványok, szénhidrogén aeroszolok, ólomvegyületek
mezőgazdaság	műtrágya-, termény és tápanyag szálló port	műtrágya, növényvédő szerek
fafeldolgozás textilipar	fűrészpor a szálanyagok pora	cellulóz pamut, műanyag

4. Az atmoszféra fémszennyezésének forrásai és hatásuk
Sources and effects of metallic pollution of the atmosphere

Fém	Forrás	Hatás
Ni	ásványolaj- és szénfeldolgozás	belégzés esetén karcinogén hatás
Be	szénfeldolgozás, nukleáris technológia	akut és krónikus mérgezés
B	szénfeldolgozás, üveggyártás	nagyobb koncentrációk esetén mérgező
As	szénfeldolgozás, biocidok és detergensek előállítása	mérgező
Se	szén- és kénkémia	mérgező és karcinogén hatás
Hg	kémiai ipar, elektrotechnika	erősen toxikus
V	ásványolajipar, kémiai ipar (katalizátorok)	mérgező
Cd	szénfeldolgozó ipar, nemvasfémek metallurgiája	enzimblokkoló hatás
Pb	közlekedés, festékek	krónikus mérgezés
Cu	füstgázok, fémkohászat	mérgező
Mn	bányászat, ipar	
Cr	galvántechnika	karcinogén (Cr(VI))
Ag	fényképészet	bőrelszíneződés
Zn	kohászat, füstgázok	a biológiai rendszerek működéséhez alapvetően szükséges, nagyobb koncentrációk esetén káros

5. Az atmoszférába jutó gázok forrásai és hatásuk
Sources and effects of gases got into the atmosphere

Gáz	Forrás	Globális emisszió (Mt a ⁻¹)	Antropogén hányad %	Hatás
CO ₂	légzés, mineralizáció, energiatermelés	870 000	2	melegházhatás
SO ₂	energiatermelés	390	53	H ₂ SO ₄ -képződés, aeroszolok, redukáló füstköd, savas ülepedés
NO _x	energiatermelés, közlekedés	170	33	az atmoszféra folyamatainak meggyorsítása, önfogyás, oxidáló füstköd, savas ülepedés
flour-klór-metánok	hűtőközeg, hajtógáz	0,6	100	melegházhatás, ózonfogyás
CO	égésfolyamatok, szénhidrogén-oxidáció	700	210	ózonfogyás, a troposzféra folyamatainak megzavarása
CH ₄	mezőgazdaság, földgázfeldolgozás	350	16	melegházhatás
nagyobb molekula-tömegű szénhidrogének	ásványolaj-feldolgozás, véggázok	1000	6	ózonfogyás
NH ₃	ipar, mezőgazdaság			melegházhatás, aeroszol-képződés
N ₂ O	denitrifikációs folyamatok (műtrágya)	25	10	melegházhatás, ózonfogyás a sztratoszférában

A levegő szennyezettségének ismerete nagyon fontos, mert számítások szerint (Várkonyi és Bejezi, 1987) a légúti megbetegedések 25%-át és a keringési-ek 20%-át, évi 2200 kórházi ágy elfoglalását, minden 24. rokkantságot és 17. halálesetet a szennyezett levegő okozza. 1993-ban a légúti betegségek a keresőképtelenséget okozó betegségek 13,7%-át tették ki (Csorba, 1994). 1994 óta nem javult a helyzet.

Magyarország levegőszennyezettsége Európához képest közepesnek mondható. Az ország legsűrűbben lakott részei, legnagyobb települései terheltek leginkább. A települések levegőjének szennyezettségét a szennyező anyagok immisziójával vagy emissziójával lehet becsülni. Magyarországon az ÁNTSZ (1991-ig a KÖJAL) hatáskörébe tartozó Regionális Immisszióvizsgáló Hálózat (RIV) 1974 óta működik, egységes, szabványozott módszerekkel, településenként legalább 3 állomással (Várkonyi és mtsai, 1997). Az ország 90 településén és 11 régiójában (itt még 73 településen) ellenőrzi a levegő minőségét. A legtöbb településen a kén-dioxid, a nitrogén-dioxid és az ülepedő por mennyiségét mérik.

A 80-as években (*Várkonyi és mtsai, 1987*) a települések mérete alapján az ország területének 11,2%-a (10 500 km²) minősült szennyezettnek, és itt élt a lakosság 44,3%-a (4 700 000 ember). A három mért szennyező anyag által egyidejűleg szennyezett terület az ország területének 3,8%-a volt és itt élt a lakosság 29,9%-a. Ebből csak 2,9% falusi, a többi városi. Összességében az ország városlakóinak a 65%-a élt szennyezett levegőjű területen, 50%-uk mindhárom anyagra nézve szennyezett területen. A *fővárosi és a borsodi régió* volt a legszennyezettebb és az exponált lakosság számát tekintve a legnagyobb. A 90-es években némileg változott a helyzet (*Várkonyi és mtsai, 1994*). A borsodi, a közép-dunántúli iparvidék és a baranyai régió helyzete javult. A kén-dioxid domináns szerepét a nitrozus gázok vették át. A változások oka az ipari termelés visszaesése és a közúti forgalom növekedése, összetételének változása (a kétütemű motorok arányának csökkenése). Országos szinten a nitrogén-dioxid immiszió kissé növekvő tendenciát mutat. Az ülepedő por esetében 10 városnál volt magasabb az éves immisziók átlaga, mint az éves határérték, és további három városban volt magasabb a nem fűtési félévek átlaga (Dunaújváros, Várpalota, Kecskemét, Vác, Tatabánya, Dorog, Ajka, Ózd, Békéscsaba, Székesfehérvár, Miskolc, Zalaegerszeg és Szolnok).

Az 1993–95 közötti években (*Kertész és mtsai, 1996*) a három legszennyezettebb város kén-dioxid alapján: Sajószentpéter, Ózd és Miskolc volt (a legtisztább nagyváros Veszprém), nitrogén-dioxid alapján Budapest, Zalaegerszeg és Székesfehérvár (a legtisztább nagyváros Szekszárd), ülepedő por alapján pedig Dunaújváros, Kecskemét és Békéscsaba. A szennyezett minősítésű települések száma a korábbi 23-ról 7-re csökkent, a mérsékelten szennyezetteké 61-ről 69-re nőtt, a megfelelők száma 17-ről 25-re nőtt. A szennyezett és a mérsékelten szennyezett terület mérete együtt az ország területének 9,9%-a, de itt él a lakosság 49,1%-a.

Európai összehasonlításban Budapest levegőszennyezettsége a többi nagyvároshoz képest a középmezőnyben van, a kén-dioxid szempontjából a 12., a nitrogén-dioxid szempontjából a 10. Magyarországon viszont Budapest a legszennyezettebb a nitrogén-dioxidra nézve.

Három erősen szennyezett területen (Várpalota, Ózd, Dorog) háromszor akkora krónikus bronchitis prevalenciát regisztráltak a tüdőgondozók, mint három kevésbé szennyezett levegőjű településen (Keszthely, Gyula, Szolnok) 1977-ben (*Lugosfalvi és mtsai, 1980*).

Budapest egy szennyezett és egy tisztább levegőjű, azonos évben épült lakótelepén élők morbiditását hasonlították össze *Szabó és munkatársai* (1983) 1978–81 között. A Csepelen mért kén-dioxid koncentrációk többszöröse voltak az Újpalotán mérteknek, gyakran többszörösen meghaladták a határértékeket. Mindkét helyen véletlenszerűen kiválasztottak 2000 embert. Az 5 éven aluliak összes és légúti megbetegedéseiből több volt Újpalotán, az orvosi rendelők kartonjai alapján. A 6–14 éveseknél már Csepelen volt több az összes

(39%-kal) és a légúti megbetegedés (23%-kal). A 18–60 évesek táppénzes napjainak a száma Csepelen követte a kén-dioxid havi koncentrációját (Újpalotán nem változott a kén-dioxid koncentráció az év során). A 60 év fölöttiek légúti megbetegedéseinek a száma is ehhez hasonlóan különbözött a körzeti orvosi kartotékok alapján.

A 80-as években Budapestről elindult egy kivándorlási folyamat, amely a 90-es években fölerősödött (*Földi*, 2000). A kivándorlás oka a tisztább, egészségesebb zöld környezet, a természetközelség volt. A célterület előbb az agglomeráció volt, majd a 100 km-es körzet. Napjainkban megfordult a folyamat, elkezdődött a visszavándorlás. A ki- és visszavándorlásról nincsenek pontos felmérések. A folyamat ellentmondásos, mert a kivándorlásnak ugyanazok a következményei, mint a főváros elhagyásának okai: a közlekedés, az infrastruktúra kiépítése szennyezi a környezetet. A szolgáltatások (pl. orvosi ellátás, iskoláztatás stb.) rosszabbak, mint a fővárosban (Studio Metropolitana Urbanisztikai Kutató Központ Kht.).

Ajka és Pápa teljes 12 éven aluli gyermekpopulációjának morbiditásbeli különbségeit vizsgálták *Rudnai* és munkatársai (1987) az óvodai és iskolai hiányzások körzeti orvosi igazolásai alapján, valamint a testi fejlettség és légzésfunkciós mérések alapján. Ajkát szennyezett levegőjűnek, Pápát megfelelő levegőjűnek tartják. Ajkán az arcüreggyulladás háromszor, a laryngitis és az astma bronchiale kétszer gyakoribb volt, mint Pápán. Ajkán szignifikánsan alacsonyabb értékeket találtak a magasságra, a testsúlyra, a mellkaskerületre, a felkar- és a lábszárkerületre és a kéz szorító erejére, mint Pápán, a megfelelő korcsoportban. Ajkán a kén-dioxid, a korom, a fluorid és a por előző havi átlagkoncentrációja és a légúti morbiditás között a többszörös korrelációs koefficiens 0,76-nak adódott.

Több mint 1000 dorogi gyermek légúti megbetegedéseinek a számát vizsgálták *Dávid* és munkatársai (1990). A 0–3 évesek megbetegedéseit 15 évre visszamenőleg elemezve azt találták, hogy azon gyermekeknek, akiket legalább 3 hónapig anyatejjel tápláltak, 66%-a esett már át légúti megbetegedésen, a mesterségesen tápláltaknak 79%-a (védettséggel összefüggő különbség, ugyanez a szerepe az immunrendszernek, egyensúlyának felbomlása – stressz, egészségtelen táplálkozás, mozgáshiány stb. – csökkenti a szennyező anyagok elleni védekezőképességet). A havi bronchitis esetszáma és az összes légúti esetszám erősen korrelált a kén-dioxid havi koncentrációjával. A 0–14 évesek standardizált esetszámaira ugyanez volt a jellemző.

A halandósági vizsgálatok azt mutatják, hogy az országban 10, egészségügyi szempontból kedvezőtlen térség azonosítható, ahol az ország népességének 26%-a él. E térségek összevont lakosságára vonatkozó halálozás 14%-al magasabb, mint az országos szint. Mindkét nemnél halálozási többlet figyelhető meg a Dunántúl nyugati és déli részén, a Duna-Tisza közén és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A nők összhalálozásában az országos szinthez képest

többlét mutatkozik Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád és Somogy megye kisebb összefüggő területein és Budapesten.

A fenti vizsgálati adatok jelzik, hogy van összefüggés a légúti megbetegedések és a levegő szennyezettsége között. A kérdés az, hogy a fent jelzett településeken, illetve a halálozás szempontjából kedvezőtlen térségekben milyen az elvándorlás mértéke és ebben szerepet játszanak-e ezek a környezeti tényezők. Célszerű lenne összevetni ezeket az adatokat az e térségekre, településekre vonatkozó migrációs adatokkal (ha vannak ilyenek). Ezekből talán körvonalazódna, hogy játszottak-e, játszanak-e szerepet a környezeti tényezők a vándorlásokban. Ha igen, akkor milyen mértékűek a vándorlásban ezek a környezeti tényezők és következményeik.

A víz és a talaj szennyezettsége – a levegőhöz képest – kevésbé van az érdeklődés középpontjában mind az egészségkárosodással, mind a vándorlással összefüggő vizsgálatokban. Pedig nagyon fontos, mert az ivóvízzel és a talajon keresztül (élelmiszerek) sok szennyező anyag jut a szervezetbe.

3.4 Antropogén szennyező anyagok a hidroszférában

Szervetlen tápanyagok (műtrágyák): a foszfátok, ammóniumsók, nitrátok, karbamid és káliumsók. A természetes vizek eutrofizációját (a növényi biomassza mennyiségének a felszíni vizekben bekövetkező, mértéken felüli megnövekedését) és egészségkárosodást okoznak.

6. Szerves vegyületek a felszíni vizekben és a talajvízben *Organic compounds in surface and subsurface waters*

Típus	Vegyület
szénhidrogének	ciklohexán, hexadekán, benzín-szénhidrogének; benzol, toluol, sztirol, benzo[a]pirén, krizén, naftalén
halogénezett szénhidrogének	kloroform, vinil-klorid, tetraklór-etén; hexaklór-ciklohexán, hexaklór-benzol, poliklórozott bifenilek
poliklór-dibenzo-dioxinok	2, 3, 7, 8-tetraklór-dibenzo-dioxin
szerves foszforvegyületek	tributil-foszfát
szerves nitrogénvegyületek	akril-amid, akrilnitril, <i>o</i> -nitro-toluén
fémorganikus vegyületek	metil-higany-klorid
szerves kénvegyületek	metil-merkaptán
tenzidok	alkil-benzol-szulfonsavak
alkoholok és éterek	2-etil-hexanol, difenil-éter
aldehidek, ketonok, savak	formaldehid, aceton, benzoészav
fenolok	fenol, krezol
természetes anyagok	szénhidrátok, zsírok, aminosavak, fehérjék

A felszín alatti vizek esetében, a múltbéli vízbázis minőségi adatai hiányában, a károsodás mértéke nem mérhető fel pontosan. Az azonban bizonyos, hogy egyes területeken a vízbázisok jelentős károsodást szenvedtek. A Dunántúli- és az Északi-középhegység területén, a Mecsek térségében, valamint Budapest környékén a felszín alatti vizek minőséges nem megfelelő.

A nitrát a talajvízben sok helyen, különösen a települések közelében, meghaladja a 40mg/l határértéket. A mélységi víztartó rétegek nem mindig felelnek meg a vízminőségi szabványoknak természetes eredetű metán, vas, mangán, ammónia és arzén tartalmuk miatt. A parti szűrésű víz általában a folyó vízminőségével van összefüggésben.

A vízkészletek egy része magas vastartalmú, az ország területének kb. a felén a vízkészlet vaskoncentrációja meghaladja a 0,5 mmg/l-t, az Alföld egyes részein (Nyíracsad és Szikszó környéke) az 1mg/l értéket is. A földtani védettség tekintetében a hazánk területén található vízbázisok (talaj-, parti szűrésű és karsztvízkészletek) 3/4-e sérülékeny.

1977-ben az ivóvíz bakteriológiai és kémiai minősége a minták 16, ill. 26%-ánál elfogadhatatlan volt. A rossz minőségű minták aránya a kutakban magasabb volt, mint a vízműveknél. A lakosság vízellátása kb. 75%-ban jó vagy elfogadható és 5%-ban elfogadhatatlan minőségű vízzel (arzén, nitrát fekáli) történik. A 20% esztétikailag kifogásolható minőségű vizet kap, nem felel meg a vasra, mangánra vagy egyéb fémekre vonatkozó határértékeknek. A talajvizek nitráttartalma régóta meglévő ivóvízminőségi probléma az Alföldön és a Kisalföldön. Az Alföldön a fő problémát a mélyfúrású kutak vizének baktériumszennyezettsége és a talajvizek természetes eredetű arzéntartalma jelenti. A lakosság kb. 80%-a alacsony jódtartalmú vizet fogyaszt, ami a golyva gyakori előfordulásához vezet.

Napjainkban az ivóvíz minőségével összefüggésben felmerült egy újabb probléma: az ivóvíz gyógyszer tartalma (antibiotikum, fájdalomcsillapító, fogamzásgátlók). Ennek következményeire (pl. a látszólag ok nélküli meddőség) a kutatók csak most kezdenek odafigyelni. A folyókba ömlő szennyvíz tisztítása és a víz minőségének vizsgálata nem terjed ki a gyógyszerekre.

3.5 Antropogén szennyező anyagok a talajban, talajkárosodás

Az elmúlt évtizedekben a mezőgazdasági hasznosítású területek jelentősen csökkentek. A mezőgazdasági művelés alatt nem álló területeken (települések, ipari és katonai területek, infrastrukturális létesítmények, meddőhányók) potenciális szennyező források. A bekövetkezett szennyezések száma folyamatosan emelkedett az utóbbi évtizedekben. A ténylegesen szennyezett területek nagysága, a szennyezések mértéke ismeretlen.

A víz-és szélrózió által veszélyeztetett területek aránya jelentős. Romlott a talajok fizikai, kémiai és biológiai állapota is. Az erózió 2,3 millió hektárnyi hegy- és dombvidéki területet károsít, a deflációval veszélyeztetett területek kiterjedése 1,4 millió hektár. A talaj pusztulása az ország területének több mint 40%-át érinti.

Az árvizek és belvizek által veszélyeztetett terület az ország területének 52%-a. Sokéves átlag szerint az elöntött terület 130 ezer hektár, további fél millió hektár túlnedvesedett.

Genetikailag szikes talajok területe 560 ezer hektár, de a szikesedés antropogén hatásra is bekövetkezhet. A másodlagosan szikesedett területek nagysága eléri a 400 ezer hektárt (Papp, 1999).

A talajban, a talajvízben és a növényekben feldúsuló nitrát a szakszerűtlenül tárolt, helytelenül adagolt műtrágya, a savas ülepedés és a talajra kihelyezett hígtrágyák következménye. Ehhez járulhat még a települések csatornázatlansága. A nitrátherhelés a csökkenő műtrágya-felhasználás, a nagyüzemi állattartás és a falusi térségek csatornázottságának javulásával valamelyest mérséklődött. A nagyüzemi állattartás visszaesése mellett továbbra is gondot okoz a hígtrágya-kezelés, pedig a hígtrágyából lehetne biogázt előállítani, megvan hozzá a technológia.

A műtrágyák talajsavanyító és nitrátherhelést növelő szerepén túl a ballasztanyaga, valamint a peszticidek és herbicidek kedvezőtlenül befolyásolják a talaj nyomelem-összetételét.

Nem hanyagolható el a talajszennyezéssel összefüggő egészségkárosodás, valamint a talajkárosodás megélhetést befolyásoló gazdasági következményei.

3.6 A levegőszennyezés éghajlati hatása: globális klímaváltozás és ennek magyarországi következményei

Az IPCC (Éghajlatváltozások Kormányközi Testülete) 1992–96-os globális jelentése a teljes Földre, illetve annak 5 kiválasztott régiójára (Észak-Amerika, Dél-Ázsia, Szahel övezet, Dél-Európa – a Kárpát-medencét ebbe a régióba sorolták –, Ausztrália) ismerteti a 2030-ra várható éghajlati módosulásokat (1,8 °C-os hőmérsékletemelkedés, a felmelegedési tendencia már ma is kimutatható).

Az előrejelzés azon a forgatókönyvön alapul, amely a légköri szén-dioxid megduplázódását 2030-ra teszi (az alapszint az ipari társadalom előtti széndioxid mennyiség). Dél-Európa (Kárpát-medence) térségében az előrejelzés szerint télen 2 °C-os melegedés és kismértékű csapadéknövekedés várható, nyáron pedig 2–3 °C-os melegedés és 5–15%-os csapadék csökkenés (IPCC 1996). Az IPCC jelentések 2001-es kiadványa kiterjeszti az előrejelzést (a forgatókönyvek futamidejét) 2100-ra (IPCC 2001). Az eredmények itt még ijesztőbbek.

A Kárpát-medencében határozott felmelegedés és az évi csapadékmennyiség csökkenése várható (Bartholy, Matyasovszky, 1998). Az Alföld és a Sió-Balaton vízgyűjtő területe Közép-Európa egyik legveszélyeztetettebb zónája. A tendencia már most is tapasztalható. Az Alföldön termesztett növénykultúráknak évtizedek óta nem kielégítő vízellátottsága. A Balaton térségében már most is tapasztalhatók az időszakos vízcsökkenés által okozott problémák. Az Alföldön télen intenzívebb felmelegedés várható, mint nyáron, évi átlagban kb. 0,7 °C-os. A téli, a tavaszi és a nyári hónapokban csökken a csapadékhullás valószínűsége (Bartholy, Matyasovszky, 1998; Weidinger, Bartholy, Matyasovszky, 2000). A Sió-Balaton régióban csökken a nyári és a téli csapadék is. Nyáron az esős napok száma és a csapadék gyakorisága 25–35%-kal csökken, télen 0–10%-kal. A nedves napok csapadéka a régió nagyobb részén csökken, kisebb déli területeken nő csak. Az összesített várható évi csapadékcsökkenés átlagosan 10–20% (Bartholy, Bogárdi, Matyasovszky, 1995).

Ezek a várható változások alapvetően befolyásolhatják a térség lakosainak megélhetési lehetőségeit, így az elvándorlás motiváló tényezői lehetnek.

Végül a vándorlást befolyásoló tényező lehet (pontosabban a vándorlás ellen ható tényező) az *érzelmi kötődés*. Ez elsősorban az idős emberekre jellemző: szennyezett, zsúfoltság ellenére maradnak az eredeti lakóhelyükön, mert az eredeti lakóhelyükhöz való érzelmi kötődés sokkal erősebben ható tényező, mint a környezetszennyezés és a zsúfoltság várható vagy már meglévő következményei.

4. Összegzés

1. A vándorlás nem jelenti a környezeti problémáknak és következményeiknek valódi és végleges megoldását, azok számára sem, akiknek van módjuk egészséges, szép környezetbe költözni. A szennyezett környezetből való elköltözés az új lakóhelyen ugyanazt a helyzetet eredményezi, mint ami a vándorlást motiválta. Jó példa erre Budapest és környéke, aminek két figyelemre méltó jellemzője van:

- a már a vonzáskörzetbe költöztek megpróbálják megakadályozni mások letelepülését,
- elindult a visszavándorlás.

A környezeti problémákra a valódi megoldás a megelőzés és a helyreállítás, de az elkövetkezendő 10 évben ebben a tekintetben lényeges javulás nem várható. Az elkövetkező 10 évben azonban előreláthatólag folytatódni fog a jövedelmi viszonyok szélsőséges polarizációja. Így a kivételesen magas jövedelműek körében a szép, tiszta környezet, a természetközelség, az elkülönülés más rétegektől továbbra is meghatározó szerepet játszhat a vándorlásban. Illetve

valószínű erősödni fog a közösségi kötődés motiváló szerepe a magas jövedelműek bizonyos körében.

2. A légkör szennyezettségével összefüggő globális klímaváltozás magyarországi hatása (Sió-Balaton régió, Alföld) hozzájárulhat a vándorláshoz megélhetési problémák miatt. Ez valószínű hosszabb távon (30–50 év) fog érvényesülni, de az elkövetkezendő 10 éven belül elkezdődhet a folyamat.

3. Ahol környezetszennyezés miatt súlyos egészségkárosodás mutatható ki és az egyének anyagi helyzete lehetővé teszi, továbbra is várható az elvándorlás.

4. A környezeti tényezők és hatásaik vándorlást motiváló tényezővé – szélesebb körben – hosszabb távon válhatnak. Ennek okai:

- a rövid távú, pénzcentrikus gondolkodás,
- a megélhetés elsőbbsége,
- az önismeret hiánya,
- a környezeti tényezők (mind a kedvezők, mind a kedvezőtlenek) hatását illető tudatlanság,
- az értékrend: az igazi emberi értékek (közösségi kötődés, természet- és embertisztelet, bizalom, szeretet, tolerancia) hiánya.

Kedvező esetben 30–50 éves időtávra tehetjük azt, amikor a vándorlást motiváló faktorok között a megélhetéssel, szolgáltatásokkal egyenértékűvé válhatnak az emberi élet minősége (nem csupán az egészség, hanem a normális, optimális egyedfejlődés) szempontjából fontos környezeti tényezők; amikor a környezet megóvása sokkal fontosabb lesz, mint most vagy az elkövetkezendő 10 évben; amikor a környezet már nem lesz élesen szembeállítva a gazdaságossággal, a hasznossággal, mint nyereségcsökkentő tényezővel. Ezeknek a változásoknak a bekövetkezése alapvető szemléletváltást, értékrendváltást igényel, ami lassú, hosszú folyamat és a megélhetési viszonyok javulásának is függvénye.

IRODALOM

- Bartholy J., Bogárdi, I., Matyasovszky I.* (1995): Effect of climate change on regional precipitation in Lake Balaton. Watershead, Theoretical and Applied Climatology Vol. 51, No. 4, pp. 237–249.
- Bartholy J., Matyasovszky I.* (1998): A Kárpát-medence hőmérsékleti és csapadék viszonyainak alakulása a globális éghajlatváltozás tükrében. In: *Dunkel Z.* (szerk.): Meteorológiai Tudományos Napok '97. Az éghajlatváltozás és következményei. OMSZ, Budapest, pp. 117–125.
- Carson, R.* (1994): Néma tavasz. Katalizátor Iroda, Budapest.
- Csorba I.* (1994): Belső környezetvédelem és a környezetegészségügy összefüggései. In: *Schweiger O. és Szabó T.* (szerk.): Környezeti ártalmak és a légzőrendszer IV. 30–32. KTM, Hévíz.
- Dávid A., Kégel E., Rudnai P., Sárkány E., Kertész M.* (1990): Van-e összefüggés Dorogon a levegő szennyezettség mértéke és a gyermekek légúti megbetegedésének aránya között? *Gyermekgyógyászat* 41, pp. 108–115.
- Fodré Zs., Kiss A., Lugosfalvi E., Mile I., Wayer P.* (1982): A gyermekpopuláció légúti megbetegedése és a légköri levegő állapota közti összefüggés tanulmányozása. *Budapesti Közegészségügy* 14, pp. 88–93.
- Földi Zs.* (2000): A lakókörnyezet minőségének szerepe a főváros migrációs folyamataiban, az 1990-es években. *Tér és Társadalom* XIV. évf. 2–3, pp. 219–228.
- Hardin, G.* (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, pp. 1243–1248.
- IPCC 1996 Report: Second Scientific Assessment of Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- IPCC (2001): Climate Change (2001): (a) Third Assessment Report. (b) The Scientific Basis. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Kertész M., Várkonyi T., Bácskai, Gy., Bánházi A., László B., Vaskövi B.* (1996): Országos helyzetkép a levegőminőség (imisszió) alakulásáról a mérőhálózati adatok elemzése alapján. *Egészségtudomány* 40, pp. 338–355.
- Lugosfalvy E., Nyáradi I., Vadász I., Meskó A., Szegedi Zs.* (1980): Van-e összefüggés a levegő szennyezettsége és a krónikus bronchitis között? *Egészségtudomány* 24, pp. 354–360.
- Magyarország környezeti mutatói 2000. Környezetvédelmi Minisztérium, Budapest.
- Nagy I., Técs, Z., Tózsza I.* (2000): Az alföldi települések környezetterhelésének vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* XLIX. évf. 3–4. füzet, pp. 245–263
- Nánási I.* (1999): Ökológiai antropológia. In: *Nánási I.* (szerk.) *Humánökológia, Medicina* Könyvkiadó Rt., Budapest. pp. 357–386.
- Nánási I.* (1999): A természet és az ember viszonyának történetisége, fordulópontok a természet rendjében. *uo.* pp. 25–59.
- OECD Környezeti Adattár 1999 (2001) *Szabó E., Pomázi I.* (szerk.), Környezetvédelmi Minisztérium, Budapest.
- Papp S., R., Kümmel* (1992): Környezeti kémia. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Papp S.* (1999): Talajtan, talajvédelem Magyarországon. In: *Nánási I.* (szerk.) *Humánökológia, Medicina* Könyvkiadó Rt., Budapest, pp. 241–259.
- Rudnai P., Sárkány E., Virágh Z., Pápay D., Lugosfalvi E., Németh Cs., Uhl K., Sehlinger T., Szőke K., Szeili K., Kertész M.* (1987): Epidemiológiai vizsgálatok az ajkai alumínium-kohó és hőerőmű által okozott környezetszennyezés egészségügyi hatásainak feltárására I. A gyermeklakosság körében végzett vizsgálatok. *Egészségtudomány* 31, pp. 189–195.

- Szabó M., Wessell Gy., Mihalovics K., Gajdos J.* (1983): Szennyezett és tiszta levegőjű városrészekben élők összehasonlító morbiditási vizsgálata. Budapesti Közegészségügy 15, pp. 72–78.
- Várkonyi T., Bejczik K.* (1987): A levegőszennyezettség egészségkárosító hatásának gazdasági következményei hazánkban. Egészségtudomány 31, pp. 34–46.
- Várkonyi T., Kertész M., Cziczó T., Kovács E., Papp K., Szeili J.* (1987): Magyarország szennyezett levegőjű területei és lakosságuk az újabb adatok alapján. Egészségtudomány 31, pp. 314–323.
- Várkonyi T., Cziczó T., Kertész M.* (1994): Településeink levegőszennyezettsége. Egészségtudomány 38, pp. 290–306.
- Várkonyi T., Kertész M., Pintér A.* (1997): Települési levegőminőség-mérő hálózatunk fejlesztési koncepciója. Egészségtudomány 41, pp. 118–136.
- Weidinger T., Bartholy J., Matyasovszky I.* (2000): A globális éghajlatváltozás lokális hatásainak vizsgálata hazánkban. Földrajzi Közlemények CLVIII. kötet, 1–4. sz. pp. 75–92.

Tárgyszavak:

Környezetvédelem
Környezeti statisztika
Életmód

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL FACTORS INFLUENCING MIGRATION

Summary

The importance of environmental elements regarding migration follows after labour and housing factors. Migration can be motivated by environmental elements only on long run. Migration does not mean the only solution of the environmental problems and their consequences. Moving from the polluted area often results in the same situation in the receiving area. The impact of climate change caused by air pollution in Hungary can contribute to migration because of the desertification problem in region of Lake Balaton and the Great Plain. Migration potential can be remained high in the areas where environmental pollution causes direct and serious damage on health and if the material conditions give the opportunity to move.